

בעזה"י

שירת התורה

פרשת ואתחנן – נחמו

תשפ"ו

שנה ו' גליון 305

תוכן העניינים

האם יש מצוה וחיוב לעצמה לעשות תשובה ... כא
מנשה עשה תשובה ע"י שאביו למד אתו פ'
ואתחנן כב
ההמצאות בין עובדי ע"ז יביאו לאהבת ה' כב
תשובה דפ' ואתחנן מיוחד לאחרים בין המצרים כג
השייכות לערי מקלט ופסוק וזאת התורה לכאןכג
מקור מה שאומרים בהגבהת התורה וזאת
התורה וגו' ע"פ ה' ביד משה כד
הנהגת הגר"ח מוואלוזין בזה כד
מעיקרי האמונה שתורת משה הוא ע"פ ה' כה
במקום דלא אפשר אין קפידא בכל פסוקי וכו'. כו
ענין השמיעה באזנים דוקא כז
אהבת ה' שקול נגד בני חיי ומזוני כז
החיוב ללמד לתלמידים כח
ודברת בם הוא ענין בפנ"ע כח
האם מצות ת"ת וללמדה הוא שתי מצוות כט
התורה הקדימה המצוה ללמד כט
הרמב"ם והשו"ע הקדימו מצות ללמד כט
עיקר מצות ת"ת לדאוג שלא תשכח מפי זרעו ל
הלימוד לבנו ותלמידו יותר חשוב מלימוד שלו לא
כתיבה הוא גם צורה של הרבצת תורה לא
בלומד ע"מ ללמד מראה שכוונתו לש"ש לב
לימוד לתלמידים הוא חלק מקבלת עומ"ש לב
בהרבצת תורה הוא מפרסם שיש בורא עולם ... לב
עיקר בהירות התורה ע"י שמלמדה לב
הכוונה שהתורה יהי נמצא בעולם הגשמי לב
עד כמה מחוייב לבטל מלימודו ללמד לאחרים לג
אינו מפסיד במה שלומד עם אחרים לד
שבת נחמו ועניני נחמה לו
הודעת הנחמה בלי קביעות זמנה מעצימה את
צרת הגלות לו
הנחמה היא שהקב"ה רוצה בנו ואוהב אותנו .. לז
הערה בתפלת נחם לז
לישועה ולנחמה לח
דברי נחמה לא' שנלב"ע בדמי ימיו לח
הנחמה הוא הרגשת השייכות לדור הקודם ... לט
השלמות לתולדות מו"ז הג"ר בנציון זצ"ל מ

פרשת ואתחנן - נחמו ד
יסודות התפלה נלמד ממשרע"ה ד
יסוד הפרשה היא הוראת קרבת ה' ה
פרשת ואתחנן בשבת נחמו ו
משה רבינו נענה בתפלתו ו
תפלה מתוך ההכרה שלא מגיע לו כלום ו
ארבעה חיזוקים שלא יפסיק האדם מלהתפלל... ז
לכל השפעה יש קיטרוגים ז
שבחו של מקום בהתחלת הישועה ז
סדר ראייתו של משה ח
ראיית משרע"ה לא הי' ע"י משקפת ח
ראי"י רחוקה ומשקפת לענין ברכת הראי"י ח
תורה היא ככלי משקפת ח
ראי"י בעיניים עושה חיבור ט
תועלת ראיית משה רבינו לדורות ט
בענין איסור בל תוסיף ט
ההבדל בין פ' ואתחנן לפ' ראה ט
ביאור דברי הספרי בפרשת ראה י
פסוק דפ' ראה שייך לפ' נביא שקר יא
החילוקים בין רש"י כאן ורש"י בפ' ראה יב
בל תוסיף במניח שני זוגות תפילין יג
שתי סוגי בל תוסיף בציצית טו
בל תוסיף בהוספת חוטים טו
שיטת הרמב"ם בהטיל למוטלת טז
ענין ההשפעה על הגוים יז
מכתב מגוי במעלת מו"ז זצ"ל יז
מצות ת"ת לבן הבן יח
הפסוק קאי בת"ת של מעמד הר סיני יח
ביאור החשיבות ללמוד עם נכדו יח
מצות סיפור יציאת מצרים לבן בנו יט
בפנים יפות וחת"ס מבואר דאין חיוב יט
סיפור יצ"מ מדין ת"ת יט
האם הסבא יוכל להיות השליח שלו יט
שני אופני תשובה כ
איזה תשובה מתוך צרה מתקבלת כ
ההבטחה שיחזרו בתשובה לפני הגאולה כא

לתגובות להנצחות ולקבלת הגליון במייל

שמעון יצחק ראקאו

0527614717

syrakow79@gmail.com

שיעור שבועי (עברית) בביהמ"ד משובב נתיבות

אור ליום חמישי משעה 11 - 11:30

אפשר לשמוע בקול הלשון: 7-916717 - 03-6171111

בענגלאנד: 7-916717 - 02 08-1917000

או בקו משובב נתיבות-7-0733718341

פרשת ואתחנן - נחמו

פרשה זו נקראת פרשת ואתחנן, ע"ש התפלות הגדולות שהתפלל משרע"ה להכנס לא"י. ובאמת רק התחלת הפרשה איירי בתפלת משרע"ה אבל המשך הפרשה הוא בענין לא לשכוח מעמד הר סיני, ומה יקרה כשהקב"ה יגלה אותנו בגלות מחמת עונותינו, ותיאור מעמד הר סיני, ופרשת קריאת שמע, ויל"ע איך כל זה מתקשר לתפלתו של משה רבינו.

עוד יל"ע מה שקבעו חז"ל שבשבת נחמו יקראו פ' ואתחנן, ובוודאי התוכן של פרשת ואתחנן מתקשר גם לענינה של שבת נחמו וצ"ע איך.

ונקדים כמה הערות על פסוק ראשון:

ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר: [ג' כ"ג]

א: ואתחנן הנה בעצם זה באמצע ענין, דאיירי בענין מלחמת סיחון ועוג, וא"כ הו"ל להיות חלק מפרשת דברים ולמה התחיל הפרשה בזה. עוד יל"ע למה נקט לשון חינון ולא לשון תפלה, וכבר עמד בזה רש"י ופי' בב' אופנים, או מצד מתנת חנם או מצד דזה אחד מלשונות של תפלה. ומ"מ צ"ע דנקט דוקא לשון זה של תפלה.

ב: אל ה': פשיטא שהתפלה אל ה' ומה ההדגשה בזה, גם צ"ע למה כאן נקט לשון הוי"ה שהוא שם של רחמים, ואח"כ אמר ה' אלקים נקט לשון מדת הדין.

ג: בעת ההיא צ"ע למה דוקא בעת ההיא משמע דלפני זה לא הי' הזמן ראוי לתפלה, וברש"י כ' דלאחר שכבש סיחון ועוג סבר שהותר הנדר, וא"כ צ"ע ל"ל להתפלל כלל, עי' בזה בשפתי חכמים וע"ע באור החיים הק'.

ד: לאמר צ"ע דמשמע דהתכלית הוא להגיד לאחרים והרי אין כאן כוונה להגיד לאחרים, וחז"ל פירשו בספרי שביקש מהקב"ה שישב לו אי נכנס לארץ, וק' דפשיטא שהקב"ה ישב לו, וגם לשון לאמר משמע יותר כבעלמא דהכוונה להגיד לאחרים. ובדברים רבה ב' ו' באמת פירשו דהיינו לדורות שיתפללו בעת צרה וק' הרי משה לא נענה בתפלה זו. וכ"ה בדרשות חת"ס [שי"ח א].

יסודות התפלה נלמד ממשמע"ה

והנראה בעז"ה, בהקדים דברי הגמ' ברכות לב. דרש ר' שמלאי לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל, דכתיב ואתחנן אל ה' וגו' וכתוב אתה החילות להראות את עבדך וגו' וכתוב בתרי' אעברה נא וגו' ובדף

לד. דלעולם לא ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות וכ' בבעל הטורים כאן פכ"ה דילפי' זה ממשה רבינו שאמר אעברה נא רק אחרי שכבר גמר לסדר שבחו של הקב"ה. וע"ע במדרש עוד דיני תפלה, כגון שלא יתפלל בקול גדול, ושיחלק תפלתו לג"פ ביום, ושצריך להקדים רנה והודאה לפני בקשת צרכיו, גם ענין סימן קבלת תפלתו אם הצליח לכוון בתפלתו, וגם י' לשונות של תפלה וא' מהם לשון תחנונים ומכולן לא נתפלל משה אלא בלשון תחנונים ומכאן שאין לברי' כלום אצל בוראו וכו'.

הרי לן מכ"ז, דכאן הוא המקום לעסוק ולהתבונן בעניני תפלה, וזה מה שמשה רבינו רוצה ללמד אותנו כאן, וצ"ב דהרי הרבה תפלות התפלל משרע"ה שנזכר בתורה ומה מיוחד בתפלה זו, וכבר העיר בזה החת"ס בדרשות, וביותר דדוקא תפלה זו אינו ככל תפלה דנראה דלא נתקבל ומשה רבינו לא נענה ולא הצליח ליכנס לא"י, [אולם בגמ' ברכות לב: מבואר דנענה עכ"פ מחצה דבזכות תפלתו הראה לו הקב"ה א"י] ולמה דוקא בתפלה כזו לומדים כל עניני תפלה.

והנראה בעז"ה ע"פ דברי שפ"א, דאף כי פשוט שיש לו לאדם להתפלל בשעה שנצרך לבקשה, אבל באמת עיקר מעלת התפלה הוא שיכוון לתפלה עצמה, לא לעשיית בקשתו, כי אף שהאדם מבקש על איזה דבר, מ"מ בעמדו להתפלל יש לו לשכוח צרכיו ולהתפעל בשבחו של מקום, ויוכל להיות נענה בתפלתו ע"י שבקשתו גרם לו לבוא לתפלה וכו' והענין לסדר שבחו של מקום תחלה נראה, כי לכאורה מה ענין תפלה מאחר שע"פ משפט ה' בא לאדם כל הסבות, רק בהתבונן האדם גודל שבחו של מקום וגבורותיו והוא כל יכול, אף שהמשפט נותן להעניש להאדם מ"מ יכול להשתנות המשפט לטוב ברצון עליון, והוא דבר שאינו מושג לנו רק כי הוא כל יכול, וזה הענין בתפלת משרע"ה אף כי בוודאי ידע והבין גם הוא כי א"א שיבא לא"י, ועכ"ז לא הניח מלהתפלל, כאמרם ז"ל אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם לא ימנע עצמו מן הרחמים, והוא הוראת אמונה שאדם מאמין בהשי"ת כי לא יפלא ממנו כל דבר, ולכן ע"י סידור שבחו יכול לעורר רחמים וכו' והנה התפלות שמסודרין כל יום הם עדות שבנ"י מעידין שהכל שלו, ושאליו ית' יש לבקש כל דבר ועי"ז מעוררין שעת רצון ומתחדש חיות העולמות, כדאיתא במדרש עת רצון בשעה שהציבור מתפללין, וכתוב ורצה בנו שבנ"י מעוררין רצונו ית' כדמיון בן חביב שבא לפני אביו מתעורר בו תענוג ורצון וכו'. [תרל"ג]

עוד כתב בהא דאיתא במדרש עה"פ כי מי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו וגו' הלכה אדם מישראל שהי'

לו אלוקים קרובים, פי' כי גם מדת הדין לבנ"י הוא לקרב ולא לרחק, כמ"ש בכל צרתם לו צר פי' לו בשבילו כדי לקרבינו אליו, והצרה עצמה לבנ"י לישועה וכו' ומצאוהו רעות רבות וצרות כבלים של מאה ליטרא וכו' הרמז כי כל הצרות הם כבלים להיות האדם נאסר בהם אל תורת ה' שלא יוכל לסור מן המצוות, והצרות פועלים אצל איש ישראל דזה ההפרש בין ישראל לגוי דכ' אצלו וקלל במלכו ואלהיו, אבל באיש ישראל בכל עת צרה אפי' משהו נעשה אצלו כבלים להתאסר בהם אל התורה והמצוה. [תרנ"ו]

הרי לן מדברי השפ"א כמה נקודות חשובות המאירים כל הפרשה.

א: דיסוד ענין התפלה שאנו למדים ממשנה רבינו הוא, דגדר תפלה הוא ההוראה שהכל הוא ביד ה' ואליו יש לפנות וממנו לא יפלא כל דבר, ולא יהי' עיקר כוונתו בתפלתו לקבל צרכיו, רק עיקר כוונתו יהי' להתחזק באמונה שהקב"ה הוא כל יכול, וזה גופא בכוחה לעורר רחמים ורצון מהקב"ה, וזה הי' אצל מרע"ה דידע שלא יוכל יכנס לא"י אבל הראה לנו צורת התפלה שבכל אופן יש להתפלל, להורות שהכל ביד הקב"ה וממנו לא יפלא כל דבר.

ב: דיסוד ענין תפלה הוא הזכיי' להתקרב להקב"ה, ועיקר קרבת ה' הי' במתן תורה וכל קרבת ה' שיש לנו לדורות, בא רק ע"י התעוררות הארת מתן תורה, וממילא אם רוצים לזכות לקרבת ה' שבתפלה יש לעורר מקודם כח מתן תורה וכח התורה, וזה אנו עושים ע"י סמיכות ק"ש לתפלה דאחר ק"ש שהוא יסוד התורה זוכים ממילא לתפלה. וכדי לזכות להארת התורה יש להתבטל לכח הציבור והקהל כמו שם כ' הקהל לי את העם וגו'.

ג: עיקר שמחת כל בן ישראל כל יום הוא הקירבה להקב"ה, ולכן הוא משתוקק ומתגעגע לכל דבר שיוכל לגרום קרבת ה', וזהו עיקר ענין ק"ש דזה קבלת אלקותו ית' בכל נפש ובכל מאוד, ולכן הוא אוהב כל המצוות והמדות שגורמים לזה, ולכן הוא מנוחם מכל הצרות והיסורים דכל צרה אצל יהודי מקרבו להקב"ה יותר.

יסוד הפרשה היא הוראת קרבת ה'

לפי"ז יתכן לומר דעיקר יסוד פרשת ואתחנן הוא להורות לנו הדרך לקרבת ה', ולכן התחיל בכח התפלה דהחפצא של תפלה הוא הקירבה להקב"ה, ועיקר הביטוי בקרבת ה' שבתפלה הוא בסוג תפלה כזו שלא נר' כלל שיתקבל, דאז מורה בזה דעיקר תפלתו הוא לקרבת ה', והוא מבטא בזה האמונה שממנו יפלא כל דבר, ולכן הוא

קורא את שמע מהו שיהי' מותר לו להמתין אחר ק"ש ואח"כ יתפלל, כך שנו חכמים ג' תכיפות הן וכו' תיכף לגאולה תפלה, פי' דמ"ש כ' בכל קראינו אליו הכוונה שיהי' כל הקריאה אליו להתבטל אליו, ואז נעשה קרוב כמ"ש קרוב ה' לכל קוראיו וגו' וזה באמת ע"י ביטול לכללות ישראל דציבור לעולם נענין, ולכן סידרו חכמים כל יום סדר הזכרת יצ"מ וקבלת התורה וק"ש שהיא עיקר התורה שנא' אשר אנכי מצוך היום, ואח"כ זוכין לתפלה, וז"ש בכל קראינו אליו, אז הוא קרוב, פי' שיכול האדם תמיד לעורר הקירבה שהי' במתן תורה כמ"ש וקרבתנו מלכינו לשמך הגדול, וכל כוחן של כלל ישראל הי' בקבלת התורה, והשי"ת נותן התורה תמיד כמ"ש קול גדול ולא יסף ולא פסק, ואם היינו מתקדשים כמו אז שנא' וקדשתם היום ומחר היינו שומעין התורה בכל עת, וזה העצות של כל המצוות דכ' אשר קדשנו במצותיו, ועי"ז הקדושה מתעורר קבלת התורה, וכתוב רק השמר לך ושמר נפשך פן תשכח וגו' פי' שכל השמירות משס"ה ל"ת ומדות רעות הכל כדי שלא לשכוח הארת מתן תורה, כי כל האיסורים גורמים שכחה זו, וממילא כל המצוות מביאין זכירת מתן תורה, וכפי גודל ההתעוררות זה הכח מתקרבין אליו ית', וזה צריך כל איש יהודי למצוא כל יום ע"י הביטול לכלל ישראל כמ"ש הקהל לי את העם וגו' ומרע"ה חזר והראה לאותו הדור מעמר הר סיני בשלימות דאמר הדברים אשר ראו עיניך, אם כי הי' דור חדש, דכמו שהוכיח אותם על עבירות של דור הקודם שהיו יכולין לומר לא חטאנו, אז השכר שלהם הי' שזכו להתעוררות של דור מקבלי התורה, כי כפי מה שתיקנו חטא דור המדבר, כך זכו לזכויות של דור המדבר, וכן הוא בכל הדורות שצריכין לתקן חטאים הקודמים ועי"ז זוכין לזכויות הקודמין. [תרמ"א-ב]

עוד כתב במ"ש בפ' ק"ש שמע ישראל ה' אלקינו וגו' לקבל בכל יום אלקותו ית' לשמוע כי ה' הוא אלוקינו בייחוד, ובזה צריך להיות איש ישראל שש ושמת כל היום וכמ"ש את ה' אלקיך זה שהוא אלקינו יהי' חביב עלינו מגוף נפש ומאוד, וכ' את ה' אלקיך לאהוב כל המסבב אל קבלת אלקותו ית', דהיינו כל המצוות והמדות הישירות, כל הגורם לקרבת אלקים צריך האדם לאהוב ולהשתוקק עליהם תמיד, ולכן מסודר פרשה זו בשבת נחמו כדכתיב נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם פי' שיש די באלקותו ית' לנחם בזה על כל הצרות שעוברין עלינו תמיד, ולכן תיקנו פ' עשרת הדברות אנכי ופ' שמע בשבת נחמו, כי זה נחמתנו כמ"ש אנכי אנכי היא מנחמכם, כי הנה באמת כל היסורים הבאים על בנ"י הכל הוא כדי להתקרב אליו ית' ולא לעונש בלבד, כמ"ש

לו, ואז זוכה לקרבת ה' שאין הוא זוכה לזמנים רגילים, וגם על הצד שלא יתקבל תפלתו כיון שהקב"ה יודע שטוב לו מצב זה, אבל עכ"פ ה' שווה לו מאד התפלות האלה שמכוחה זכה להתקרב להקב"ה.

משה רבינו נענה בתפלתו

ובאמת יש להדגיש מה שמבואר בחז"ל דתפלת משה באמת התקבל למחצה, כמבואר בברכות לב: ד"גדולה תפלה יותר ממעשים טובים שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה ואעפ"כ לא נענה אלא בתפלה שנא' אל תוסף דבר אלי וסמך לי' עלה ראש הפסגה". ובתנחומא מקץ פ"ט "דיש לאדם להשכים אל התפלה שאין לך גדולה מן התפלה תדע לך שהרי משה נגזר עליו שלא יכנס לא"י ולא לראותה ועל שהרבה בתפלה הראהו ה' את הארץ".

וכתב המבי"ט שער התפלה פ"ט דלמדנו מכאן דגם כשתפלתו אינו מקובל, משום שכבר נגזרה גזירה, או לסבה ידועה לפניו ית', מ"מ תפלתו יחשב לצדקה בעוה"ב, וגם בעוה"ז יאכל פירות התפלה כעין מה ששאל מהקב"ה, וכמו שמצינו במשה שהגם שלא נתקבלה תפלתו השיג דמיון הכניסה ע"י שהראהו הקב"ה את הארץ, וכע"ז כ' בספר חסידים בסי' שפ"ז ד"אם התענה והתפלל על דבר אחד ולא נתקיים תפלתו יועילו תפלותיו על שאר דברים, או לזרעו באותו ענין", וכע"ז כ' שם בסי' רי"ח "שאם התחנן על חבירו אף שלא הועיל, מ"מ כשיבוא הוא או זרעו לאותו צער הקב"ה זוכר מה שעשה לחבירו".

תפלה מתוך ההכרה שלא מגיע לו כלום

ואתחנן אל ה' וגו' [שם]

ברש"י אין חינוך בכל מקום אלא לשון מתנת חנם, אע"פ שיש לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים וכו'. בזה הורה לנו משה רבינו צורת התפלה, שיהי' האדם מלא בהכרה שלא מגיע לו באמת שום דבר ואין הקב"ה חייב לו כלום, וכל בקשתו יהי' בגדר מתנת חנם, ובפרט אם ידע האדם כמה טובות עשה עמו הקב"ה, וכמה פעמים שילם רעה תחת טובה ועבר על רצון ה', בוודאי יהי' קל לו להרגיש שמבקש רק מתנת חנם.

וכבר הי' מעשה שא' הגיע לבקש ברכה מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל על איזה ענין והי' שבור לגמרי שכבר ניסה הכל ולא הצליח, ואמר לו הגרש"ז "וכי הקב"ה חייב לך משהו?" והלה נשבר עוד יותר, שסבר שאינו רוצה לברכו, עד שאמר לו הגרש"ז שאם תעשה משהו מעבר ליכלתך להקב"ה אז הקב"ה יתן לך ג"כ. עכ"פ

ממשיך לומר "כי מי גוי גדול אשר לו אלוקים קרובים אליו וגו' בכל קראינו אליו" דעיקר הנקודה הוא חלק הקירבה והתבטלות אליו, ולכן הוא מאריך במעמד הר סיני דעיקר הקירבה מגיע רק ע"י הארת מתן תורה, וכל המצוות הם עצות לעורר כח מעמד הר סיני, ששם היה שיא הקירבה כמ"ש וקרבתנו לשמך הגדול, ואח"כ אמר פרשת ק"ש להורות שאנו כ"כ משתוקקים לאותה קירבה שכבר לא איכפ"ל הנפש והכסף. וגם אם יבואו עלינו צרות ויסורים אנחנו יכולים להתנחם כיון שאנו מתקרבים להקב"ה יותר ע"ז.

ובזה יתיישבו בעז"ה כל השאלות:

א: אין ואתחנן באמצע ענין אלא זה פתיחה לכל הפרשה דענינו הצורה איך להתקרב להקב"ה. ולכן נקט דוקא לשון תחנונים, ומבטא גם ענין מתנת חנם, דבא לבטא דהוא סוג של תפלה שיודע שאין לו שום זכות, ושע"פ דרך הטבע ל"ש להתקבל, ומ"מ מבקש מעומק הלב ומורה בזה האמונה שהקב"ה הוא כל יכול וגם שבזה מתקרב להקב"ה ביותר. ויש להוסיף דברי אוה"ק דיש לבקש כעני בפתח כאומרו תחנונים ידבר רש.

ב: נקט אל ה' דבא לבטא דעיקר נקודת התפלה הוא קרבת ה' ומעורר בזה רצון ורחמים מהקב"ה אליו וממילא מתקרב ביותר, גם על הצד שלא יתקבל תפלתו. ויש להוסיף דברי אוה"ק שיבקש ממקור הרחמים.

ג: מש"כ בעת ההיא י"ל כדברי אוה"ק דיש להתפלל בעת רצון דוקא דכתיב ואני תפילתי לך ה' עת רצון, ולשפ"א ע"י התפלה גופא מעוררין עת רצון.

ד: מש"כ לאמר ואיתא במדרש דזה הוראה לדורות שיתפללו בעת צרה, אף שלא נענה, דבא משה רבינו להורות לדורות צורת התפלה, וכיסודות הנ"ל, ולא סתם לספר איך שרצה כ"כ ליכנס לארץ. וגם לא להורות דרך ועצה איך שיתקבל תפלתו. רק להורות דרך להתקרב להקב"ה.

פרשת ואתחנן בשבת נחמו

וא"ש מה שקבעו חז"ל פרשה זו בשבת נחמו כיון דכשבאים להכרה דקירבת ה' הוא הדבר הטוב והמתוק ביותר, ואשר לזה אנו מוכנים למסור נפש, וזהו יסוד התפלה שלנו והמצוות שלנו, ממילא אנו מנוחמים מכל הצרות שעברו עלינו שע"ז זכינו לקרבת ה'.

ומכ"ז יש חיזוק גדול לבן אדם לכל צרה וקושי שעובר עליו, שהתפלות שהוא מתפלל באותו זמן הם באים מעומק הלב כיון שיודע ומכיר שרק הקב"ה יכול לעזור

המבואר מזה דיש לשנות המבט שלנו דיש להרגיש שהקב"ה לא חייב לנו כלום, גם אם עשינו הרבה מצוות איננו חשובים יותר ממה רבינו, ואז נבקש רק מתנת חנם וממילא יתרבה הסיכוי שהתפלה יתקבל.

ארבעה חיזוקים שלא יפסיק האדם

מלהתפלל

ואתחנן אל ה' בעת ההיא וגו' [שם]

וברש"י לאחר שכיבשתי סיחון ועוג דימיתי שמא הותר הנדר. והק' בשפתי חכמים דא"כ ל"ל תפלה, ותי' דקודם שכבש סיחון ועוג סבר דזה גזר דין עם שבועה, ולא יועיל תפלה, אבל לאחר שכבש סיחון ועוג סבר דהותר חלק השבועה ונשאר גזר דין בלי שבועה ולהכי מהני תפלה.

א: המבואר מכאן יסוד חשוב בתפלה, דפעמים אדם מתייאש מלהתפלל דכבר התפלל כ"כ הרבה פעמים ולא נענה, וא"כ מה יועיל כשיתפלל שוב, אבל יתכן דכל מה שהתפלל עד עכשיו הי' כיון שכבר הי' עליו איזה גזר דין מוחלט שלא יהי' אפשרות קבלת התפלה, אבל מצד איזה סבה שהוא, יתכן דעתה נשאר בגדר גזר דין גרידא ואם יתפלל עכשיו יתקבל תפלתו ולכן לעולם לא יתייאש מלהתפלל.

ב: עי"ל בקו' השפתי חכמים, דהרי יש כלל, דשום דבר א"א להתקבל לאדם בלי תפלה, וא"כ גם אם הותר הגזירה לגמרי מ"מ לא יוכל משה ליכנס בלי תפלה, וזה גם חיזוק לאדם לא להפסיק להתפלל, דיתכן דכבר נענה או שקיבל איזה ברכת צדיק או עשה איזה סגולה והועיל באמת, ומ"מ בלי תפלה ל"ש שיקבלנו ולכן לעולם לא יפסיק מלהתפלל.

ג: והנה האור החיים הק' פי' דבעת ההיא הכוונה לעת רצון, דישתדל להתפלל בעת רצון. וג"ז י"ל חיזוק כנ"ל דלא כל עת רצון נודע לאדם דיתכן דבדיוק עכשיו יש עת רצון מסויים ואם יתפלל עכשיו יתקבל תפלתו, וא"כ בכל עת מצוא יחטוף תפלה להקב"ה אף שכבר התפלל הרבה, דיתכן דבדיוק בדקה זו נתעורר עת רצון בשמים. וכבר כ' בירושלמי מכות ז. דפריך איך יתקבל תפלתו של הרוצח בשוגג על הכה"ג שימות הלא קללת חנם לא תבוא ומשני "תפתר שהי' עת ועונה" ופי' פני משה, דלפעמים יוכל להיות שיתקבל תפלתו בשעת עת רצון גם לתפלתם של אלו, וכדאמר ר"י בן חלפתא עיתים הן לתפלה וכמ"ש דוד ואני תפלתי וגו'.

ד: עוד חיזוק שלא יפסיק להתפלל, דהנה ידוע מש"כ פנ"י [ברכות לב.] ובדרשות חת"ס [שי"ח א'] דמשה התפלל תקט"ו תפלות, ואילו הי' מתפלל עוד תפלה אחת הי' נענה ולכן מנעו הקב"ה מלהתפלל עוד, וא"כ לעולם לא יפסיק אדם מלהתפלל דאולי חסר לו עוד במנין התפלות, וכמו שהי' אומר מורינו המשגיח הגה"צ ר' מתתיהו סלומון זצ"ל דאברהם אבינו בטח התפלל מאות תפלות מעומק הלב שיזכה לבנים, והנה כששמע הבשורה שאשתו שרה תתעבר, וודאי לא חשב דמסתמא השמו"ע האחרונה שהתפלל הי' מעולה ביותר ולכן נענה, אלא ידע שזה צירוף חשבון גדול של מאות תפלות, כן ידע האדם שתפלה לתפלה מצטרף.

לכל השפעה יש קיטרוגים

ויש להוסיף מש"כ באמרי קדוש להה"ק מסטרעליסק זי"ע וביתר ביאור בספר צרור החיים [ליבערזאהן אות ק"ז] דמה שפעמים לא נענים בתפלה, כיון שבאמת לכאור"א יורד השפעה מכסא הכבוד למעלה מכל העולמות בחסד ורחמים גמורים, אשר אין שם דין כלל, אבל כיון שמגיע ההשפעה להיכל הראשון מתחילים להתעורר דינים לקטרג עליו שאיננו ראוי לכך, ואז יש לאדם לעורר רחמים על עצמו, עד שבעל הרחמים יחוש השפעתו לעולם השני, וכן בכל העולמות אשר ההשפעה הולכת מתעוררים מקטרגים ולזה צריך שוב לעורר רחמים, וגם כשכבר מגיע לעולם העשיי' יש מקטרגים רבים, ואם יתחכם האדם לעורר רחמים בלי שום הפסק בוודאי יבוא לבקשת מבוקשו רק מחמת שמבקש רק ב' וג' פעמים ופוסק לכן מתעכב ההשפעה ולכן אחז"ל לעולם לא ימנע אדם עצמו מן הרחמים [ברכות ו.]. עכ"ד.

שבחו של מקום בהתחלת הישועה

ה' אלקים אתה החילות להראות את עבדך וגו' [שם כ"ד]

כפשוטו כוונת משה רבינו לומר, דהרי כבר הותר לי הנדר במקצת ע"י כיבוש סיחון ועוג וכמבואר באור החיים הק' באריכות. וחז"ל למדו מכאן דלעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל, ולפ"ז לכאורה יש לשבח בכל מילי ולא הי' צריך לשבח דוקא בענין זה של כיבוש סיחון ועוג.

והי' נראה לעשות פשרה בזה, דבודאי יש להתחיל עם שבחו של מקום, אבל עדיף למצוא איזה השגחה פרטית וטובה מהקב"ה באותו ענין שהוא מבקש, כגון אם מבקש שידוך לא' מילדיו, וכבר הי' לו השג"פ בשידוך הקודם, או שכבר הי' לו השג"פ בילד זה באיזה הצעה אלא שלא יצא לפועל וכדומה, וכן באם חסר לו כסף,

צ"ב מה נתוסף במש"א לו וראה בעיניך. ופי' באור החיים הק' "לפי שימצאו חכמות שיקריבו הרחוק ע"י דבר אמצעי שמשמין אותו בין עיניהם למול מקומות הרחוקים [הוא מה שנקרא משקפת] שיקרבו ויראו כאילו הם לפניו, ולשלול דבר זה אמר ה' אליו וראה בעיניך ממש פי' בלא אמצעות דבר אחר".

ראיי' רחוקה ומשקפת לענין ברכת הראיי'

והנה יל"ע לענין ברכת הראיי' שתי נידונים א: האם ראיי' מרחוק נחשבת ראיי' ב: האם ראיי' ע"י משקפת נקרא ראיי'.

והנה לענין ראיי' מקום שנעשו בו ניסים לישראל או לעצמו הסתפק בזה בקצוה"ש סי' ס"ו אי צריך לעמוד באותו מקום שנעשה בו הנס, ודייק מכפתור ופרח פ"ז [שהובא בביאור"ל סי' רי"ח] דא"צ, אך תמה מלשון הברכה "במקום הזה" וכ"ה באמת לשון חיי אדם [כלל ס"ו ס"ה] דצריך שיעמוד במקום הנס, ובשו"ת בצל החכמה [נח"ב סי' ט"ז] מאריך בזה ומכריע מכמה ראיות שא"צ לעמוד במקום הנס ממש וכל שרואהו ראיי' ברורה סגי, ובמקום הזה הכוונה על המקום הנראה. וכ"כ בספר מגיד תעלומה ריש פ"ט, דע"י הראיי' זה פועל כאילו נמצא שם במציאות. ולענין משקפת הביא בבצל החכמה שם משו"ת משיבת נפש [נח"ב סי' רמ"ד] דגם במשקפת סגי וא"כ גם כשחולף ע"פ מקום הנס במטוס ורואה בראיי' ברורה ע"י משקפת מחלון המטוס, יוכל לברך אלא דבוודאי עדיף שיברך במקומו ממש. אולם יתכן דכ"ז לענין מקום נס, אבל לענין ברכת הראיי' דעלמא פשוט לכו"ע דסגי מרחוק וגם במשקפת דהכל תלוי בהתפעלות וכל שמתפעל כבר יוכל לברך.

תורה היא ככלי משקפת

ובענין כח הראיי' ע"י משקפת הראני גיסי הרב אברהם שלמה איצקוביץ שליט"א דברים נפלאים במשך חכמה פ' לך לך עה"פ "ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו" [בראשית י"ב ז'] דגדר מחזה וחזיון הוא תמיד מה שנראה שלא לפי גודל הטבעי כמו במיקראסקאפ [משקפת] שיגדילו חוש הראות אלף פעמים. וע"ז כתב דבעצם אחרי שיש לנו חומר גס ה"ז צריך להפסיק מהיכולת לראות ולהשיג השגות רוחניים, וזה באמת מה שקרא לאדם הראשון אחרי החטא שזכה רק לשמוע דבר ה' ולא לראות כלל, מ"מ ע"י כח התורה אפשר לזכות לא רק לראיי' גרידא רק גם בגדר מחזה וחזיון שיגדילו עיני הנפש לראות אלף פעמים לאין מספר. וזה"פ מבשרי אחזה אלוק דמן הבשר שהוא חומר הגס אחזה כמו ע"י

וכבר ה"י לו השג"פ באיזה סכום, אלא שעדיין חסר לו, אז ישבח להקב"ה על אותה השג"פ שהי' לו ואז ימשיך בבקשתו. וזה מה שעשה משה שבחר בשבחו של מקום במה שמילא בקשתו במקצת שזכה לכיבוש סיחון ועוג, וממילא מבקש שיושלם בקשתו ויזכה ליכנס לא"י בשלימות.

סדר ראיתו של משה

עלה ראש הפסגה ושם עיניך ימה צפונה תימנה ומזרחה וגו' [שם כ"ז]

מתחלה יש להעיר למה א"ל הקב"ה שיסתכל לכל הצדדין ולא אמר לו להסתכל על כל א"י ומה נפק"מ באיזה צד יסתכל תחלה, ובפ' וזאת הברכה לא כתוב שבאמת הסתכל בסדר הזה. עוד העיר מו"ר הג"ר שמעון ירוחם קנאפפלער שליט"א דהנה משה רבינו עמד במזרחה של א"י א"כ המקום הכי קרוב אליו ה"י מזרח א"י ולמה התחיל במקום המרוחק ביותר שהוא מערב, ואם כבר נדע הסבה שמתחיל ממערב ואח"כ ממשיך לצפון, א"כ הו"ל אח"כ להסתכל במזרח ולא לדלג על המזרח להסתכל על הדרום ושוב על המזרח שהוא קרוב לו.

והנה אצל יעקב אבינו כתוב סדר אחר בפ' ויצא [בראשית כ"ח י"ד] "ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה", הכניס מזרח אחר מערב, גם שינה שמזרח קראו קדמה, ובדרשות חת"ס [של"י ב'] העתיק קרא דיעקב "קדמה צפונה נגבה ימה" ¹ וכתב כי מסתמא מזרח נקרא קדמה, כי כל אדם פניו מועדות למזרח מקום זריחת השמש, והיינו בעינינו עוה"ז תחת השמש פניו מועדות לשמש, ואז דרום הוא ימין וצפון הוא שמאל, ולכן כשבירך יעקב אבינו אמר בתחלה מזרח ואח"כ מערב, ומזרח נקרא קדמה ששם פניו מועדות וזה הפנים. אבל בביהמ"ק להיפך פניו הוא למערב כי כל צבא השמים משתחוים למערב להקב"ה כמבואר בב"ב כ"ה. ושם ים הוא הפנים ומזרח הוא לאחור וצפון ימין ודרום הוא שמאל, ע"כ הראה למשה רבינו ההיפוך ימה צפונה ודרום ומזרח וכו' עי"ש עוד, ולפ"ז א"ש למה מזרח בסוף דדומיא למי שעומד בביהמ"ק שמזרח הוא מאחוריו ולכן דינו להיות בסוף.

ראיית משרע"ה לא הי' ע"י משקפת

ושם עיניך וגו' וראה בעיניך [שם]

¹ ומסתבר דאצל יעקב הכוונה כשיעמוד בין מערב למזרח יהי' הפנים למזרח והאחור למערב עי' הגהות שער יוסף.

הנחיל לדורות שכל ישראל שנמצאים בגלות יוכלו להשתוקק ולהתגעגע לא"י. וכמו שידענו מאבותינו ורבותינו שהיו כל ימיהם מלאים בהשתוקקות וגעגועים לא"י.

כלי מחזה מראות אלוקים ולכן נקט מחזה ולא ראי' "והוא ביאור ורעיון יקר".

ראי' בעיניים עושה חיבור

ולענין משה רבינו יש לדון בתועלת הראי' האם רצה הקב"ה דע"י ראייתו יהי' נחשב כאילו הוא נמצא בא"י, ומטעם זה רצה שיראה ע"י עיניו דוקא ולא ע"י משקפת, והי' לפ"ז סמך דבמשקפת לא נחשב כאילו נמצא שם, רק ע"י ראי' בעיניו ממש, או דאדרבה הקב"ה לא רצה שיכנס לא"י כלל, רק שראי' הוא צורה של חיבור למה שהוא רואה, וכמו דחזינן ביעקב אבינו שכתוב "ועיני ישראל כבדו מזוקן לא יוכל לראות" [בראשית מ"ח י"ז] ולכן הוצרך למישוש, וביאר הספורנו דאילו הי' רואה הי' מתחבר להם ע"י ראי' ואז הי' יכול לברך והשתא הוצרך להתחבר ע"י מישוש, הרי חזינן כח החיבור ע"י ראי', וזה נתן הקב"ה למשה וחיבור זה לא יתכן ע"י משקפת רק ע"י ראי' בעיניו ממש. [עוד יש להוכיח כוחה של ראי' ממגילה ו. דלכן נקרא טבריה טובה ראייתה ובתוס' שהי' שם גנות ופרסים ועי"ש מהרש"א]

תועלת ראיית משה רבינו לדורות

והנה ראיית משה רבינו בוודאי הי' לו כח עצום שראה לא רק חלק הגשמי של א"י רק גם חלק הרוחני וכל הכוחות העצומות שיש בקדושת א"י, וכמו שהראה לו הקב"ה בפ' וזאת הברכה כל מה שיקרה לכלל ישראל עד היום האחרון, והנה בפשטות ענין ראיית א"י הי' לתועלת משה רבינו וכן פי' הגה"ק מסאטמר זי"ע בספרו דברי יואל עה"ת [תניינא עמ' קע"ז] דע"י הבטה מתדבק הנפש ומתעצם אל הקדושה, וע"י הבטתו נתדבק נפשו בקדושת א"י ונחשב כאילו נכנס בפועל לא"י.

אולם בחת"ס עה"ת [עמ' י"ח ד"ה אתה] פי' דתועלת ראיית משה לא הי' לצורך משרע"ה שיזכה לראות קדושת הארץ, דלפי גדלותו משה לא הי' צריך כלל לקדושת א"י, כי כבר נתעלה ביותר מזה, אלא מה שציווהו הקב"ה לראותה הוא לתועלת כיבוש א"י, כמו הילוכו של אאע"ה לארכה ולרחבה, ושכיבת יעקב אע"ה שתהא נוחה ליכבש לבניו, ה"נ הי' בראיית משרע"ה תועלת ליהושע בן נון להיות נוחה ליכבש לפניו, והיינו עלה ראש הפסגה וגו' וצו את יהושע וחזקהו וגו' כי הוא יביא וגו' אל הארץ אשר תראה דייקא ע"י אשר תראה אתה עי"ז הוא יביא. עכ"ד.

ובאמת מבואר כבר בחז"ל דתועלת ראיית משה רבינו הוא לדורות דמבואר בב"ב נו. דכל מה שהראהו הקב"ה למשה רבינו נתחייב בתרו"מ, עוד שמעתי דהנה הראי' של משה רבינו הי' מלא געגועים והשתוקקות לא"י, וזה

בענין איסור בל תוסיף

ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות וגו' לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמור את מצות ה' אשר אנכי מצוה אתכם: [ד א-ב]

כאן כתוב איסור בל תוסיף ובל תגרע, וחזר עליו הכתוב לקמן בפרשת ראה שכתוב "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרע ממנו". [לקמן יג א] [והחינוך ומנ"ח מצוה תני"ד על מצוה זו נמצא שם בפ' ראה וצ"ע למה] ויל"ע האם יש סבה למה חזר עליו, או דנימא שכמו שמצות אהבת ה' והליכה בדרכיו חזר עליו משה כמה פעמים לרוב נחיצותו ה"נ בזה.²

ההבדל בין פ' ואתחנן לפ' ראה

והנראה ע"פ ד' אור החיים הק' כאן שביאר דדברי משה כאן הם המשך לראשית דבריו שדיבר על זה שאינו זוכה ליכנס לארץ, ולזה אמר ועתה ישראל שמע אל החוקים ואל המשפטים ורמז לשתי דברים שאירעו לו, א: שנרמז בענין חוקים שזה נגד הציווי שקיבל לדבר אל הסלע והוא הכה וחשב לעשות המצוה בזריזות גדול וזה גדר תוספת ולזה נענש שלא ליכנס לארץ. ב: מה שנרמז בענין משפטים דקאי על משפט ה' דבועל ארמית קנאים פוגעין בו שמשה לא נתאמץ לעשות דין זה בזמרי ולא זכה לעשות הקידוש ה' הגדול, ואמר לפנחס קריינא דאגרתא וכו' וטעם שלא עשאו הוא גופא לפי שרפו ידיו מחיזוק ידים שעשה בראשונה אבל למעשה שגג בזה, ולזה אמר שאני מזהירכם שאם אתם רוצים לעבור הירדן שלא תעשו כמו שאני עשיתי, אלא תזהרו לא להוסיף בזריזות יותר מן הציווי ולא לגרוע מן החיזוק כשצריך. ולפ"ז א"ש דכאן אמרו מצד הכניסה לא"י ובפ' ראה אמרו בתור אזהרה כללית לכל המצוות. ועד"ז כ' בכלי יקר כאן בהקדם מה שביאר ל"ל לא תגרע הלא בלא"ה מבטל מ"ע, לזה פי' דזה לא ציווי רק דע"י ההוספה ממילא יגרע, ולזה סמך ענין זה לכאן כי זה מעין חטאו של משה כי ע"י הוספת הכאת סלע בא לידי גרעון באמונה, או דזה המשך למעשה פער דחסיד שוטה חושב שבמכוון לבזותו עושה מצוה אבל בזה שחושב להוסיף מצוה בא לידי עבירה שמשתחוה לו.

² השלמת הענין בפרשת ראה בעז"ה.

ולפ"ז י"ל דדברי משה רבינו כאן הוא בתוך מערכה של מוסר, דדברים ואתחנן עקב הוא בעיקרו דברי מוסר ולא מצוות פרטיות, ובפ' ראה הוא בתוך מערכה של מצוות פרטיות ולכן דברי החינוך והמנ"ח הם שם בפ' ראה.

והנה רש"י כאן פי' לא תוסיפו "כגון חמש פרשיות בתפילין חמשת מינין בלולב וחמש ציציות, וכן ולא תגרעו" ושם בפ' ראה פירש"י לא תסף עליו "חמשה טוטפות בתפילין, חמשה מינין בלולב, ארבע ברכות בברכת כהנים" הוסיף ברכת כהנים והשמיט ציצית אבל בשניהם פי' דזה הוספה בעצם המצוה. ויל"ע האם בא רש"י לאפוקי מצורה אחרת של הוספה.

ביאור דברי הספרי בפרשת ראה

והנה כשנתבונן בדברי חז"ל בספרי נראה שכאן בפ' ואתחנן לא פירשו כלום, ורק בפרשת ראה בפיסקא פב אמרו "לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו, מיכן אמרו הניתנים במתנה אחת שנתערבו בניתנים במתנה אחת ינתנו במתנה אחת. דבר אחר לא תוסף עליו, מנין שאין מוסיפים על הלולב ועל הציצית תלמוד לומר לא תוסף עליו, מנין שאין פוחתים מהם תלמוד לומר ולא תגרע ממנו, מנין שאם פתח לברך ברכת כהנים לא יאמר הואיל ופתחת לברך אומר ה' אלהי אבותיהם יוסף עליכם תלמוד לומר הדבר אפילו דבר לא תוסף עליו" ולפ"ר דברי רש"י אצלינו מקורו מספרי שם [וכמציין ברש"י] וצ"ב למה פירשו כן חז"ל רק שם, והאם אצלינו יש פשט יותר פשוט.

והגר"א באדרת אליהו שם כנראה עמד בזה, וכתב שחז"ל דרשו מש"כ אצלינו שלא יוסיפו עוד מצוה על תרי"ג מצות. דכ"ה משמעות הפסוקים כאן כי בתחלה אמר שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות, ועל זה אמר לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם לעשות. [ויש להסמיק כן ממש"כ בעל הטורים "ולא תגרעו ממנו לשמר את. ס"ת תרי"ג" דזה מתייחס לכל המצוות ביחד] אבל בפרשת ראה כתוב "את כל הדבר" ולכן דרשו רז"ל שגם באותה מצוה גופא לא יוסיף ולא יגרע למשל על לולב וציצית שיש בו מנין מסויים שלא יוסיף או לא יפחות מן המנין, וכן במתנות לא יפחות מד' ולא יוסיף על ד'. ומש"כ "את כל הדבר" מרבה שלא יוסיף כהן אפילו דיבור אחד על ברכת כהנים. וצ"ב שכלל לולב ציצית ומתנות ביחד, ולמעין בספרי יראה דמקודם דרשו על מתנות ורק אח"כ "דבר אחר" דאין להוסיף על לולב וציצית וצ"ע מהיכי תיתי לחלק. וכבר עמד בזה בעמק הנצי"ב על הספרי שם, עי"ש באריכות.

אולם בדברי רש"י ורמב"ן כאן מבואר דלא חילקו בין הפסוקים ופירשו גם כאן ע"פ הספרי שם דקאי על הוספה וגרעון בעצם המצוה. ורמב"ן כתב הלשון "וכן אמרו בספרי מנין שלא תוסיף על הלולב ועל הציצית ת"ל לא תוסיפו, ומנין שאין פוחתים מהן ת"ל לא תגרעו. מנין שאם פתח לברך ברכת כהנים לא יאמר הואיל ופתחת לברך אומר ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם, ת"ל הדבר, אפילו דבר לא תוסף עליו." לא ציין כלל דזה ספרי בפ' ראה, ועוד שכתב ת"ל "לא תוסיפו" ו"לא תגרעו" שזה לשון הפסוק כאן אבל בפ' ראה כתוב "לא תוסיף" ו"לא תגרע". גם לא הביא כלל ענין המתנות. נראה קצת שלרמב"ן הי' לו גירסא כזה בספרי אצלינו, וא"כ י"ל כן גם בדברי רש"י.

אולם רמב"ן הוסיף ע"ז דלא תימא דרך בציורים אלו יש בל תוסיף, דזה הוספה וגרעון בחפצא דמצוה, אלא גם במוסיף או גורע ימים של קיום המצוה כמו בשבעת ימי החג שמוסיף לקיים סוכה בשמיני או פוחת לששה ימים ג"כ עובר וכמפורש בר"ה כח: דגם בישן בשמיני בסוכה לוקה אם עושה כן בכוונת מצוה. [עוד ציור דהוספה בימים בהקריב ראייה וחגיגה ביום א' דחג וחזור ומקריב ביום ב' ותלוי במח' אמוראים בחגיגה ז. ח: ובד' הראשונים]

עוד כתב דלפי דעתו אפילו בדא לעשות מצוה בפני עצמה כגון שעשה חג בחדש שבדא מלבו כירבעם [נ"א יב לג], עובר בלאו. וכן מבואר בגמ' מגילה יד. ובירושלמי [שם פ"א ה"ה] לענין מקרא מגלה, דק"פ או פ"ה נביאים וזקנים לא רצו להוסיף או לפחות ממש"כ בתורה ממש"כ אלה המצוות אשר צוה ה' את משה, אלו המצוות שנצטוו מפי משה, ואין נביא אחר עתיד לחדש דבר לכס, רק במקרא מגילה נשאו ונתנו בדבר עד שמצאו מקור, "הרי שהיתה המצוה הזו אסורה להם, א"כ היא בכלל לא תוסיף עליו, אלא שלא למדנו למוסיף על פי נביא אלא מן הכתוב שאמר "אלה המצוות" אין נביא רשאי לחדש בו דבר מעתה" וא"כ אחרי שלמדנו מאלה המצוות שאסור להם לחדש ממילא כבר נכלל בבל תוסיף, אבל מה שתיקנו משום גדר, כגון שניות לעריות וכיו"ב היא מצוה מה"ת עד כמה שיודע שאינו מפי ה'. עכ"ד הרמב"ן.

הרי מבואר מדבריו דוודאי עיקר פשטי דקרא ע"פ חז"ל הוא הוספה וגרעון בעצם המצוה כמו מנין הנאמר בציצית ולולב, וגם ימים, רק שרמב"ן מדנפשי' הוסיף לחדש אם ממציא מצוה מלבו. אלא דיש לדקדק בלשון הרמב"ן דאף דבהתחלה נקט רמב"ן "לא תוסיפו" לשון רבים וכלשון הקרא בפ' ואתחנן אבל בהוספת מצוה

חדשה נקט רמב"ן הלשון ד"לא תוסיף עליו" דזה לשון הפסוק בפ' ראה.

פסוק דפ' ראה שייך לפ' נביא שקר

והנראה בעז"ה עפ"מ ש"כ הרמב"ם בהקדמה לפיה"מ לבאר ענין נביא שקר כגון שיגיד בשם ה' שהוסיף על המצות מצוה או גרע מהם מצוה מכל המצות שכלל אותם ספר התורה. "ואין הברל בין שיוסיף ויגרע במקראות או שיוסיף ויגרע בפירוש המקובל, ההוספה והגרעון במקראות הוא שיאמר שה' אמר דאחרי שנתים מותר לאכול ערלה או שרק אחרי ד' שנים, ושינוי בקבלה הוא שיפרש מש"כ וקצתה את כפה כפשוטו, ואסור לשמוע לו, שכבר הודיע הקב"ה ע"י משה שלא יבוא שום תורה חדשה ממנו, והזהירנו שלא להוסיף עליהם ולא לגרוע מהם באמרו לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, ולפיכך אמרו ע"ה אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה". ובפיה"מ פ"י דסנהדרין מ"א כתב "ויסוד התשיעי הבטול. והוא שזו תורת משה לא תבטל, ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה, ולא יתוסיף בה ולא יגרע ממנה לא בכתוב ולא בפירוש, אמר לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו. וכבר ביארנו מה שצריך לבאר ביסוד זה בהקדמת החבור הזה" רמז למש"כ בהקדמה, הנה נקט הרמב"ם לענין נביא שקר לשון לא תוסיף עליו דזה הפסוק בפ' ראה וכלל בזה כל סוגי כל תוסיף ביחד, דהיינו הוספת מצוה חדשה או פירוש מחודש בעצם המצוה.

ונראה מזה דשתי הפסוקים חלוקים ביסודם, דקרא דפ' ואתחנן מדבר לכל אחד מישראל כמ"ש ועתה ישראל שמע וגו' ולזה אמר שלא תוסיפו בלשון רבים, אבל קרא דפרשת ראה אף דזה סוף פרשה, ³ מ"מ מדנסמכה לפרשת נביא שקר שכתוב אח"כ "כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום" וגו' י"ל דזה גם כותרת והקדמה לפרשה זו, וזה נוגע למנהיג בישראל כמו נביא או חכם שבא להוסיף או לגרוע מן התורה, לזה הקדים דל"ש כלל לשנות במה שצוה משה מפי הקב"ה, ובזה שייך אזהרה שלא יחדש מצוה חדשה, דכיון שבא מפי ה' או שהוא חכם ומנהיג וחושב שמסתבר לתקן ולחדש מצוה זו לזה צריך אזהרה מיוחדת על זה, אבל בקרא דפ' ואתחנן דמיירי ליחיד מישראל שייך יותר שישנה בעצם צורת

³ במבט שטחי נראה שזה פסוק הראשון של פרשת נביא שקר, אבל זה טעות שנובע מחלוקת הפרקים דמפסוק זה מתחיל פרק י"ג, אבל באמת זה פסוק אחרון של הפרשה הקודמת דמיירי בע"ז של הגוים ואיך שהם שורפים בניהם ואת בנותיהם באש, ופי' הרמב"ן וחזקוני דבא להזהיר על מעשה הקרבנות ועבודת המקדש שלא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, וע"ע רש"י הירש שג"כ דקדק מחלוקת המסורה דזה פסוק אחרון של הפרשה, ומ"מ עדיין יש לדרוש סמיכות הפרשיות, דלכן נסמך ענין נביא שקר שבא להוסיף או לגרוע מן התורה.

המצוה דלא ס"ל שיש קפידא במנין מדוייק. [אולם הכתב והקבלה כאן כ' להיפך דמדכ' כאן בל' רבים משמע דקאי על ב"ד הגדול בירושלים שלא יוסיפו ושם כ' בלשון יחיד לכ"א מישראל] והוסיף ידידי הרב יוסף דוב פאלק שליט"א דיש נפק"מ בעצם צורת הלאו, דמה שנוגע לכל יחיד הוא על הפעולה, שאין לו לשנות בחפצא דמצוה ולקיימו בצורה זו, אבל מה שנוגע למנהיגים אינו על הפעולה רק על עצם זה שבא ומודיע לכלל ישראל על מצוה חדשה ואומר שכך צוה ה', בזה עצמו עבר על הלאו. והוסיף ידידי הרב אברהם משה נוסביום שליט"א דבזה א"ש דהרמב"ם הכניסו ב"ג עיקרים ויסודות האמונה, דחלק של כל תוסיף הנוגע להוראה פוגע ביסוד האמונה שבא לומר שהקב"ה הוסיף על התורה שלו, אבל הבל תוסיף בפרטי המצוות ל"ש לאמונה דגם מי שבשוגג מוסיף, עובר בב"ת בשוגג דעיקרו על הפעולה הפרטית.

ובאמת חזינן כן ברמב"ם בהלכות ממרים, דמיירי הכל בעניני ב"ד וכתב בהקדמה פרטי המצוות שהוא לעשות ע"פ התורה שאמרו לנו ב"ד הגדול ושלא לסור מדבריהם. אח"כ כתב גם "שלא להוסיף על התורה לא במצות שבכתב ולא בפירושן שלמדנו מפי השמועה. ושלא לגרוע מן הכל" ובפ"א כתב ההלכות שיש לשמוע לב"ד ובפ"ב כתב איזה גזירות יכולים לעשות ואם ב"ד אחריהם יכולים לבטלו, ובה"ט הקשה "הואיל ויש לבית דין לגזור ולאסור דבר המותר ויעמוד איסורו לדורות וכן יש להן להתיר איסורי תורה לפי שעה מהו זה שהזהירה תורה לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, ותי' דזה נוגע אם יאמרו על דבר שהוא מדרבנן שזה כוונת התורה כגון שיאמרו על בשר עוף שאסור מה"ת וזה בכלל הגדי, אבל אם יאמרו בפירוש דזה מדרבנן משום סייג שלא יבואו להתיר בהמה אחרת וודאי מותר. הרי נקט כאן הפסוק דפ' ראה, וא"ש דזה קאי על מנהיגי ישראל שגם הם מוזהרים ע"ז, ולזה הקשה דא"כ איך יתכן כל עיקר גזירות חז"ל ולזה תי' דאה"נ אם לא יאמרו בפירוש שזה רק גזירה יעברו על איסור דאורייתא דכל תוסיף. הרי שיש בל תוסיף מיוחדת הנוגע לחכמי ישראל. [אולם ראב"ד שם חולק דל"ש ב"ת רק במצות עשה אבל מה שאסרו חכמים מחמת סייג ל"ש ב"ת כלל עי' או"ש שם]

ואם נעיין בחינוך מצוה תנ"ד נראה שלעיקר איסור בל תוסיף הביא קרא דפ' ראה וכתב "וכיצד יהיה התוספת, כתב הרמב"ם ז"ל כגון המורה שבשר עוף בחלב אסור מן התורה, וזה מוסיף על דבר הקבלה שכך קבלנו בפירוש לא תבשל גדי וגו' אולם רוב המפרשים סוברים דל"ש כלל בל תוסיף רק במצות עשה, והדוגמאות ששמע מרבו הם, כגון מי שמניח שני תפילין כשרין בראשו או בידו, וכן העושה חמש טוטפות בתפילין,

של פ' ואתחנן הוא הרחבה בכל ציווי פרטי לחוד שעם המצוה ביחד בא אזהרה שיקיים מצוה זו כצורתה, ולכן הביאו הרמב"ם רק בדרך אגב בתוך המצוות הפרטיות אבל הלאו דפרשת ראה הוא לאו כללי כלפי כל התורה שנוגע למי שבא לומר בשם ה' הוספה על התורה הקיימת לנו מפי משה.

עכ"פ לד' רש"י ורמב"ן מבואר דפשטות ענין בל תוסיף הוא להוסיף במצוה שיש בו איזה מנין, כמו תפילין לולב וציצית. או ברכת כהנים דיש דין להגיד ג' ברכות. רק שהוסיף רמב"ן דה"ה בממציא מצוה חדשה, ולד' הגר"א זה נכלל בפשטי דקרא אצלנו.

החילוקים בין רש"י כאן ורש"י בפ' ראה

והנה אם נעיין היטב בלשון רש"י כאן ולשון רש"י בפ' ראה נראה כמה נפק"מ ונעתיק שוב לשון רש"י כאן "כגון חמש פרשיות בתפילין חמשת מינין בלולב וחמש ציציות, וכן ולא תגרעו" ובפרשת ראה כתב "חמשה טוטפות בתפילין, חמשה מינין בלולב, ארבע ברכות בברכת כהנים". בפ' ראה כתב טוטפות במקום פרשיות, חמשה מינים במקום חמשת מינים, וברכת כהנים במקום חמש ציציות.

והנה במהר"ל בגור ארי' שם בטעם שחזר להזהיר בפ' ראה דמצד פ' ואתחנן ס"ד דדוקא אם התוספת אגיד עם העיקר כמו לולב ותפילין וציצית, אבל בלא אגיד כגון ברכת כהנים דברכה ד' לא מצורף ומאוגד עם השאר לא יעבור בבל תוסיף קמ"ל ולכן נקט רש"י ברכת כהנים, וא"ש דבספרי שם יש דרשא מיוחדת על ברכת כהנים ממש"כ "דבר" ור"ל דכיון שזה רק דיבור אינו אגוד עמהם. ואין עיקר הדרשא ממש"כ דבר רק מעצם זה שהתורה הוצרך לחזור על הלאו, רק שזה ממילא מתאים במלת "דבר". וא"ש למה הביא רש"י ברכת כהנים דוקא כן, ומה שבפ' ואתחנן כ' ציצית ושם השמיטו כי הדרך להביא ראייה מג' דברים, לכך הביא למעלה 'ה' ציצית, וכאן שכבר הביא שלישי לא הוצרך להביא ציצית. עכ"ד מהר"ל.

ועדיין לא נתבאר שאר השינויים ברש"י, ושמעתי מפי הגר"ר יצחק האסנפעלד שליט"א לבאר בהקדם מה שיל"ע האם תוספת פוסל את המצוה, ויש בזה כמה שיטות בראשונים, דהנה מפשטות ד' הגמ' בסנהדרין פח: וברש"י שם עולה דכל שעבר בבל תוסיף ממילא פוסל את המצוה, [וצ"ע מנ"ל לחז"ל דבר זה וי"ל ע"פ דברי הראשונים [דעת זקנים ובכור שור ועוד] בביאור פסוק שלנו מש"כ לא תגרעו דהיינו שאם תוסיפו תגרעו דכל המוסיף גורע שאם תעשה ה' ציציות כיון שלא עשית כמצותה לא נחשב לכלום]

וכמו כן הנוטל שני לולבין כשרים בידו וכן כל כיוצא בזה, וכן היושב בשמיני בסוכה או נוטל אז לולב לשם מצוה, [דשלא בזמנו בעי כוונה] אבל במקיים מצות לולב או שופר כמה פעמים ביום מותר, והנוטל לולב פסול או אוגד עמו לולב פסול למ"ד א"צ אגד אינו עובר בב"ת "זהו כלל הדברים בענין איסור זה שהעלו מורי י"א מדברי הגמרא אחר יגיעה רבה, ועתה בני אם תזכה ותאכל יגיע כפיך גם אתה אשריך וטוב לך" הרי לדל' הרמב"ם העמיד עיקר האיסור בענין הוראה והביא הפסוק דפ' ראה, וכתב כיצד הוא התוספת כאילו זהו עיקר ציור ההוספה. וכבר העיר המנ"ח שם אות א, דאין כוונת רמב"ם דוקא בכה"ג ולא בעשה דהא מבואר להדיא בר"מ פ"ד מהלכות תפלה גבי ברכת כהנים דאם מוסיף ברכה אחת כגון ד' אלקי אבותיכם וכו' ע"ז נאמר לא תוסיף וכן מבואר בדבריו פ"ז מה' לולב. ובפ"ב מהלכות פסוהמ"ק גבי מתן א' שנתערבו במתן ד' ויבואר בסמוך בעזה"י. אלא דהר"מ קאי אלעיל כיון דהב"ד יכול לאסור מהו זה שהתורה וכו' היינו דאין סברא אצלו להיות חילוק בין עשה ובין ל"ת כמו בעשה שיש לא תוסיף ה"ג בל"ת ואין סברא אצלו לומר דסייג שרו לגמרי ע"כ מחלק בין אומרים שהוא סייג ובין אומרים שהוא מה"ת אבל הדינים שיבוארו גבי עשה סובר הר"מ ג"כ וז"פ. ולשון החינוך כיצד הוא תוספת וכו' לאו דוקא דהר"מ מודה דבעשה ג"כ שייך תוס' כמ"ש וז"ב. וגבי עשה מודה הר"מ דא"צ לומר שהוא עושה דהתורה צותה כך דהא מבואר בר"ה דהכהן לא יאמר הואיל ונתנה התורה רשות אוסיף ברכה אחת משלי מבואר דבכ"ע עובר על ב"ת עכ"ד המנ"ח. ומבואר מדבריו דכל ענין בל תוסיף ברמב"ם הל' ממרים נכנס רק בדרך אגב דהי' ק"ל איך יכלו חז"ל לגזור הרי כ' בל תוסיף, אבל בעצם ל"ש לשם דוקא, אולם באמת כבר דייקנו דהרמב"ם במנין המצוות לפני הל' ממרים כלל גם איסור בל תוסיף ובל תגרע נראה שיש בזה שייכות מיוחדת. וכן ברמב"ם בספר המצוות בל"ת שיי"ב יש אזהרת לא תסור ול"ת שיי"ג ושי"ד הוא איסור בל תוסיף ובל תגרע, ול"ת שט"ו הוא אזהרת קללת דיין הרי שהכניסו תוך עניני ב"ד.

אלא דעדיין יל"ע דא"כ אולי יש שתי לאוין נפרדים בבל תוסיף ולמה לא מנאו הרמב"ם, י"ל כפי שביאר ידידי הרב יוסף דוב פאלק שליט"א דעיקר אזהרת בל תוסיף בעצם נוגע להנהגה ולחדש מצוה חדשה דזה פוגע ביסודות האמונה וכנ"ל, רק כסניף מעיקר בל תוסיף נאמר גם על כל יחיד ויחיד אזהרה שלא ישנה עצם צורת המצוה אבל עיקר הסכנה במנהיג שבא לומר שה' צוה באופן אחר. עוד י"ל דבל תוסיף של פרשת ראה הוא אזהרה כללית כלפי כל התורה, אבל הבל תוסיף הפרטי

כן גם לענין תפילין ולולב, דיש הבדל בין "פרשיות" ו"טוטפות" דבפרשה יתכן הכוונה שתופר פרשה נוספת לד' פרשיות הנמצאים בתפילין של יד, ול"ש כלל לומר לחודי קאי, ובוודאי פוסל את התפילין, אבל טוטפות יתכן שמוסיף מבחוץ עוד בית חמישי, ומבואר בסנהדרין פט. דטעם הפסול הוא מסבה צדדית שהבית אינו רואה את האויר, אבל לא מצד עצם ההוספה. ולענין לולב יש הבדל בין "חמשה" ו"חמשת" דחמשה יתכן חמש דברים נפרדים, אבל "חמשת" הוא יחידה אחת של חמשה וכמש"כ רש"י כמה פעמים וא' מהם בפ' בא [שמות יב טז] שבעת ימים - שטיינ"א של ימים. ור"ל קבוצה של שבעה ימים רצופים. ופי' בגור ארי' דתי"ו הוא סימן לדביקות ויש חילוק בין שבעת לשבעה ע"ש. וא"כ ה"נ חמשת מינים מורה על תוספת מין המצורף ע"י אגד ולכן פוסל בתוספתו, [עכ"פ למ"ד לולב צריך אגד דלמאי דקי"ל א"צ אגד יתכן שאינו עובר כלל ותלוי בשיטות הנ"ל וכבר העיר הרא"ם כאן על רש"י בזה ע"ש באריכות] אבל חמשה מינים מורה על מינים שאינם מצורפים באגד, ול"ש שיפסול. וה"נ י"ל דנקט ציצית רק בפ' ואתחנן דלמ"ד קשר עליו דאורייתא נפסל כמבואר בסנהדרין, ובפ' ראה נקט במקומו ברכת כהנים. ע"ד מדברי הגר"ר יצחק האסענפלד שליט"א.

בל תוסיף במניח שני זוגות תפילין

והנה אם נתבונן בש"ס בבלי איפה מצאנו ענין בל תוסיף, יש בעיקר בעירובין צה, סוכה לא, ר"ה כח, סנהדרין פח, ומנחות מא. והנה ברוב המקומות באמת הוא הוספה על מנין, כגון בסוכה לא: איירי להוסיף על ד' מינים, ובר"ה כח: איירי בישן בשמיני, או להוסיף ברכת כהנים או עוד מתנה למזבח, ובסנהדרין פח: הוספת פרשיות או בתים לתפילין, והוספת חוטין לציצית, והוספה לד' מינים, אולם בפעם הראשון בש"ס דיש האריכות היותר גדולה בענין בל תוסיף הוא בעירובין צה: בענין המוצא תפילין, ושם מבואר להדיא בגמ' שמי שמניח שני זוגות תפילין בזמן המצוה עובר בבל תוסיף ולכן במוצא תפילין בשבת למ"ד שבת זמן תפילין א"א להניח יותר מזוג אחד, וברש"י שם דאם מוסיף אז עבירת בל תוסיף גופא עושה אותו כמשוי [עוד מבואר שם דגם שלא בזמן המצוה [כגון בשבת או בלילה למ"ד לאו זמן תפילין] אם עכ"פ מכוון למצוה, עובר בבל תוסיף, וזה דוגמת הוספת ימים כמו ישן בשמיני ולד' רש"י שם צו. ה"ה נשים שיקיימו מצות תפילין למ"ד נשים אין סומכות רשות עוברות בבל תוסיף [אולם מל' רש"י מבואר דזה רק דרבנן דנראה כמוסיפות] וזה כבר סוג בל תוסיף חדש שאין כאן הוספה בחפצא דמצוה וגם לא ממציא מצוה חדשה רק שבפעולה שלו הוא מקיים מצוה זה פעמיים בבת אחת. וז"פ דבציצית ל"ש זה דאם לובש עוד בגד כבר ממילא

והדוגמא שם הוא במוסיף בית לתפילין, או חוטים לציצית, או מינים ללולב, אלא דעד כמה שאפש"ל סברא דכל אחד עומד לחודי' ממילא אינו פוסל, וכגון בלולב למ"ד א"צ אגד, ובציצית אי קשר עליון לאו דאורייתא, ובתפילין אי מביא בית חמישי רק אח"כ, ובפשטות אי אינו פוסל בהכרח דלא נחשב הוספה כלל ואינו עובר בבל תוסיף, ומאידך מבואר בסוכה לא: דגם במוסיף חוץ לאגד למ"ד צריך אגד וכש"כ למ"ד א"צ אגד יש בו משום בל תוסיף, ובתוס' סוכה שם תירצו דיש לחלק בין עבירת בל תוסיף להפסול, דסברת "לחודי' קאי" הוא להציל מפסול החפצא אבל הגברא עדיין עובר בבל תוסיף, אבל בתוס' סנהדרין הוצרך לחדש דהא דסוכה הוא רק איסור דרבנן וביאר רעק"א בסנהדרין שם דכנר' ס"ל לתוס' "דעבירת ב"ת וגירוע המצוה מישך שייכי להדדי דכל היכי דאיכא עבירת ב"ת מגרע להמצוה". וד' המאירי בסנהדרין שם דכל הסוגיא שם הוא רק לענין שאין הזקן נעשה עליהן ממרא, אבל לענין המצוה ודאי נפסלה ולא יצא יד"ח גם אם לחודי' קאי, וד' הראב"ד [בהשגותיו על הרמב"ם פ"א מציצית הט"ו] דעבירת בל תוסיף לא פוסלת כלל, ומה שמצינו בסנהדרין דתוספת בחוטי ציצית פוסל אי קשר עליון דאורייתא, אינו מדין בל תוסיף, רק מדין חציצה. [ולא ביאר תפילין ע"י לקמן בשם הגר"ח].

והנה ז"פ דגם להשיטות דכל תוספת פוסל מדין בל תוסיף, מ"מ מודה דיש תוספת דוודאי אינו פוסל כגון בישן בשמיני בסוכה דמבואר בגמ' דע"י כוונה עובר בבל תוסיף אבל וודאי מה שכבר קיים בחג יצא, וכ"כ הראשונים להדיא [בכור שור ועוד] בפסוק שלנו דהגם דהפי' בלא תגרעו זה שע"י תוספת לא קיים המצוה כלל, מ"מ במוסיף יום לחג הסוכות וודאי לא פסל מה שכבר קיים דמה שעשוי עשוי, וא"כ ה"ה ברכה רביעית דברכת כהנים, דעובר בבל תוסיף ומסתמא אינו פוסל מה שכבר בירך, דכיון דכבר בירך הג' ברכות כבר קיים המצוה ואיך יתכן שיפסל.

ולפ"ז י"ל דזה החילוק בין קרא דואתחנן וקרא דפ' ראה, ועפ"י ד' מהר"ל הנ"ל דפ' ראה בא להוסיף מה לא מאוגד כגון ברכת כהנים, עד"ז י"ל דבקרא דואתחנן מיירי בסוג הוספה ששייך שיפסול ויגרע עצם המצוה, אבל בפ' ראה מיירי בהוספה שאינו מגרע המצוה. [ולד' הראשונים שפי' דלא תגרעו שזה ממילא פוסל י"ל דזה"פ רק בפ' ואתחנן אבל בפ' ראה קמ"ל לאו נוסף של לא תגרע, דמבואר להדיא בגמ' ר"ה כח: לענין מתנה אחת במקום ד' מתנות דיש לאו מיוחד דלא תגרע].

ולפ"ז יבואר היטב ד' רש"י דמש"כ ברכת כהנים בוודאי א"ש וכד' מהר"ל הנ"ל דזה שייכא לפ' ראה דוקא, וי"ל

מחוייב מחמת בגד זה, ובד' מינים אם יקח עוד הפעם ד' מינים באותו יד זה ממילא כהוספה במנין. אם לא למ"ד לולב צריך אגד, ויקח שתי אגודות של ד' מינים בידיו דאז לכאורה יהי' דומה לשתי זוגות תפילין. וא"כ צ"ע למה לא הוזכר ציור זה בד' רש"י ורמב"ן.

והנה ידועים דברי התוס' ר"ה כח: דבעושה מצוה פעמיים ליכא בל תוסיף, ולכן חוזרים ותוקעים, [אולם ד' הרשב"א ר"ה טז. דטעם ההיתר דבאינו עושה ע"ד עצמו רק מצד תק"ח אינו עובר וטור"א שם השיג עליו ומנ"ח תנ"ד כ' דרשב"א מודה לתוס' באותו יום רק דס"ל דבלא"ה ל"ש ב"ת] וצ"ל דה"מ בעושה המצוה בזה אח"ז, אבל בעושה המצוה פעמיים בבת אחת עובר בבל תוסיף, כדי שלא יסתור הגמ' בעירובין, ומזה יש לתמוה על דברי הרע"ב בספרו עמר נקא כאן שביאר מה שהוצרך רש"י לפרש דוגמאות לבל תוסיף כגון ה' פרשיות לתפילין וה' מינים ללולב וה' ציציות, כיון דליכא משום בל תוסיף בעשיית המצוה שתי פעמים ואפי' בזה אחר זה וכמו שאנו עושים בתקיעות וכן ליכא בל תוסיף במי שאינו מחוייב כמו אשה, למ"ד נשים סומכות רשות, לכך פי' רש"י דלא שייך בל תוסיף אלא בהוסיף דבר אחד יותר על מה שכתוב בתורה אבל לא בכפילתה וגם לא לעשותה ע"י מי שאינו חייב בה"ו ומ' מדבריו דבכל כפילות ל"ש בל תוסיף וזה צ"ע מסוגיא דעירובין.

ובאמת תמיה זו יש בדברי הרא"ש בהלכות קטנות הלי' תפילין סי' ה' והובא בטור בס"י ל"ד שכ' דמחמת ספק יניח תפילין של רש"י ותפילין של ר"ת ביחד ויכוון לצאת באותם שהם להלכה "ואין כאן משום בל תוסיף דלא מיקרי בל תוסיף אלא כשעושה ה' בתים" מ' דל"ש כלל ב"ת בשתי זוגות, ומסתמא מצד סברת האי לחודי' קאי בסנהדרין פח: שהבאנו לעיל דבפשטות מבואר דבעומד לחודי' אין לו שם הוספה לפסול וא"כ ליכא בל תוסיף כלל, והק' עליו התו"ט במעדני יו"ט סק"כ מגמ' מפורשת בעירובין, וא"כ יהי' סתירא בין גמ' בעירובין לגמ' בסנהדרין, [אבל הב"ח סי' ל"ד כ' דעיקר כוונת הרא"ש דמכוון לקיים המצוה רק באחד מהם אבל בב' זוגות כוונת מצוה לכ"א מהם כש"כ שיש בל תוסיף] ובלבד שם ס"ב הסתפק בעיקר דין זה להניח שני זוגות תפילין דאולי דומה לציצית שיכול ללבוש כמה בגדים עם ציצית או דנימא דציצית שאני שכל בגד חייב בהן, ודקדק מגמ' סנהדרין פט. דנקט בתפילין הציור דה' פרשיות מ' דב' זוגות ליכא ב"ת, או דנימא דאגב ה' מינים בלולב, נקט ה' פרשיות בתפילין ולכן יש להחמיר שלא להוסיף כלל. וכתב עליו התוס' יו"ט בדברי חמודות [שם סק"ט] "דבמחילה מכבוד תורתו שלא ראה הסוגיות שבגמרא שכתבתי אותן במעיו"ט דלסוגיא דבפרק הנחנקים הא

אמרין בהדיא דלא הוי בל תוסיף דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי ולסוגיא דר"פ בתרא דעירובין הא משמע בהדיא דקעבר בבל תוסיף ומש"ה אין לו להכניס אלא זוג זוג כשמצא אותם בשבת וכך פסקו כל הפוסקים גם רמ"י בעצמו כתב כן בא"ח סימן ש"א סעיף מ"ב" ולענין הסתירא בין גמ' עירובין לגמ' סנהדרין צ"ל בהכרח דגמ' סנהדרין לענין זקן ממרא אבל וודאי בל תוסיף קא עובר, כמפורש בעירובין. וא"כ גם צ"ע ד' הרא"ש.

גם המג"א סק"ג פקפק על ד' הלבוש וכ' דפשוט דאישתמיטתיה הגמ' בעירובין דעובר בב"ת בשתי זוגות, ול"ש כלל סברת לחודי' קאי רק בהוסיף פרשה אחת דאי"ר לתפילין דל"ש לתפילין כלל, [כ"פ בפמ"ג עי' בביאור הלכה באריכות] אבל בהוסיף עוד זוג תפילין בראשו פשיטא דעובר בב"ת. וכן מבואר מדברי החינוך שהעתקנו למעלה.

אולם בדברי הט"ז סק"ב מצינו מהפכה, שגם הוא הביא דברי הרא"ש וגם דברי הלבוש שמסתפק בזה וכתב "ואישתמיטתיה" סוגיא שלימה בריש המוצא תפילין" וכו' והביא דברי הדברי חמודות דר"ל בסוגיא דסנהדרין דזקן ממרא שאני והק' דמ"ש איסור זה דלא ימרה פי' ב"ד מאיסור ב"ת. ולכן תי' ע"פ ד' התוס' בסנהדרין דהקשו סתירא בין סוגיא דשם דמבואר דרק למ"ד לולב אגד התוספת פוסל אבל למ"ד א"צ אגד כל אחד לחודי' קאי ואינו פוסל ולפ"ר מ' דה"ה לענין עצם עבירת בל תוסיף דלא נחשב הוספה כלל, מאידך בגמ' סוכה מבואר דגם אם מוסיף חוץ לאגד וכש"כ למ"ד א"צ אגד אסור להוסיף, ותי' דבסוכה הוא רק איסור דרבנן, וא"כ י"ל דה"ה לענין שני זוגות תפילין נימא דכיון דכל אחד לחודי' קאי אינו עובר בבל תוסיף מדאורייתא וכל הסוגיא דעירובין מיירי בבל תוסיף דרבנן. אולם עי' נהר שלום סק"א שפקפק בד' הט"ז דלא משמע כן בגמ' עירובין. וע"ע במשנה ברורה שם סק"ז דתפילין דר"ת ורש"י דלא יוכל לכיון בשתייהם בעת ההידוק שמהדקן יחד לשם תפילין דהרי אחד מהם אינו תפילין "וי"א עוד דיש בזה משום בל תוסיף עכ"פ מדרבנן" ובשעה"צ סק"ח כתב "בב"ח משמע דהוא בבל תוסיף מדאורייתא ולט"ז ולמחצית השקל על כל פנים מדרבנן".

עכ"פ מבואר מכ"ז דיש מחלוקת גדולה האם במניח ב' זוגות תפילין עובר בבל תוסיף דאורייתא, ולמתבונן היטב יראה דיסוד המח' תלוי בד' השיטות שהבאנו לעיל האם תוספת בכוחו לפסול את המצוה ויישוב הסתירא בין סוכה וסנהדרין לענין ד' מינים אי סברת לחודי' קאי מסלק הבל תוסיף, וד' הט"ז כשי' התוס'

בסנהדרין דפסול התוספת תלוי בעבירת כל תוסף, וכיון דסברת לחודי קאי מועיל להוריד הפסול ממילא מסלק העבירה דאורייתא, וא"כ בב' זוגות תפילין דלחודי קאי ל"ש עבירה דאורייתא, אולם ד' תוס' יו"ט כשי המאירי הנ"ל דכל סוגיא דסנהדרין לענין זקן ממרא דוקא אבל לענין כל תוסף לא נאמר כלל סברת לחודי קאי, וד' המג"א דל"ש כלל לחודי קאי במוסיף מצוה שלימה, ולד' תוס' בסוכה דלחודי קאי מוריד רק הפסול ולא עבירת כל תוסף א"ש ג"כ דבב' זוגות הגם דלחודי קאי מ"מ עובר בבל תוסף דאורייתא.

עכ"פ אי נחזור כעת למה שהערנו למה רש"י ורמב"ן לא הביאו הציור של שתי זוגות תפילין, הנה אם נימא דרש"י בפ' ואתחנן לא הביא רק ציורים הפוסלים בתוספתם א"ש דל"ש זה כלל בשתי זוגות לכו"ע, אולם כלפי הרש"י בפ' ראה דמביא גם תוספת שאינו פוסל עדיין צ"ע, אבל אי נימא כשי' הט"ז ע"פ תוס' סנהדרין דזה רק דרבנן א"ש. ואי נרצה לחקור מהו שי' רש"י בענין זה הנה ברש"י סנהדרין פת: כתב האי לחודיה קאי "ואין זה גורע" משמע דרק לא נקרא גורע אבל עדיין עובר בבל תוסף דאורייתא. מאידך ברש"י בהמשך שם כתב ד"ה האי לחודי כתב "דכיון דלא נקשר אינו חיבור עם השאר, והראוי למצוה היא המצוה, והעודף כמי שאינו" משמע דלא נחשב כלל ולפ"ז לכאורה אינו עובר בבל תוסף כלל וא"ש רש"י אצלינו.

שתי סוגי בל תוסף בציצית

והנה בעיקר מש"כ רש"י ה' ציציות הנה בלשון הספרי כתוב בסתמא אין מוסיפין על הציצית ורש"י פירט ה' ציציות במקום ד'. ולנתבאר לעיל כלול בו ציור הפוסל כל הציציות.

והנה לא נתבאר היטב ברש"י האם כוונתו לה' חוטינן במקום ד' חוטינן, וכפשטות הציור בגמ' בסנהדרין דבכה"ג תלוי הפסול אי קשר עליון דאורייתא, וגם אי קשר עליון לאו דאורייתא יתכן דעובר בבל תוסף וכן"ל, או כוונתו שהוסיף עוד קבוצה של חוטינן לד' כנפות. ונימא דגם בכה"ג פוסל כל הציצית.

והנה ציור זה מופיע בגמ' מנחות מא: ונקרא "הטיל למוטלת" ומפורש בגמ' דאי מכוון להוסיף עובר בבל תוסף, אבל לא מבואר היטב בגמ' האם זה פוסל כל הציצית ותלוי במח' הראשונים, דלד' רש"י שם עיקר הנדון בגמ' הוא דכיון דהוסיף כאן חוטים שלא לצורך אז בפוסק אח"כ את הראשונות נעשים האחרונות לצורך הבגד בממילא בלי עשיי' וה"ל תעשה ולמ"ה, ולזה אמר דאי מכוון להוסיף אז עצם זה דעובר בבל תוסף מבטל

שם העשיי' וממילא אח"כ כשפוסק את הראשונות אין בו פסול תעשה ולא מן העשוי, אבל אי מכוון לבטל הנוספות יש לו שם עשי' וממילא גם במוריד הראשונות נפסל מצד תעשה ולמ"ה. ולפ"ז לא מפורש בגמ' האם הציציות נפסלות מצד עצם התוספת, די"ל גם בזה דכל אחד לחודי קאי ואינו פוסל רק דעובר בבל תוסף. וכן מפורש בתוס' שם לח. ד"ה התכלת דאינו פסול ומסתמא מצד סברת לחודי קאי. אבל ד' הרמב"ם פ"א מציצית הט"ו דעד כמה שמכוון להוסיף אז עצם התוספת יש בו כח לפסול כל הציציות וחל עליו פסול הגוף, ושוב לא יוכשר גם אם יוריד היתירות, דהו"ל תולמ"ה, ורק במכוון לבטל את הראשונות יכול להכשירו ע"י הורדה, והראב"ד משיג עליו דתוספת לעולם אינו פוסל [לולא חציצה דחוטים במקום הקשירה] וכל הנפק"מ בין כוונה להוסיף או לבטל הוא האם יעבור הגברא בבל תוסף.

בל תוסף בהוספת חוטים

והנה גם בהוספה על חוטינן לא פשוט כ"כ דעובר בב"ת תוס' מנחות שם לח. הביא בשם רש"י [אצלינו ליתא וזה מרש"י כת"י] דכל שמוסיף חוטינן בכרך אחד אינו עובר בבל תוסף וכמו שנוהגין להוסיף על הערבות דמה דדרשינן דמיעוט ערבי שתים לא בא רק לומר שלא יפחות מזה נוא"כ ל"ש כלל בל תוסף במוסיף מאותה המין ורק במוסיף מין אחר - תוס' סוכה לד: ד"ה ערבי ור"ה כח: ד"ה מנא תימרא] ה"נ במנין ד' חוטי הציצית שנלמד מגדיל גדילים בא רק לומר שלא יפחות מזה, ולא דמי להטיל למוטלת, משום דציצית אחד על כנף אחד אמר רחמנא, ולזה ס"ל לרש"י דבאין לו תכלת נותן ד' חוטי לבן ואין בו משום כלאים [נמבואר דלא רק דליכא בל תוסף רק דזה מכלל המצוה, ועד"ז מבואר בשי' הרמב"ם פ"ז מלולב ה"ז דאין להוסיף על ד' מינים כלל גם במינו ומ"מ הדסים מותר דזה לגוי ופי' הגר"ח דהנוי מצוה הוא זה שמתקיים עצם המצוה ביותר הדסים ולתוס' כאן ה"ה ערבות, וא"כ ה"ה בחוטים ההוספה מכלל המצוה ולכן ליכא כלאים- הגר"א סולובייצקי שליט"א בשיעורי מנחות] והקשו עליו תוס' מגמ' מפורשת דסנהדרין דמבואר להדיא דבהוסיף חוטים בכרך אחד למ"ד קשר עליון דאורייתא הם נפסלים, ומסקנת התוס' דעד ח' חוטינן אפשר להוסיף ולא יותר, ובד' רש"י תי' שטמ"ק אות י' דהתם מיירי בהוסיף מין אחר כגון חוט של קנבוס מצמר גפן וכמו בד' מינים אף דבאותה מין יכול להוסיף אבל במין אחר יש בל תוסף ה"נ בציצית. וכ"כ בחי' הר"ן סנהדרין שם לשיטתו דגם בשני לולבים אינו עובר. וכ"כ המרדכי בהלכות קטנות סי' תתקמ"ב בשם רבינו שמשון [ואין לומר ברש"י דס"ל כראב"ד דתוספת אינו פוסל והתם מדין חציצה אתינן עלה דא"כ לכה"פ יפסל מדין חציצה והרי רש"י מכשיר את הציצית ובהכרח דכל התוספת מכלל המצוה ול"ש חציצה ולהכי גם ל"ש איסור כלאים] ומה שלא תירצו התוס'

סתירא למש"כ התוס' בשם רש"י, ואי כוונתו להטיל למוטלת ונימא דד' רש"י מנחות דאינו פוסל א"כ יהי מוכח דרש"י מונה כאן גם הוספות שאינן פוסלות.

שיטת הרמב"ם בהטיל למוטלת

ובעיקר שי' הרמב"ם דהטיל למוטלת פסול וכ"פ בשו"ע סי' י', הקשה השאג"א סי' ל' מגמ' סנהדרין הנ"ל דמחפש ציור בזקן ממרא דע"י ההוספה יגרע אח"כ ולא יהי' גרוע ועומד מתחלתו, ולזה אמר דבציצית ל"ש זה דאי קשר עליון דאורייתא גרוע ועומד מתחלתו, ולד' הרמב"ם הול"ל בהטיל למוטלת, דנפסל רק אח"כ, וכבר הק' כן תוס' מנחות לח. שם והוכיח מזה דאף דעבר בב"ת מ"מ אינו פוסל בכה"ג, עוד' ק' דלמה לא נימא בזה הסברא דלחודי' קאי עכ"פ שלא יפסול, ותי' רעק"א [בהגהותיו לשו"ע ובתשובה הנדפס בחי' סנהדרין פח:] דס"ל לרמב"ם כשי' התוס' סנהדרין דב"ת ופסול תלוי זה בזה ול"ש לחלק ביניהם, ומזה הכריחו התוס' דמש"כ בגמ' סוכה דאין מוסיפין גם בלחודי' קאי הוא רק מדרבנן, וד' הרמב"ם דגם היכא דפסול דיש ב"ת מדרבנן פוסל ג"כ מדרבנן, דתמיד הוספה גורם פסול, וא"כ בהטיל למוטלת הגם דליכא פסול דאורייתא דלחודי' קאי, מ"מ פסול מדרבנן, וממילא במכוון להוסיף ישאר בפסולו, והוכיח שם דגם תוס' מוכרח לסבור כן, וא"ש דלא משכחת לה ציור זה בזקן ממרא דבעי' שע"י ההוספה יהי' פסול דאורייתא.

והגר"ח [בחי' סטנסיל מנחות מ: ובנוס"א קצת בעמק ברכה ציצית אות ו' בשם הגר"ז] תי' בד' הרמב"ם בהקדם דבאמת גמ' דסנהדרין ק' בין לראב"ד בין לרמב"ם, דלראב"ד דס"ל דתוספת אינו פוסל כלל רק בציצית מדין חציצה, ק' הרי מבואר בגמ' שם לענין תפילין דעד כמה שעושה חמש בתים ביחד הו"ל גרוע ועומד ופוסל בתוספתו, ורק למסקנא חידש דגם בהוסיף בית אח"כ נפסל מדין צדדי דאינו רואה את האויר, [ואין לומר דשאני תפילין מציצית דלתפילין יש תואר וצורה של ד' בתים דוקא ובה' בתים ליכא זה אבל בציצית גם להגר"ח דליכא דין מנין רק תואר וצורה אבל לזה לא איכפ"ל דמוסיף דלא מגרע מן התואר, דא"כ בתפילין גם בהוסיף בית אח"כ יפסל מחמת חסרון תואר ול"ל פסול אינו רואה האויר] וביאר הגר"ח דחלוק ציצית מתפילין, דבציצית כיון דא"צ לחול עליו שם תשמישי קדושה, א"כ לא חל כלום על החוטים הראשונות וכל מה שמוסיף ראוי להיות עיקר הציצית, וא"כ הראשונות ראויות להיות הנוספות והטפילות, ועצם זה שראוי להיות רק תוספת וטפל הוא גופא הפוסל, ולכן הטיל למוטלת פסול, אבל בתפילין שהוא תשמישי קדושה וכבר חל על ד' בתים חלות קדושה, א"כ כשמוסיף בית חמישי לא נתקדש כלל, ואין עליו שם תפילין ול"ש שיפסלו את העיקר

כן י"ל דרך בד' מינין בלולב שעיקר המצוה הוא מינים חלוקים אז בהוסיף מין אחר שייך בל תוסיף, אבל בציצית דלא נאמר דין מינים כלל, אז במוסיף מין אחר אין לו תורת הוספה כלל.

ובאמת עיקר סברת רש"י מבואר ג"כ בד' התוס' ר"ה כח: ד"ה ומנא תימרא דכ' שם דבעושה מצוה פעמיים אינו עובר בבל תוסיף, ולכן אפשר ליטול לולב כמה פעמים ביום או לאכול בפסח כמה זיתים של מצה, וכן הניתנים במתנה אחת יכול ליתן במקום אחד כמ"פ ורק בנתן במקום אחר עובר בב"ת, וכן בהדס וערבה שבלולב אפילו נותן כמה הדסים וכמה ערבות בלולב אין זה בל תוסיף אפילו למ"ד צריך אגד אלא אם כן מוסיף מין אחר ולזה הקשו התוס' דא"כ יהי' מותר להוסיף כמה חוטים לציצית וכמה פרשיות לתפילין, ונשארו בצ"ע, הרי דס"ל לתוס' דע"פ סברא הי' צריך להיות דבאמת ליכא ב"ת בהוספת חוטים. ויל"ע מ"ש מהטיל למוטלת. וכן יל"ע מ"ש מהנחת שני זוגות תפילין דמפורש בעירובין צה: דעובר בבל תוסיף. וגם לשי' הט"ז סי' ל"ד סק"ב שהבאנו לעיל ע"פ תוס' סנהדרין פח: דהוא רק ב"ת דרבנן, אולם דבריו רק מצד סברת לחודי' קאי.

ובד' הרמב"ם בזה הנה בפ"א מציצית ה"א כ' דאין לחוטי הענף מנין מה"ת ופי' הכס"מ דר"ל דלא מפורש בתורה שיעור אבל מד"ס יש שיעור ד' חוטים וכופלן באמצע ובמוסיף עובר בב"ת וכמבואר בסנהדרין, אולם בד' הרמב"ם לא מצינו שהביא דין בל תוסיף בציצית רק ציור הטיל למוטלת, שם בט"ו, וא"כ י"ל דבהוספת חוטים ליכא ב"ת, וד' הגמ' בסנהדרין י"ל במוסיף מין אחר וכמש"כ בשטמ"ק בד' רש"י או דהתם מדין חציצה וכד' הראב"ד, אולם לראב"ד מ' דעכ"פ אין החוט הנוסף מכלל המצוה דא"כ לא הוי חציצה וברמב"ם מ' דאין לחוטים שיעור כלל וא"כ עדיף לומר כרש"י, והגר"ח ביאר בד' הרמב"ם דאין כוונתו דלא נאמר שיעור ד' מה"ת, דוודאי צריך ארבעה מה"ת אלא דלא נלמד מקרא דין "מנין" רק "תואר וצורת" הציצית, ופחות מד' אין לו צורה של ציצית, ולכן אפשר להוסיף וליכא ב"ת.

עכ"פ מבואר מכל הנ"ל, דלענין הוספת חוטים פשוט הגמ' סנהדרין דעובר בבל תוסיף ופוסל למ"ד קשר עליון דאורייתא, אלא דלד' תוס' בשם רש"י אינו עובר בבל תוסיף כלל כל שהוא בכרך אחד אם לא שהוא מין אחר, ולראב"ד עובר ופסול רק מצד דחציצה, ולד' התוס' עד ח' חוטים אינו עובר בב"ת. ולענין הטיל למוטלת ד' רש"י וראב"ד דעובר ואינו פוסל, וד' הרמב"ם דפוסל. וא"כ נימא דכוונת רש"י לחוטים יהי'

מצד תוספת, וזה גם חילוק לד' הראב"ד דדוקא בציצית דלא חל קדושת ציצית רק שצריך ד' חוטיין לצאת בהן לכן לא איכפ"ל במה שמוסיף דבכל אחד יכול לצאת, אבל בתפילין דאם הוסיף חמישי ל"ש שיחול עליו קדושה ה"נ בעושה חמש מתחלתו לא חל קדושה כלל על הכל ופסול.

ולפ"ז מיושב קו' השאג"א דנקודת החילוק בגמ' לענין זקן ממרא אי גרוע ועומד או מוסיף גרוע אינו אי הפסול הגיע אחרי שכבר הוכשר או שהי' פסול מתחלתו, רק עיקר הנקודה האם הפוסל הוא דבר חיצוני שהוא רק בדבר שנוסף והעיקר נשאר בעצם בכשרותו או שכולם כאחד פסולים, וא"כ דוקא בבית חמישי שההוספה פוסל מדבר צדדי כיון שאינו רואה האויר, אבל עיקר התפילין כשרים מצד עצמם אז מקרי מוסיף גרוע, אבל בהטיל למוטלת אף שהפסול חלה רק אח"כ מ"מ כעת הפסול אינו מצד ההוספה גרידא רק עצם זה שיש שנים הוא זה שפוסל דכולם ראויים להיות עלה שם תוספת. [אלא דצ"ע דאם אין הפסול מצד כל תוסיף רק מצד עצם שם תוספת מ"מ אי מכוון להוסיף או לבטל סו"ס שם תוספת עלה ע"ש בחי' הגר"ח מש"כ בזה.]⁴

ענין ההשפעה על הגוים

ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה: [ד' ו']

בפשוטו היינו קידוש השם שהגוים ידברו ויתפעלו מכלל ישראל. אולם פי' אחר שמעתי מפי מו"ר הג"ר אברהם יצחק ברזל זצ"ל דאין הכוונה דאיכפ"ל מה הגוים יגידו, אלא שזה סימן לגדלות היהודי דאם גם גוי שפל יוכל להכיר על יהודי שהוא במדרגה גבוהה, זה סימן שהיהודי הגיע למה שהקב"ה רוצה ממנו, וסיפר על יהודי חשוב שנסע ברכבת בשווייץ וגויה זקינה הבחינה בו, וקראה בהתפעלות שיהודי זה נראה כמו מלאך. [אנגל בלע"ז].

מכתב מגוי במעלת מו"ז זצ"ל

והנה דוגמא להשפעה של יהודי אמיתי על גוי, אפשר לראות ממכתב שהתקבל מגוי המנקה בישיבת חיי עולם לונדון, אחרי פטירתו של מו"ז הג"ר בנציון זצ"ל:

וזה תוכנה: [כתבו באנגלית ואתרגם ללשה"ק לפי מיטב יכולתי]

"לכבוד מרת ראקאו והמשפ', נשבר לבי בקרבי בשמעתי על פטירת רב ראקאו, כפי שידעתם הוא הי' אדם גדול, ואהבתי והערכתי אותו מאד וכל מה שעשה בעולם. הוא הי' לי לאב אחרי שמתו עלי אבי ואמי, ותמיד הדריכני בכל ספיקותי בחיים, מאז שהתחלתי לעבוד בישיבה לפני י"ג שנה, כל השקפותי על החיים השתנו. עדיין לא סיפרתי לאף אחד עד עכשיו, שאולי אתם זוכרים שלפני כמה שנים כשיצא הרב ממכונית מחוץ לישיבה נפל בשלג ושבר רגלו, ועזרתי לו לקום ולקחת ממנו התיק שלו ולהכניסו לישיבה, [משם נסע מו"ז לבית חולים] ואז נתן לי הרב צק על סכום מסויים, ואמר לי שאשתמש בזה בחכמה, והנה כשהגעתי בערב הביתה, הלכתי לחדר שינה שלי, ולקחתי ספר שכבר קניתי שכתוב שם סיפורים והסטורי' על גדולי ישראל ["הדרך" באנגלית] ובקשתי מהקב"ה שידריך אותי איך אשתמש בכסף זה, ומתחלה חשבתי לתורמו לישיבה, אבל פתאום נכנס לי בראש המחשבה "תחזיק את הצק לעולם ולא תשתמש בו" וככה עשיתי, ועדיין יש לי הצק, ותמיד אחזיק בו לזכרון, כיון שזה שווה אצלי יותר מכל הון דעלמא, שיהי' לי מתנה מכזה אדם מיוחד.

הסיבה שאני אומר לכם את זה כיון שזה הי' הוכחה בשבילי שרב ראקאו הי' תמיד מונהג ומודרך ע"י הקב"ה בעצמו.

אני מקווה ומתפלל שאוכל להמשיך לעזור לישיבה עוד הרבה שנים, ושיתגדל יותר ויותר הגם שקשה מאד שיהי' מישהו שיוכל להמשיך בדרכו, אבל דמותו יהי' תמיד בזכרוני.

ברכתי להרבנית וכל המשפחה אם אוכל לעזור לכם בשנים הבאות נא להודיע לי, הקב"ה יברך אתכם.

דזאן [המנקה] מהרינא [אשתו] ארון [בנו] ע"כ המכתב.

[ושמעתי מידידי הרב אלעזר חיים ליבערמן שליט"א שכעת יש לגוי הזה בן שנקרא "בערנארד" [בנציון באנגלית] ע"ש מו"ז זצ"ל.]

[והנה אחרי כשלשים וחמש שנה אחרי פטירת אשתו זקנתי ע"ה, כתבו הגויות שעזרו לזקנתי דברים דומים, איך שזקנתי השפיע עליהם כ"כ ותמיד הדריכה אותם שכל מה שיש להם מהקב"ה הוא רק כדי לתת לאחרים, עד כדי שאמר דודי הג"ר אברהם לוי שליט"א ר"מ בישיבת שערי תורה מנשטער שאילו היתה נשארה בחיים עוד, בטח היו מתגיירות בהמשך הזמן.]

והנה בשביל שגוי יכתוב כזה מכתב, בהכרח שהשפיע עליו דמות מו"ז מאד, וזה כוונת הפסוק הנ"ל ושמרתם

⁴ השלמת ענין כל תוסיף בפ' ראה בעז"ה.

פן תשכח את הדברים וגו' דהכוונה שלא ישכח מעמד הר סיני וזה יודיע לבני בניו, ואף דבגמ' קידושין הנ"ל קאי על ת"ת הכוונה כי לימוד אמונת התורה הוא הלימוד בתורה, ולרמב"ם קאי על לימוד תורה כמבואר בדבריו בפ"א מת"ת ה"ב.

ולדברי שפ"א שהבאנו בריש דברינו דעיקר מטרת המצוות הוא להמשיך הארת מעמד הר סיני, א"כ עיקר מצות ת"ת הוא גופא להמשיך הארת מעמד הר סיני, ולא שזה דבר צדדי כדי לחזק האמונה והיראת שמים, וא"כ כשלומד עם נכדו בצורה להמשיך הארת מעמד הר סיני הרי בזה גופא קיים והודעתם לבני בניך, וזה עומק כוונת הגמ' דמי שלומד עם נכדו כאילו קיבלו מהר סיני.

עכ"פ מבואר בגמ' למסקנא דיש חיוב ללמוד עם נכדו, והכי פסק הרמב"ם בפ"א מהל ת"ת ה"ב דכשם שחייב אדם ללמד בנו תורה ה"נ חייב ללמד בן בנו. וכ"פ בשו"ע יו"ד רמ"ה ס"ג ולענין אם מחויב גם להשכיר לו מלמד כמו בבנו ע"ש בש"ך סק"א בשם מהרש"ל דחייב ויתכן גם לבן בן בנו, ודן לענין בן בתו אי קודם לבן חבירו עכ"פ. ובגליון מהרש"א הק' ממדרש פ' ויגש צ"ד ו[דמפורש דבני בנות אינם כבנים, ובספר אמת ליעקב תי' דהיכא דבעינן דוקא בנים אפש"ל דאין בני הבנות בכלל, אבל היכא דכתיב בני בנים להדיא כגון הכא דכתיב והודעתם לבניך ולבני בניך גם בני בנות בכלל.

ויש להדגיש דהחובה ללמד בן בנו עדיף מללמד תלמידים כמבואר בשו"ע יו"ד רמ"ה ס"ג דיש להקדים בן בנו לבן חבירו ולכן יש ציווי מיוחד על בן בנו, ובש"ך שם סק"א מבואר דכמו שמוטל על האב להשכיר מלמד לבנו ה"ה שחייב להשכיר מלמד לבן בנו, ונ"מ הלכה למעשה אם אפשר לתבוע שכר לימוד מהסבא באופן שהאב לא משלם, וכן אם הסבא רוצה לעזור לבנו לשלם שכר לימוד, עדיף שישלם בעצמו דאז מקיים המצוה המוטלת עליו מדאור' מלעזור לבנו שזה רק מצות חסד. ולפ"ז כשהוא באמצע ללמוד עם תלמידים מצויינים גם דברים קשים כקצות ונתיבות, ובא אליו נכדו הקטן ואין אביו שם יש לו להעדיף הלימוד עם נכדו מלימוד עם התלמידים, ועי' לקמן עמוד ט"ו שתיארתי הלימוד של מו"ז הגר' בנציון זצ"ל אתי.

ביאור החשיבות ללמוד עם נכדו

ובביאור החשיבות ללמד לנכדו, יל"פ בב' אופנים⁶ או ע"פ הגמ' הנ"ל דהמלמד בן בנו כאילו קיבלה מהר סיני ופי' המקנה שם ובפנים יפות כאן, דהיינו שמקרב את

ועשיתם וגו' שמשו רבינו מתחנן אלינו שנגיע לכוזה דרגה, שגם גוי פשוט ישנה כל השקפותיו ודעותיו, וירגיש גם קשר להקב"ה.

וכמה זה נחוץ לימי בין הזמנים שיוצאים ופוגשים הרבה גוים, ובא"י עכ"פ פוגשים חילונים, דאצלם בוודאי צריך לעשות רושם כזה כדי שהם יחזרו בתשובה שלימה.

מצות ת"ת לבן הבן

רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים⁵ וגו' והודעתם לבניך ולבני בניך: יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב וגו': [שם ט-י]

והנה פשטי' דקרא כתוב כאן דיש מ"ע דאורייתא להודיע גם לבן הבן מעמד הר סיני. ויל"ע מה הדין לענין מצות ת"ת, וכן לענין סיפור יצ"מ.

והנה בקידושין דף ל. יש נדון בגמ' לענין ת"ת דבדברי שמואל מבואר דחייב ללמדו תורה, ופריך מברייתא דנאמר ולמדתם אותם את בניכם ולא בני בניכם, ומש"כ והודעתם לבניך ולבני בניך היינו רק שמי שמלמד לבנו תורה ה"ה כאילו לימדו לבנו ולבן בנו עד סוף כל הדורות, ומשני הוא דאמר כי האי תנא דדרש מוהודעתם לבניך ולבני בניך, דולמדתם את בניכם לאו דוקא וה"ה דחייב ללמד בן בנו תורה ומש"כ בניכם לאפוקי בנתיכם. וע"ז מביא דברי ריב"ל דכל המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלה מהר סיני שנא' והודעתם לבניך ולבני בניך, וסמך ל' יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב.

הפסוק קאי בת"ת של מעמד הר סיני

והנה מבואר בגמ' דלכו"ע קאי פסוק שלנו על לימוד תורה, אלא דהנדרון הוא אי בן בנו הוא ממש בפועל או רק כאילו למד לבן בנו. וכן מבואר ממש"כ לעיל לענין איסור שכחת התורה. וקצ"ע דעיקר קרא בא שיודיע מעמד הר סיני, וא"כ אולי רק זה מחוייב לפי שזהו יסוד האמונה והיראה, אבל תלמוד תורה אולי מחוייב רק לבן ולא לנכד. וכבר נחלקו בזה הרמב"ם והרמב"ן, דרמב"ן בשכחת מצוה ל"ת כ' דהרמב"ם שכח למנות השמר לך

⁵⁵ הנה בחז"ל למדו מכאן חומר איסור שכחת התורה וחובת החזרה, ראה פ"ג דאבות מ"י, מנחות צט: סנהדרין צט. עירובין נד. אדר"נ פכ"ד, וברבינו יונה עה"ת פ' עקב נקט דאיסור שכחת התורה נוגע גם בזמנינו שכבר נכתב כל התורה שבע"פ, וכ"פ בשו"ע הרב פ"ב מת"ת סי' ד' והחמיר מאד בענין זה דכ"ז שעדיין שוכח מה שלמד אסור לו ללמוד דברים חדשים, אולם בשאלתא להגרו"ח מוולוז'ין שבסידור הגר"א ובהעמק שאלה שאלתא נ"ג ס"ל דאינו נוהג בזמנינו ובספר ישראל ואורייתא סי' ז' כתב בשם הגה"ק בעל דברי יואל מסטמאר זי"ע דלא קי"ל כשו"ע הרב בזה.

⁶ מהגרמ"י רייזמן שליט"א.

בפנים יפות וחת"ס מבואר דאין חיוב

אלא דבספר פנים יפות ר"פ בא [פסוק ב' ד"ה ומה שאמר ולמען] פי' שמחוייב כל אחד להזהיר לבנו שהוא יספר לבנו, וזה גם הפי' והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, היינו שהוא יאמר לבנו וכמ"ש בתהילים ע"ח ו' "למען ידעו דור אחרון בנים יולדו יקומו יספרו לבניהם" היינו שהם יספרו לבניהם, [ועי"ש עוד מהלך] מבואר דעתו דהאי לבן בנך קאי על בנו שיאמר לבן בנו, וכ"כ בפשיטות שם בפרשה הנ"ל בפסוק והגדת לבנך, וכוון לזה גם תלמידו רבינו החת"ס בספרו עה"ת פ' בא עה"פ והגדת לבנך [שמות י"ג ח'] וזה לשונו "שעיקר זכות היציאה הי' בעבור ההגדה לבן כדכתיב ולמען תספר באזני בנך, כדי שעי"ז כשיגדל הבן יספר גם הוא לבניו ויתקיים ולמען תספר באזני בנך ובן בנך" עכ"ל.

וע"ע בחת"ס ר"פ בא פי' הפסוק בכמה אופנים דקאי על בן בנו של משה רבינו שהשכיר עצמו לע"ז, ושם הקב"ה מדבר עם משה רבינו, ולא אמר לו שיגיד כן לישראל, עוד י"ל כרמב"ן דקאי על מכת הארבה דוקא דמבואר ריש יואל דיש ענין שבארבה יספרו לבניהם ולבני בניהם, עכ"פ לדברי החת"ס והפנים יפות אין שום ראי' שיהי' חיוב או עכ"פ ענין לספר יצ"מ לנכדו.

[בפ' דברים הבאנו שמו"ז הגר' בנציון זצ"ל דרש בענין קיום מצות סיפור יצ"מ לנכד, והעיר לו מו"ר הגר' זאב פלדמן שליט"א מדברי חת"ס ופנים יפות דמבואר דאין בזה קיום סיפור יצ"מ, והתקשר אליו מו"ז לדעת איפה המקור מדבריהם ואם מוכח כן, ולכ' הכוונה לד' הפנים יפות והחת"ס שהבאנו. שוב ראיתי בגליץ הספר ויגד משה שהי' שייך למו"ז זצ"ל שציין להגדה אור לישורים לבעל עמודי אור שמדבר מזה ולא מצאתי ההגדה כעת. ובויגד משה שם הביא פנים יפות וחת"ס הנ"ל וא"כ ידע מו"ז מזה ואולי פקפק זקנינו על ההוכחה משם]

סיפור יצ"מ מדין ת"ת

והנה בשו"ת רבבות אפרים ח"ב סי' קכ"ט אות כ"ג כתב בשם הרב מפונוביז דמצות סיפור יצ"מ נחשבת כמצוות ת"ת שכן העוסק בהלכות הפסח מקיים מצות סיפור, וכן נחשב כת"ת כל מה שדורשים בהגדה בענין יצ"מ ולכן אין מברכים על הסיפור שיוצאים יד"ח בברכת התורה. ולפ"ז כתב דחייבים בהגדה גם לנכד כמו במצוות ת"ת.

האם הסבא יוכל להיות השליח שלו

והנה על הצד דאינו מקיים המצוה בהגדה לנכד, א"כ בבן גדול המיסב על שלחן אביו בליל הסדר יש לו להקפיד לספר קצת לבנו הקטן, אלא דיל"ע אי שייך בזה שליחות. ובספר הסדר הערוך פרק ע"ד אות ט' דן בזה, וכ' דלד' הקצוה"ח קפ"ב דאף במצוה שבגופו המעשה

נכדו יותר לסיני כיון דהוא קרוב יותר ולפ"ז לא יהני אם ישכיר מלמד צעיר, וכן לפ"ז כש"כ באבי אבי האב דיותר קרוב להר סיני, וכדפסק הש"ך הנ"ל בשם מהרש"ל, מאידך יל"פ כמ"ש בברכ"ש קידושין סי' כ"ז בשם הגר"ח דביאור המאמר כאילו קיבלה מהר סיני הוא דכאילו קיבלה והשריש התורה לדורותיו, דע"י שדואג שבניו ונכדיו יהיו ת"ח ממילא גורם שהתורה ימשיך לדורות שהרי הם בעצמם יהיו יראים ושלמים וירצו להמשיך המסורת הלאה עי"ש, ונתבאר להלן באריכות דמעיקר מצות ת"ת לדאוג שהתורה ימשיך הלאה ויתפשט בכלל ישראל, וע"ע בדברי החת"ס בדרשות שבועות עמ' רפ"ח דלא ניתנה תורה ליחידים כ"א לכלל ישראל באופן שיהי' לכ"א חלקו בתורה ואם הוא אינו בא בא בנו או בן בנו ממשפחתו וכו' וזה לא ימושו מפיך ומפי זרעך מעתה ועד עולם, ולכן יש הבטחה דבכל משפחה יהי' בכל ג' דורות לכה"פ אחד שיהי' לו הכתר תורה, ובכן עכאו"א לדאוג שהתורה יתקיים בכלל ישראל, ובכלל זה לדאוג ללמד נכדו כדי לקיים ברית זה, וא"כ ל"ש רק לנכד ולא לבן הנכד, וכן זה שייך גם אם ישכיר מלמד צעיר דסו"ס דאג שנכדו ידע ללמוד.

מצות סיפור יציאת מצרים לבן בנו

והנה לענין סיפור יצ"מ הרי מפורש בקרא ר"פ בא "למען תספר באזני בנך ובן בנך" וגו' [שמות י ב] הרי לכאורה מפורש דחייב גם לבן הבן, אלא דלא כתוב ממש לשון ציווי כמו "והגדת לבנך" אבל משמעות הדברים משמע דיש בזה ענין גדול ורצון ה'.

ובספר ויגד משה סי' י"ט אות י' כ' דהגם דבעי' תמיד קרא מיוחד לבני בנים כמבואר במצות ת"ת, וכן מבואר לענין נחלה כמבואר ב"ב קט"ו וכדביארו התוס' יבמות כב: דבן סתמא כולל רק בן, ולכ"ז קרא לרבות בן הבן, מ"מ לענין מצות הגדה יש יותר מצוה לנכד מדכתיב למען תספר וגו' והגם דלא מבואר בקרא דקאי על ליל פסח דוקא, אבל כיון דרק בליל פסח יש מצות סיפור בהכרח דקאי על ליל פסח, אלא דיש לפקפק כיון דלא כ' בלשון ציווי, וגם דאולי הכוונה למשה רבינו דוקא, אח"כ מצא בבני יששכר לניסן מאמר ה' סוף אות ה' דהעיר למה יהי' מצוה לספר לנכד, ות' להורות נס המופלג אשר נעשה בגבהי מרומים גדלות קודם לקטנות, ולכן חובה עלינו לספר לבן הגדול קודם ואח"כ לבן הבן שהוא קטן, וכ"כ בספרו אגרא דכלה ר"פ בא מבואר מזה דדעתו דיש מצוה לספר לנכד.

בקולו ולעיל כ' רק ענין בקשה ודרישה ומציאה את ה'. עוד צ"ע ההמשך כי אל רחום וגו' על מה זה קאי דעל פסוק א' ה' אפ"ל דבא לפרש מה שמצאת, אבל בפסוק ב' כ' רק שתשוב ולא כ' אם תקבל התשובה גם לא כתוב שתזכה להגאל מחמת זה וא"כ על מה קאי הרחמנות.

והנה באור החיים הק' כ' שני מהלכים יסודיים לפרש ההבדל בין שני הפסוקים א': דמיירי בשני מדרגות של תשובה דפסוק א' מיירי במתעוררים מעצמם לתשובה מחמת חיבת ה' בלי יסורים וזה תשובה מעליא בכל לב ונפש ובכח"ג יתקבל התשובה ופטורים מיסורים כיון שעשו תשובה מעליא, אבל בפסוק ב' מיירי ששב רק מחמת יסורים ולכן ל"ה בכל לב ונפש, אבל היסורים משלימים מדרגת התשובה, וע"ז כ' כי אל רחום ה"א שמקבל שני אופני תשובה, דבעצם ה' צריך גם תשובה שלימה וגם יסורים, והקב"ה ברחמיו מקבל או תשובה שלימה בלי יסורים או תשובה פחותה עם יסורים. ולפ"ז שני הפסוקים הם שני אופנים ואו או קתני.

עוד פי' דפסוק א' לא מיירי בתשובה כלל רק בביקוש צרכיו הגשמיים בתוך הגלות ולזה צריך התעצמות גדול דלא לכולם הוא עונה בגלות, ולזה כ' ומצאת בל' יחיד, אבל פסוק שני מדבר על תקופה אחרת באחרית הימים שמתעצמים הרבה צרות בזה אחר זה, וכבר נתקיים והפיץ אתכם וגו' ונשאתם מתי מספר וגו' ולצורך הגאולה מביטח הקב"ה שיעורר את ישראל לתשובה, וטעם ההבטחה כי אל רחום וגו' וזה ה' טענת מיכאל שכבר הגיע הזמן שהקב"ה יקיים הבטחתו לעורר ישראל לתשובה ואז יגאלו. ולפי' א' צ"ב למה נקט דוקא אחרית הימים ויל"פ ע"פ המלבי"ם שפי' כד' אור החיים הק' והוסיף דגם אם ישובו רק באחרית הימים יקבלם ה'.

איזה תשובה מתוך צרה מתקבלת

והנה מתו"ד אור החיים הק' מבואר דתשובה דפסוק ב' א"צ התנאי דפסוק א' שיהי' בכל לב ונפש, אולם מדברי דרשות הר"ן מבואר לא כן דהגם שהוא בעצמו כ' בדרוש ט [ד"ה והפליג חסדן] "והפליג חסדו עמנו עוד, ואמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלוקך ושמעת בקולו, רצה לומר שאף אם לא תהיה התשובה אלא מתוך הצרה, עם כל זה אם תשוב אל ה', ישמעך מצד שהוא רחום, ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם" מ"מ בדרוש י' נד"ה ואני אומר כשמרחיב בתועלת ענין יסורים שאינו בגדר עונש גרידא דא"כ ה' לו לקבל ענשו בעוה"ב אלא שע"י יסורים תש כח היצה"ר והוא נכנע ומתקרב להקב"ה וקל לו להגיע ליראת ואהבת הבורא, ע"ז כ' "ואני אומר

מתייחס למשלח, אלא דאינו יוצא כיון דעל גופו לא הונח התפילין, א"כ בסיפור יצ"מ דמסתבר דאין החיוב לספר בפיו ממש לבנו, די בזה שמעשה הסיפור יתייחס אליו, ולכן יכול לקיים ע"י שליח וא"כ שפיר נוהגים בליל פסח שהבן מיסב אצל אביו גם אחר נישואיו, והסב מספר לנכד דהאב מקיים המצוה שלו ע"י אביו שהוא שלוחו, ומ"מ כיון דמצוה בו יותר מבשלוחו יספר גם האב קצת.

ובשו"ת תשובות והנהגות [ח"ב אור"ח סי' רל"ו] כ' דיש טעם מיוחד שהסב יספר לנכדו, ע"פ ד' המקנה קידושין ל'. דיש חשיבות מיוחדת שהסב ילמד עם נכדו לפי שהמסורת קרובה יותר אצל הסב יותר מן האב וא"כ גם בסיפור יצ"מ י"ל כן.

שני אופני תשובה

כי תוליד בנים וגו' ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון: ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך: בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקלו: כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם: [שם כה – לא]

פסוקים אלו צ"ב, מתחלה צ"ב האם יש בו קללה שיעברו על איסור ע"ז, ורש"י כ' באמת דאין הכוונה לע"ז אלא שתעבדו לגוים שהם עובדי ע"ז, וצ"ב דא"כ למה כ' בצורה כאילו עובדים ע"ז ממש, ורש"י כ' דנחשב כאילו עובדים ע"ז וצ"ב למה, עוד יל"ע בהמשך הפסוקים ובקשתם משם את ה"א וגו' דמ' דזה תוצאה ממה שתעבדו ע"ז וגם בלי יסורים רק עצם הדבר שתעבדו ע"ז יגרום לכם לפנות אל ה', וצ"ב דלכ' אדרבה עבירה גוררת עבירה ולכ' יגרום זה ליותר ריחוק מהקב"ה, עוד צ"ע דמתחיל ובקשתם בל' רבים ומסיים ומצאת בל' יחיד, וכן צ"ע ל' מציאה דמ' בהיסח הדעת ובלי עמל והרי כ' ע"ז בקשה וגם כ' ע"ז כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, הרי זה בא אחרי התעצמות גדולה ואיך שייך ע"ז מציאה, עוד צ"ע במש"כ כי תדרשנו וגו' דמ' דבא לתת טעם למה תמצא את ה' כיון שדרשת בכל לבבך, והרי מתחלה כ' רק ובקשת, והול"ל מעיקרא ובקשת ודרשת את ה"א בכל לבבך אז מצא אותו, ולמה כ' זה רק בגדר נתינת טעם או בגדר תנאי רק באופן שתדרוש בכל לבבך, ובמש"כ בצר לך ומצאוך וגו' צ"ע מה נתחדש כאן יותר מפסוק ראשון שכבר דרש את ה' ומצאו, ולמה כאן תלאו רק בצר לך, וכאן לא כ' התנאי דבכל לבבך, וכן כאן כ' הלשון של תשובה ושמיעה

שמה שאמרה תורה שהתשובה מקובלת אפילו מתוך צרה, כמו שהבטיחה תורה ואמרה בצר לך ומצאוך וגו' ושבת עד ה' וגו' כי אל רחום ה' אלהיך וגו', אינו רוצה לומר שנשוב כדי שננצל מאותה צרה בלבד, שזו התשובה אף על פי שאפשר שכשתבא שתהא מועילה, היא גרועה מאד, והרי ראינו ביפתח שאמר (שופטים יא ז) ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם, ואף על פי שרחמיו של מקום מרובין, אין ראוי שיובנו מקראות הללו על זה הדרך. ומקרא מסייעני שאמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, והרי מי שמבקש השם יתברך כדי שינצל מהצרה בלבד, אינו מבקשו בכל לבבו ובכל נפשו. אבל ראוי שיובן הענין הזה על דרך שפירשתי, שהאדם כשהוא בימי השלחה, אינו מכיר ובוחר הדברים על אמיתתם, מפני הדמיון הנטוע באדם, שהוא טורדו, ונראה לו תמיד העולם הזה ותאוותיו. אבל כאשר צר לו, אינו יכול לפתותו על דרך זה, ולפיכך הוא מכיר האמת על בוריה, ומבקש ה' לא להמלט מהצרה בלבד, אלא בכל לבבו ובכל נפשו, שהשכל נוטה למה שבטבעו לנטות כשאין אליו מונע, ואותה הנטיה היא מדבקתו בכחו, ומזכה אותו ליהנות מזיו השכינה "ע"כ דברי הר"ן. הרי דלר"ן שני הפסוקים מתפרשים ביחד דוודאי תשובה שבא מתוך צרה גרידא ואינו מביא אותו לידי תשובה בלב ונפש הוא תשובה גרועה מאד. אולם נקווה שבשמים יקבלו פסק דינו של רבינו אור החיים הק' שמרוב רחמי ה' יקבל גם תשובה גרועה כזה.

ובפסיקתא רבתי [פסיקא מד] [וכע"ז במדרש שוח"ט תהלים ק"ו ט] כ' "חמשה דברים מביאים את הגאולה, מתוך צרה אדם נגאל, "בצר לך ומצאוך את כל הדברים האלה", ומתוך קץ "באחרית הימים", ומתוך תשובה "ושבת עד ה' אלהיך", ומתוך רחמים "כי אל רחום ה' אלהיך", ובזכות האבות "ולא ישכח את ברית אבותיך", והתשובה גורמת לרחמים ולזכות האבות, שכן הוא אומר ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, ומיד כי אל רחום ה' אלהיך וגו' הוי נשוב אצלו שאין לנו כמותו אלהים שהוא מקבל אותנו בשעה שאנו שבים מפשע". מתחלה משמע שכל חלק לעצמו מביא גאולה, אח"כ מבואר שהתשובה עצמה גורמת לרחמים ולזכות האבות, ולפ"ז מש"כ כי אל רחום קאי אחרי שכבר שבו שזה גופא יעורר רחמי ה' ולזכות אבות.

ההבטחה שיחזרו בתשובה לפני הגאולה

ובאמת פי' ב' של אור החיים הק' דקאי על ההבטחה לעורר את ישראל לתשובה קודם הגאולה מפורש יותר בפ' נצבים "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה

והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה: ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקלו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך: ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה: אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך: והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך: ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייתך וגו' [לקמן ל א-ו] ולדעת הרמב"ן [כאן ושם] קאי על גאולה העתידה דרך אז יתקיים ומל ה"א את לבבך וגו' וכאן קאי על גלות בבל ומש"כ באחרית הימים ר"ל בסוף גלות בבל, ולאור החיים הק' גם כאן מדבר בגאולה העתידה וכן מבואר בספורנו כאן דאחרית הימים קאי בקץ הימין והשווה את הפסוקים בפ' נצבים, ועי' רמב"ם פ"ז מתשובה ה"ה וז"ל "כל הנביאים כולן צוו על התשובה ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין שנאמר והיה כי יבאו עליך כל הדברים וגו' ושבת עד ה' אלהיך ושב ה' אלהיך וגו'" הרי דדקדק הרמב"ם להביא הפסוק של פ' נצבים דוקא, [וכבר העיר בזה באילת השחר כאן] דרך שם מפורש דהתשובה יביא הגאולה, וכן לרמב"ן א"ש דרך שם מדבר בגאולה העתידה.

האם יש מצוה וחיוב לעצמה לעשות תשובה

והנה פשטות פסוקים אלו דפ' ואתחנן ופ' נצבים הוא סיפור דברים או הבטחה שיעשו תשובה, אבל אין כאן מצוה וחיוב לעשות תשובה רק שזה מובן מאליו דמצד עצם ביטול המצוות יש לו לשוב וכן שאם שב הקב"ה יקבל תשובתו, אבל דעת הרמב"ן בפ' נצבים [שם פסוק יא] במש"כ כי "המצוה הזאת" כתב דקאי על התשובה הנזכרת, "כי והשבות אל לבבך (בפסוק א) ושבת עד ה' אלהיך (בפסוק ב) מצוה שצוה אותנו לעשות כן" ומש"כ בלשון בינוני ולא בלשון ציווי לרמז בהבטחה כי עתיד הדבר להיות כן, ולכ' לשיטתו גם מש"כ אצלינו ושבת עד ה"א הוא מצוה, וכן מדויק בשע"ת לרבינו יונה בתחלת שער ראשון שכתב וז"ל "והזהרנו על התשובה בכמה מקומות בתורה", וכוונתו פ' ואתחנן ופ' נצבים ובהמשך דבריו כתב "והתבאר, כי התשובה מקובלת גם כי ישוב החוטא מרוב צרותיו, כל שכן אם ישוב מיראת השם ואהבתו, שנאמר: "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו". והתבאר בתורה, כי יעזור ה' לשבים כאשר אין יד טבעם משגת ויחדש בקרבם רוח טהורה להשיג מעלת אהבתו, שנאמר: "ושבת עד ה' אלהיך

הימים וכתוב ושבת עד יי' אלהיך וגו', כי אל רחום יי' אלהיך וגו'."

ובד' הרמב"ם ריש הלכות תשובה דקדק במנחת חינוך מצוה שס"ד דעיקר המצוה הוא רק ויודוי, אבל אין מצוה נפרדת לעשות תשובה, והביא שם דיש הווי"א שוידוי הוא רק בא"י ולא בחו"ל וכתב ע"ז "ובאמת תשובה מבואר להדיא בתורה בפ' תשובה בפ' נצבים והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך כו' ושבת כו' ושב ה' אלהיך את שבותך כו' ומיירי בח"ל כדכתיב בכל הגוים כו' ובפ' ואתחנן והפיץ וכו' ושבת עד כו' כי רחום כו' ג"כ מבואר בכתוב דאף בח"ל מהני תשובה א"ו תשובה לחוד דהיא אפילו בלב אם מתחרט בלב שלם הקדוש ברוך הוא מקבל תשובתו רק כאן היא מ"ע ככל מ"ע שבתורה לומר הוידוי בפה ואם לא אמר בפה ביטל מ"ע אבל מ"מ לענין כפרה על העבירה שעבר נתכפר בתשובה בלב" עכ"ד, ולפ"ז פסוקים דפ' ואתחנן ופ' נצבים הם סיפור דברים או הבטחה לענין עצם התשובה המכפרת אבל עדיין עליו מוטל לקיים מצות וידוי אולם עי"ש במנח"ח שדקדק ברמב"ם דבלי וידוי לא מתכפר וא"כ צ"ל דפסוקים דפ' ואתחנן ופ' נצבים כוללים גם וידוי.

ההמצאות בין עובדי ע"ז יביאו לאהבת ה'

ומ"מ עדיין לא מתפרש למה כ' ועבדתם שם אלהים מעשי ידי אדם כשרק עובד לגוי שהוא זה שעובד ע"ז וכן איך זה מביא להא דובקשתם וגו' ויש בזה דברים נפלאים מרש"ר הירש שכ' שמתוך מה שאתם משועבדים לעובדי ע"ז תכירו את האפסיות של ע"ז שהם בבחי' עץ ואבן בלי שום תועלת ביחס לקרבת ה', ומתוך הניגוד הזה תאיר בלבכם הקירבה המרוממת והמשחררת של האל החי והיחיד, שהוא ה' אלהיך, מנת חלקכם בעולם. נמצא דעיקר נקודת ההשתעבדות לגוים הוא להכיר האפסיות של ע"ז ולזה נקט קרא חלק הע"ז, וכתוצאה מזה ימאסו בע"ז ויתקרבו להקב"ה.

ועדיין לא נתבאר למה כ' כי תדרשנו בכל לב ונפש אחר ומצאת, וביאר בספח"ק תפארת שלמה בהקדם מה דק' בלשון ומצאת, דמציאה שייך בדבר שבא בלא דעת ובלא בקשה רק בהיסח הדעת. ואיך שייך לבקש אחר מציאה. ותי' דזה ע"ד מאמרם ז"ל אתם פתחו לי פתח כחודו של מחט ואני אפתח לכם כפתחו של אולם. וז"ש ובקשתם משם את ה' אלהיך אף בבקשה מועטת ומצאת אח"כ יותר ויותר. כי תדרשנו אח"כ בכל לבבך ובכל נפשך שתהי' אח"כ עובד ה' בכל לבבך ובכל נפשך. וז"ש בגמ' יגעתי ומצאתי תאמינ'. ולדבריו א"ש דדרישה

ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוה היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך". ואומר בגוף הענין: "ומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך" - להשיג אהבתו" הרי דמקרא דפ' ואתחנן הוציא דגם תשובה מתוך יראה מתקבל, ומפ' נצבים הוציא שהקב"ה יתן עזר וסיוע לעשות תשובה. ומבואר ברבינו יונה כדברי האור החיים הק' בפי' הראשון דפסוק זה בא לבטא רחמי ה' שמקבל התשובה במדרגה פחותה שנעשה רק מתוך צרה.

מנשה עשה תשובה ע"י שאביו למד אתו פ'

ואתחנן

ואכן אחז"ל נירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב רות רבה ה' ו' לענין מנשה מלך ישראל "א"ר לוי מולא של נחושת עשו לו ונתנו אותה בתוכה והיו מסיקין תחתיו כיון שראה שצרתו צרה לא הניח ע"ז בעולם שלא הזכירה כיון שלא הועיל לו כלום אמר זכור אני שהיה אבי מקרא אותי את הפסוק הזה בבית הכנסת "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם" הרי אני קורא אותו אם עונה אותי מוטב ואם לאו הא כל אפיא שוין" הרי דמה שחזקיהו למד עם בנו מנשה הפסוקים בפרשת ואתחנן על רחמי ה' גם על תשובה מתוך צרה זה הביאו לתשובה, ומה שהודגש "בבית הכנסת" י"ל דפעולת קריאת הפסוקים מתוך קדושת בית הכנסת הוא זה שפעל להשרישו בלבו, ומזה אפשר לראות גודל מעלת קריאת התורה שזה נעשה בתוך קדושת ביהמ"ד, ויש לחנך הילדים שג"כ ישמעו, דא"א לדעת איזה השפעה עצומה יהי' להם מזה בגדלותם.

ועי' בזה"ק בפרשת כי תשא קפט. שכתב על פסוק זה תא חזי כמה רחמנותא רחים קודשא בריך הוא לישראל במלה דא, למלכא דהוה ליה ברא יחידאה וגו' ומ"מ וודאי עדיפא תשובה לפני הצרה כמבואר בפרשת נשא קכב: וז"ל "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה וגו', בצר לך מכאן דתשובה מעליא מכלא עד לא ישרי דינא בעלמא, דבתר דשרי דינא תקיף חיליה מאן יעבר ליה מעלמא ויסלק ליה, דהא כיון דשאר דינא לא אסתליק עד דישתלים בתר דאשתלים ועמד תשובה אתקין עלמין כלהו, משמע דכתיב ומצאוך כל הדברים האלה באחרית

⁷ הנה בספר מלכים ב' כ"ג לא הוזכר כלל תשובת מנשה ורק בדברי הימים ועי' אברבנאל מלכים ב פרק כג שתי' דכיון דתשובת מנשה לא הי' רק מתוך צרה לא היתה שלימה ונתקבל רק בזכות חזק' אביו, ולכן גם לא אמר הכתוב שהיה תשובתו בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו כמו שנאמר ביאשיהו, לפי שהיה תשובתו מתוך צרה ובתוכו ישום ארבו, ולכן לא הזכירו ירמיה, אבל עזרא לא הי' נביא ולא עמד בסוד ה' כירמיהו ולכ"כ בדברי הימים.

בפ' נצבים שאנו קרובים לעשיית כל תשובה דינו כתשובה שלימה מאהבה, ולכן רק שם כ' כי המצוה הזאת וגו' לא נפלאה וגו' כיון דבעשיית גם תשובה מתוך צרה ויראה דינו כתשובה שלימה.

השייכות לערי מקלט ופסוק וזאת התורה לכאן

אז יבדיל משה שלש ערים וגו' וזאת התורה אשר שם משה וגו' [שם מ"א-מ"ד]

צ"ב איך נכנס פרשה זו לכאן, וגם צ"ב מה שאמר מיד אח"כ וזאת התורה אשר שם משה וגו' דמ' דקאי על ענין זה.

והנה הרמב"ן פ' דאחרי שהשלים התוכחות והזהיר על ע"ז וייחוד השם, והשלים להם שישמרו חוקיו ומצוותיו, אז אמר במעמד לפניהם עתה נקיים המצוה אשר צונו השם, ואע"פ שעדיין אינן קולטות מצוה שבאה לידינו נקיים אותה למען ייטב לנו, ומש"כ וזאת התורה פירש"י דקאי על מה שעתידי לסדר אחר פרשה זו. אולם באמת בגמ' מכות ט. מבואר דקרא וזאת התורה קאי על ענין ערי מקלט.

והג"ר יוסף הלוי שישא שליט"א מו"ץ בלונדון בספרו ויגד יוסף פ' דבזה רצה משה ללמד צורת קיום התורה, דלא סגי בלומד ע"מ ללמד רק בעי' גם ללמוד ע"מ לעשות, וגם רצה ללמד ענין זריזות במצוות דמצוה שיבוא לידו יקיימו מיד, והיינו וזאת התורה אשר שם משה וגו' היינו זאת היא צורת התורה שלימד משה לכלל ישראל דצריך ללמוד ע"מ לעשות וגם להזדרז לקיים למעשה כל מצוה שיבוא לידו.

והוא פלא במה שאומרים "וארנן לך בוקר ואודיעך חטאתי". דאיך שייך רינן כשמודיע חטאתו ועוד לבקש שכר ע"ז. ואמר אא"ז וצ"ל, דהנה מנהג העולם לרנן בשעה שאומרים 'אשמנו' בימים הנוראים, ואומרים בניגון מתוק כזה, עד שאם היו אומרים אותו ביום פשוט מימי השנה ג"כ היה מעורר שמחה. והאגדה מספרת שפעם אחת היה חזן אחד מרנן 'אשמנו' 'ועל חטאים' בבית הכנסת בשעת התפילה, וכשפסק ענה עם הארץ אחד, מה מאד היוק גדול הוא שאין 'ועל חטאים' יותר, והיה מתאונן על מה שלא נמצא יותר 'ועל חטאים', כי ערב לו כל כך הניגון של 'ועל חטאים', עד שחסרו לו עוד. וק' מה מקום לנגן בהזכרת חטאים, אדרבה י"ל זאת בלב נשבר ובבכי, וי"ל דכיון דיש מעלה בתשובה מאהבה דנהפך לזכיות, אנו רוצים לגלות שאנו עושים תשובה מאהבה, והניגון של שמחה מגלה זה, וא"ש דמבקשים שכר ע"ז דכעת נעשה זכיות. וזה פ' "וארנן לך בוקר ואודיעך חטאתי", היינו שאנו מתוודים ברינון לפניך, שזה מורה שאנו עושים תשובה מאהבה, וא"כ ממילא דאנו עושים תשובה מאהבה ונעשה הכל מצות, א"כ נתנן לי בזה שכר לפעולתי, עכ"ד אא"ז וצ"ל. והוסיף ע"ז הג"ר ישכר שלמה וצ"ל ע"פ דברי הישמח משה הנ"ל דתשובה ברבים נחשב התשובה אף בעושיין רק מיראה לתשובה מאהבה, דתשובת רבים הוי תמיד מאהבה, א"כ בכל אופן הוי תשובה מאהבה, א"כ שפיר נהגו לרנן בתפילה הנוסח ד'אשמנו', כיון דברבים הוא חשוב מאהבה. עכ"ד המשנה שכיר, ולדבריו ה"מ ברבים וה"ה בכל השנה וא"כ למה דוקא ביו"כ מנגנים, אולם לדברינו הנ"ל ע"פ הצל"ח דבעשיית כל תשובה נחשבת כתשובה מאהבה א"ש דבעשיית דכל סוג וידידו גם דיחיד נחשב כתשובה מאהבה לכן מנגנים.

בכל לב הוא תוצאה מומצאת שתזכה לדרוש את ה' בכל לב ונפש.

עוד כתב שם במש"כ "ושבת עד ה' אלהיך" אותיות שבת. כי עד עתה היו ימי המצרים בצער גלות השכינה כמ"ש בצר לך ומצאוך וגו' באחרית הימים ובאחרית הימים קאי על השכינה הקדושה נכמבואר בזה"ק כי תשא קפט:]. ושבתי. כשמגיע שבת זו שבת נחמו בו הבטחת הגאולה עד ה' אלהיך אז נראה כי כל הדינים אשר עברו עלינו היו הרחמים וחסדים גוברים עליהם. ולפי ערך הצער שהי' אז כן נזכה לגדול החסדים והטובות.

תשובה דפ' ואתחנן מיוחד לאחרי בין המצרים

ויש להוסיף לדבריו דהנה ראינו דב' פסוקים נתבאר מצות התשובה א' כאן וא' בפ' נצבים, וי"ל דמתאימים לזמני השנה, דפ' נצבים הוא הכנה לר"ה, ופ' ואתחנן הוא תוצאה מימי האבלות דימי בין המצרים ות"ב שאנו מתבוננים בגודל הצרה שאנו נמצאים בו, ומכאן זה אנו מתחילים לחזור בתשובה, ותשובה מביא ישועה ונחמה, ומכאן זה אנו עוברים שבעה דנחמתא עד שאנו מגיעים לעשרת ימי תשובה מוכנים בתשובה שלימה. ולפ"ז י"ל ג"כ למה כאן מוזכר תשובה מתוך צרה שזה גדר תשובה מיראה ובפ' נצבים כ' רק תשובה בכל לב ונפש שהוא תשובה מאהבה, דהנה הצל"ח בדרשותיו [דרוש ז' לצום גדלי' אות ח'] חידש דבעשרת ימי תשובה גם תשובה מיראה דינו כתשובה מאהבה שמתהפך לזכיות, ⁸ וא"כ

⁸ אחרי שכתב דע"י אהבת ה' יוכל גם כל יחיד לזכות לתשובה בכל ימות השנה, כתב וז"ל "ולפי זה מצאתי עוד מדה טובה לבעלי תשובה, שזה שחילקו בין תשובה מאהבה לתשובה מיראה, היינו באמצע השנה, אבל ביו"ד ימי תשובה אז מצוי הקדוש ברוך הוא לכל יחיד ויחיד, א"כ אפילו ע"י תשובה מיראה ג"כ יכול להיות שזדונות נעשו זכיות". וכבר ידוע מבני יששכר שכל מה שרוב חשוב פוסק למטה פוסקים למעלה. ובהו יישוב מורי הגרמ"י רייזמן שליט"א בשיעוריו על רמב"ם הל' תשובה בשם הגרמ"י סופר שליט"א מש"כ הרמב"ם פ"ב ה"ז דאע"פ שהתשובה והצדקה יפה לעולם, בעשרה הימים שבין ראש השנה ויום הכפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר דרשו ה' בהמצאו, בד"א ביחיד וכו' וכ' הנו"כ דמקורו מר"ה יח: וצ"ב דשם איירי בתפלה ולא בתשובה ועוד דדוקא לענין תפלה שייך נדון אם יתקבל אבל בתשובה עד שקיים דיני המצוה למה לא יתקבל, [וי"א דהכוונה לחלק התפלה שנצרך בצירוף לתשובה כמש"כ רבינו יונה שער א' העיקר הט"ו, וידידי הרב אברהם משה נוסביום שליט"א לא הבין השאלה דחפצא של תשובה הוא לשוב להקב"ה וזה על דרך תפלה וצריך שיהי' כאן צד שני שרוצה בזה ואינו כשאר מצוה שעד כמה שעשה כל פרטי המצוה יצא יד"ח] ולד' הצל"ח י"ל דכוונת הרמב"ם על תשובה מיראה שמתקבלת כתשובה מאהבה. ומה שחילק שם בין יחיד לציבור, י"ל ע"פ חידושו של הישמח משה פרשת נצבים [ד"ה עוד יתבאר], דתשובת ציבור מיראה הוא תמיד כתשובה מאהבה, ולפ"ז ממילא צורך דינו של הצל"ח דתמיד בעשיית דין היחיד כציבור בכל השנה כמבואר בר"ה יח: לענין תפלה.

שו"ר דבר נפלא בספר משנה שכיר [למועדים חודש אלול והסליחות] להג"ר ישכר שלמה טייכטאל הי"ד במה ששמע מגיסו הגה"צ רבי שלמה פרידמאן, בשם אא"ז הגאון הקדוש רבי מנחם כ"ץ פרוסטין וצ"ל אבדק"ק צעהלים, בפיוט "שחר קמתי להודות לך אלקי תהלתי, וארנן לך בוקר ואודיעך חטאתי, נתנן לי בזה שכר לפעולתי", עכ"ל הפיוט.

פסוקא דלא פסקי' משה לא פסקינן, ולא ציין כלל לדברי אביו בעל ערוך השלחן.

מכיון שאנו אוחזים בפסוק זה שאנו אומרים כל פעם בהגבהת התורה נעתיק מש"כ בענין זה בפ' בהעלתך.

מקור מה שאומרים בהגבהת התורה וזאת

התורה וגו' ע"פ ה' ביד משה

הנה בשו"ע סי' קל"ד ס"ב כתוב "מראה פני כתיבת ס"ת לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו, שמצוה על כל אנשים ונשים לראות הכתב ולכרוע, ולומר: וזאת התורה וכו' תמימה וכו'". והמקור ממסכת סופרים פי"ד ה"ח וז"ל "מיד גולל ספר תורה עד שלשה דפין, ומגביהו ומראה פני כתיבתו לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו, שמצוה לכל אנשים ונשים לראות הכתוב ולכרוע ולומר, וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, ועוד אומר, תורת י"י תמימה משיבת נפש עדות י"י נאמנה מחכימת פתי, פקודי י"י ישרים משמחי לב מצות י"י ברה מאירת עינים, יראת י"י טהורה עומדת לעד משפטי י"י אמת צדקו יחדיו, הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים".

הרי מבואר דמעיך הדין יש לומר הפסוק וזאת התורה עד סוף הפסוק בלי שום תוספת. וכ"ה מנהג הספרדים ומוסיפים גם לומר כל שאר הפסוקים הכתובים במס' סופרים. אבל מנהג אשכנזים להוסיף המילים "ע"פ ה' ביד משה" ולא נתפרש מאין בא הוספה זו. גם לא ברור מאיזה מקום בתורה הוציאו קטע זה האם זה מפ' נשא דמיירי מפקודי בני קהת ומררי, [במדבר ד' ל"ז או מ"ה], או מפ' בהעלתך "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו את משמרת ה' שמרו על פי ה' ביד משה: [שם ט פסוק כג] או מש"כ אח"כ "ויסעו בראשונה ע"פ ה' ביד משה": [שם י"ג] או דלא התכוונו לפסוק מסויים רק שרצו לצרף מילים אלו לפסוק וזאת התורה וכאילו המציאו המשך לפסוק כדי לגלות שהתורה של משה הוא ע"פ ה'.

וכבר תמה בזה בערוך השולחן או"ח קל"ד ס"ג וז"ל "ופלא שאנו אומרים וזאת התורה וגו' על פי ה' ביד משה וכן נדפס בסידורים, וקשה טובא חדא דאין דאין זה פסוק בשום מקום דוזאת התורה הוא בואתחנן [דברים ה, מד] וע"פ ה' ביד משה הוא סוף פסוק בבהעלתך במסעות ו עוד דבמסכת סופרים אינו כן" ובספר "ברוך שאמר" לבנו הג"ר ברוך עפשטיין זצ"ל בענין וזאת התורה נקט דהכוונה לפסוקי פרשת נשא ולא הביא כלל פסוק שלנו, והעיר דאיך מפסיקין באמצע פסוק הלא קי"ל דכל

הנהגת הגר"ח מוואלוז'ין בזה

והנה בספר כל הכתוב לחיים הביא בשם ספר שערי רחמים בשם הגר"ח מוואלוז'ין זצ"ל שפקפק על הוספה זו דלא נמצא פסוק כזו, אלא שהמנהג נתייחס מתחלה לומר בהוצאת ס"ת ויהי בנסוע וגו' ובהכנסה ובנוחה יאמר וגו' ובאמצע נהגו לומר ע"פ ה' יסעו בני ע"פ ה' יחנו וגו' ומזה נשתרשב לומר רק הסוף של פסוק זה, ואינו נכון כי כל פסוקא דלא פסקי משה אנו לא פסקינן. וכ"כ בשם הגר"ח בפ' מקור הברכות לסדר ר' עמרם גאון [לרא"ל פרומקין] ובפ' דובר שלום בסידור אוצר התפלות בין פסוק ויהי בנסוע ללקיחת ספר תורה ובחזרתו שייך להגבהתו וסיבובו הפסוק ע"פ ה' יחנו וגו' ממסעות הארון וכנר' כוונתו להוסיף פסוק ע"פ ה' יחנו על פסוק וזאת התורה המפורש במס' סופרים. וכ"כ בשם הגר"ח מוואלוז'ין הרי"א לאנדא בפ' למס' סופרים הו"ד בסידור הגר"א לרנ"ה הלוי בהל' קריה"ת ליקוטי דינים וביאורים אות ד', וכן נדפס בסידור זה אחרי הגבהת התורה לומר וזאת התורה וגו' ע"פ ה' יחנו וע"פ ה' יסעו וגו' אלא שצ"ע מה זה שייך להגבהה, [והגר"ד שלזינגר שליט"א ר"ל ע"פ משנ"ת בפ' בהעלתך דע"פ ה' יחנו מורה שהכל זה רק הנהגת ה' וביד משה מרמז לנאמנות משה שגם שאחז התורה לא הוסיף מדילי' כלום א"כ י"ל דאם בא להחזיק ס"ת בשעת הגבהה ויחשוב שהוא זה שמחזיק הס"ת לזה אומרים פסוק זה שהכל ע"פ ה' ובסידור רבי נפתלי הירץ כ' הנוסח בשם הגר"ח לומר זאת בעת הגבהת ס"ת ממקום למקום וזה א"ש למנהג הספרדים דאחרי הגבהה מוליכים הס"ת לבימה וא"ש אז הפסוק ע"פ ה' יחנו וגו' דכעת מוליכין הס"ת, אלא דעדיין צ"ע הלא לא מוזכר פסוק זה במס' סופרים וכנר' שנהגו או תיקנו אח"כ לומר פסוק זה ואח"כ קיצרו ההתחלה ונשאר רק ע"פ ביד משה והדביקו את זה לוזאת התורה וזה דוחק גדול. ובקובץ ישורון [תש"ס עמ' תרכ"ו במאמרו של הרב מנחם אדלר] הביא שנוסח שלנו מצאו לראשונה בסידור נוסח פולין ויניציא שנ"א ואח"כ במחזור הדרת קודש ויניציא שנ"ט אבל במנטובא שי"ח ובר' הירץ ש"כ ו- ויניציא שמ"ז ליתא והיום נדפס בכמעט בכל הסידורים האשכנזים ואילו הנוסח המובא בשם הגר"ח לא מצאנו באף סידור קדום. וכתב שם ששאל את הגר"ש דבלצקי זצ"ל שהוסיף הערות לסידור רנ"ה האם אמירת ע"פ ה' יחנו וגו' הוא מנהג הגר"א וענה דאין בזה שום מנהג מהגר"א ובסידור אשי ישראל הדפיסו כמו בסידור הישן ובסידורים הקטנים ע"פ נוסח הגר"א לא שינו כלום, ושהוא בעצמו נוהג לומר רק "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני יי"

⁹ לא ברור באיזה פסוק בבהעלתך.

בלי שום תוספת ע"כ.¹⁰ [וכן נהג הגה"ק ממונקאטש כמובא בדרכי חיים ושלום אות רכ"ד]

והנה בהא דכל פסוקא דלא פסקי משה כבר נאמרו הרבה קולות ע"י פסקי תשובות או"ח סי' נ"א אות י"ט רשם עשר קולות בזה, והעיקר מה שנוגע לעניננו זה מש"כ בחיי אדם כלל ה' ס"ב דלא אסרו חז"ל אלא באומר דרך קריאת פסוקים, ולא באומר דרך תפילה ושבת, או דרך התעוררות תחינה או בקשה. [אבל מש"כ שם בשם מגן גיבורים סי' נ"א דביש טעם מפסיק כמו אתנחתא או זקף קטן מותר ולפ"ז יחני גם כאן דיש זקף קטן לפני ע"פ ה' יחנו כבר דחה בשו"ת חת"ס או"ח סי' י' מסוגיא ערוכה מגילה כב. דדנו רב ושמואל אי דולג או פוסק במעשה בראשית והרי שם מפסיק במקום אתנחתא וכ' שם לשואל "וכל שהאריכו מכ"ת בהמצאה זו לפע"ד אינו נכון" ותמוה שבשו"ת רב פעלים או"ח ח"א סי' י"א חיפש ומצא המצאה זו בחת"ס שם והסכים לזה ויישב בזה הרבה שאלות, ולא הזכיר כלל שהחת"ס דחאו מגמ' ערוכה, ובהערות פסקי תשובות שם ציין לחת"ס ולס' רב פעלים ונפש ח' דהכי מסתבר ושכן משמע בכמה מקומות בש"ס והרי החת"ס כ' דאדרבה בש"ס לא משמע כן] והביא שם משו"ת דברי חיים יו"ד סוף סי' ס' על ענין הלכה זו "אין בזה כלל ברור, והנח להם לישראל, אם אינם נביאים בני נביאים הם, ואם הלכה רופפת בידך, הלך אחר המנהג". ע"ש עוד באריכות. ועדיין צ"ע מה ראו צורך להוסיף מילים אלו לזאת התורה.

מעיקרי האמונה שתורת משה הוא ע"פ ה'

והנראה בעז"ה ע"פ מש"כ בשו"ת חת"ס או"ח סי' כ' כשבא לבאר מה המקור לברכת התורה דילפי' בברכות כ"א ממש"כ כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקיני אמר להם משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של הקדוש ברוך הוא אתם הבו גודל ופיר' רש"י בברכות דכונת ר"י

¹⁰¹⁰ ובענין להראות באצבע לא נמצא זכר לזה בפוסקים ראשונים ואחרונים חוץ מספר רוח חיים להגר"ח פלאגי זצ"ל סי' ג' אות ו' וילקוט מעם לזנו פ' כי תבוא, וכבר כ' הגר"ח גרוסברג זצ"ל בספרו זר זהב פ"ב רביד הזהב סק"ח במליצת לשונו "לא ידעתי מי שיראה באצבע מקור המנהג הזה" ובספר דרך ישרה הנהגות הגר"ש דבלצקי זצ"ל עמ' ת"ס הובא בשמו דלפעמים מרוב דיקדוק על ההצבעה עד באים לבטל חיוב הכריעה כנגד הכתב שהוא דין מפורש בשו"ע ממס' סופרים, [ובשו"ת הר צבי ח"א סי' ס"ד דהרבה אין נזהרים בכריעה זו, אבל כ' דאין לזוז מהנהגה זו שכ"כ בברך שמי' "וסגידנא קמי' ומקמי' דיקר אורייתיה" וכן הורה הגר"ח זצ"ל דיש לכרוע עכ"פ קצת וע"פ אריז"ל צריך גם לראות הכתב ולקרוא ממנו] ויתכן גם ריעותא בהצבעה זו נגד הס"ת הפתוח שכאילו רק זאת התורה ולא השאר ואכן הוא לא נהג להראות באצבעו, והביאו שם דהגר"ח פלאגי הביא מקור לזה ממדרש שהש"ר פ"ב אות י"ג דמשוי' לתינוקות שמראים באצבען על האזכרות שבס"ת כמראה איקונין של מלך שהוא דרך זילזול אלא שהקב"ה אומר שאעפ"כ ודילוגו עלי אהבה וחזינן דנאהב לפני הקב"ה מאידך יש להוכיח משם להיפך דבעצם זה זילזול רק בדיעבד נאהב לפני הקב"ה. וכן נראה סברת בעל שבט מוסר הו"ד בספר רוח חיים שם. והגה"צ ר' אבגדור מילר זצ"ל העיד שראה פעם בספר של גוי שכתב שהתפעל מאד ממעמד זה שכבר עושים היהודים מאות בשנים להראות כסדר באצבע על הס"ת שזהו התורה אשר קיבלו ממש רבינו וזה מראה על אמתות תורתנו.

אמר רב דברכת התורה מקרא ע"פ ש"ס דיומא ובכ"ז אינו מובן היטב איך יליף מהאי קרא לברכת התורה. וי"ל דעיקר בקיומן של מצות שנה"י מאמין באמונה שלימה כי התורה מן השמים וזאת התורה אשר שם משה לפני ב"י ע"פ ה' ביד משה, הגם שלא שמענו מפי ה' רק עשרת הדברים, כבר הבטיח ה' למשה הנני בא אליך וכו' וגם כך יאמינו לעולם גם מה שאצוה על ידך יאמינו כי מאתו יצא, ונ"ל משו"ה כשגמר משה לכתוב כה"ת כתיב בפי' וילך ויהי' ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תומם, ויצו משה את הלויים נושאי ארון ברית ה', מתאר אותם נושאי ארון ברית ה' כי הלויים הם מורי התורה ועליהם מוטל לשאת את התורה ולהגדילה והיינו נושאי ארון ברית ה' וציוה אותם לקוח את ספר התורה הזאת וכ' רש"י לקוח הוא מקור כמו זכור שמור הלך היינו שיקחו תמיד תחת כח ידם ס"ת כולו כמו שכתובה לשניהם ושמתם אותם מצד ארון ברית ה' היינו שיחקקו בלב ישראל אומן כי כמו הלוחות שמונחי' בארון מאת ה' המה וכלם עדים בדבר כן ספר תורה כולה מאת ה' היא וקדושתו כמו קדושת הלוחות, ויש להבין בזה פלוגתא חכמי ישראל יש אומרים דף ה' בולט מן הארון ושם ה' מונח להראות כי ניתנו מרועה אחד ס"ת כמו הלוחות, וי"א מצד הלוחות ה' מונח לרמוז כי כל מה שכתוב בזה ס"ת רמוז וכלול ביו"ד דברות ונאמרה ונשנית בפרטית בספר תורת משה.

ונ"ל שזה היא כונת ברייתא בש"ס יומא כי שם ה' אקרא וכו' אמר משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של הקדוש ברוך הוא אתם הבו גודל לאלקיני, כונתו דאמר מרע"ה בכ"ש שאני מזכיר שמו של הקדוש ברוך הוא היינו שאמר משה לישראל כל מצוה ומצוה והזכיר שם ה' ואמרם בשמו לא יעלה ע"ד כי משה מדעתו אמרה כי חכם גדול הוא ומאתו יצאה תורה לישראל ע"פ חכמתו ותבונתו כי רבה היא ויתנו לו הגדולה, להשמר מזה אמר משה כי שם ה' אקרא, בכל שעה שאני מזכיר שם ה' הבו גודל לאלקיני כי היא גדולתו כי צוה כל החוקים האלה לטוב לנו כה"י לחיותינו כהיום הזה. ומזה למד ר"י אמר רב ברכת התורה מה"ת ממקרא זה דהבו גודל לאלקיני שאנו מחוייבים לברך אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו כמו שכתובה לפנינו ולא נאמר בה חוץ מזו, ואמרו ז"ל כל האומר כה"ת מה"ש חוץ מזו כאלו כופר בכה"ת כולה, וחיובא הוא לברך בכ"י בוקר השכם ברכת התורה שיאמר בפה מלא מה שבלבו כי מאמין באמונה שלימה כי כה"ת מה"ש, וכן מברכי' ברכה זו קודם קריאת ס"ת עכ"ד הכתב סופר ע"ש עוד.

ולפ"ז י"ל דלפני כמה מאות שנה שהתחיל שרשי נגע ההשכלה להתפשט ראו גדולי הדורות שיש סכנה שיש אלו החושבים שמשנה רבינו בהיותו חכם גדול המציא ח"ו דברים מעצמו, ועד"ז היו אלו שחשבו שמנהיגי ישראל ממציאים דברים מעצמם וכן ה' אפשר לחשוב בפסוק וזאת התורה אשר שם משה לפני בני דיש משמעות ששם לנו התורה מעצמו, וא"כ כל רב בישראל יכול ג"כ להחליט דברים מדעתו, לכן הנהיגו להוסיף ע"פ ה' ביד משה להודיע אמונה זו שקיבלנו מסיני שכל מש"כ בתורת משה הרי הוא ע"פ ה'. והדגשה "ביד משה" שהנהיגה התורה נמסר למשה ותלמידיו שהם יקבעו בכל דור ודור מהו רצון ה' כעת. [ועי' דרשות חת"ס ח"ב שיי"ב טור ג' ד"ה כתיב דהנהגת והשפעת התלמידי חכמים והחזקתם הגשמית מכונים ידי משה והוזכר בחי' חת"ס כאן ד"ה את] וא"כ אם כל פעם שמגביהים הס"ת נכריז שזהו תורת משה וזה ע"פ ה' וזה מרמז ג"כ לפסוק דפ' בהעלתך דע"פ ה' יחנו וגו' שנתבאר שם שבכל דור ודור אנו עדיין במצב של ע"פ ה' יחנו וע"פ יסעו ע"י גדולי הדורות שהם מורים לנו באיזה דרך נלך ואף דאולי יהי' נראה פעמים שהענן של הקב"ה הולך בדרך אחרת, מ"מ אין לנו אלא דברי בן עמרם נשמע לרבי ולא למלאך וכדברי השפ"א שהבאנו שם.

במקום דלא אפשר אין קפידא בכל פסוקי וכו'

ולפ"ז א"ש מה שלא הקפידו על הכלל דכל פסוקי דלא פסקי משה, דהנה בגמ' מגילה כב. מבואר דנחלקו רב ושמואל בפ' דמעשה בראשית שיש בו רק ה' פסוקים וצריך לחלקו לשנים דדעת שמואל דפוסק באמצע פסוק ג', ורב אמר דולג לתחלת פסוק ג', ולא רצה לפסוק דקסבר כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה. ופריך לשי' שמואל והא אמר רבי חנניא קרא צער גדול היה לי אצל רבי חנינא הגדול, ולא התיר לי לפסוק אלא לתינוקות של בית רבן, הואיל ולהתלמד עשויין, ומשני התם מ"ט משום דלא אפשר, ה"נ לא אפשר דל"ש לדלוג, גזירה משום הנכנסין ומשום היוצאין. הרי דבא"א בענין אחר יש היתר לפסוק באמצע פסוק, וא"כ י"ל דכיון דיש חשש דבהכרזת וזאת התורה וגו' יחשבו אותם עמי הארץ שהם בגדר "נכנסים ויוצאים" שמשנה רבינו המציא דברים מעצמו, אנו מוכרחים להוסיף מיד המילים "ע"פ ה' ביד משה" ועוד יותר מזה הרי עיקר הטעם דאסור לפסוק בפסוק או פרשה דלא פסקי' משה דאנו צריכים להקפיד למסור התורה בדיוק כפי שמסרו משה [באמת חפשתי ולא מצאתי לאחד שיפרש טעם הדין] אבל כאן אדרבה ע"י הוספה זו אנו מאשרים ומחזקים מסירת תורת משה להגיד שכל התורה של משה רבינו הוא דברי הקב"ה בלי תוספת מעצמו.

וכדאי לצטט כאן דבריו הנלהבים של מרן הח"ח זי"ע בס' חומת הדת בהערות לפרק ו' כשמזהיר לא להתפעל מאלו המלעיגים על שומרי תורה ומצוות בכלל ובני תורה העמלים בתורתם בפרט וז"ל "וכבר אמר דהמע"ה ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש. ובאמת מה שאירע כמה פעמים שמלעיגים מאיזה איש הירא וחרד ועוסק בתורה הוא מפני שאינם מבינים כלל מהו תורה הגם שאומרים בעת הגבהת התורה וזאת התורה אשר שם משה וגו' על פי ה' ביד משה אבל אינם יודעים כלל את עצם קדושתה וענינה הנורא מאוד וע"כ אין לעג שלהם נחשב לכלום ואל יפול לב האדם ע"ז. ודבר זה דומה לאחד שדר בכפר והיה מפורסם לסוחר גדול בעניני העמדת מזון לחיל המלך ונשמע עליו שקיבל סך עצום מהמלך על מפעליו ובקשו אנשי הכפר שיראה להם הסך שהשיג מן המלך והם חשבו שהביא אתו שקים מלאים כסף יהב ויאות לדבריהם ויראה להם השטר (סעריע) אשר קיבל מן הממשלה על מפעלו ולעגו עליו הבעבור זה הנייר היה כדאי לך כל העמל והתלאה זה כמה שנים אנו שמענו עליך שקבלת סך עצום ויהי בעיניהם כמתעתע ויען להם הוי אנשי בער ברבע מהשטר הזה אני יכול ליקח כל הרכוש אשר בכל הכפרים שסביבותיכם. והנמשל בפשיטות כי ידוע מה שכתוב במשלי יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה ואחז"ל כל אבנים טובות ומרגליות שבעולם לא ישוו בדבר אחד מן התורה. וכ"ש מי שזכה שלמד כל סדרי משניות או כמה מסכתות מן הש"ס ידוע הוא מה שכתוב בזה"ק דכד ירית מסכת חדא ירית עלמא חדא וגם כמה מאות אלפים מלאכי השרת יש לו שנבראו לו ע"י תורתו וכידוע שכל תיבה ותיבה היא מ"ע בפ"ע כמו שכתב הגר"א בשם הירושלמי והם אוהביו לנצח כמה יש לו לשמח ע"ז ולא יחוש ללעגם כלל" עכ"ל.

ולפ"ז יש לומר כוונה חדשה לבני תורה בעת אמירת וזאת התורה, כשמדגישים "ביד משה" היינו רבותינו ממשיכי דרכי של משה רבינו שאנו עמלים להבין דבריהם הכל נכלל בזאת התורה ועל ידיהם אנו זוכים לחיי עוה"ב, וכל עיקר ההנהגה שלנו בגלות שהוא בגדר "ע"פ ה' יחנו וע"פ ה' יסעו" אולם זה רק ע"פ ה' ביד משה. ורק בזכות "זאת התורה" אנו עדיין חיים וקיימים עד היום הזה, ולזה בא הביטוי בסליחות "אין לנו שיור רק התורה הזאת" וכל עיקר הנהגת ישראל במדבר הי' ע"י ארון הברית ועליה אמר משה קומה ה' ויפוצו וגו' ונחה יאמר שובה וגו' לרמז דעיקר ההנהגה בכל הגליות

יהי' רק ע"י כח התורה וכמבואר בדברי רש"י הירש
שם.¹¹

ענין השמיעה באזנים דוקא

**ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר עליהם שמע
ישראל וגו' אשר אנכי דובר באזניכם היום וגו'
[ה' א']**

צ"ב מהו ענין השמיעה שמרע"ה מדגיש. וביותר
שהוסיף שישמעו באוזן, וגם אמר בלשון רבים שישמעו
באזניכם, וכי איך ישמעו אם לא באזנים.

ובספר פה קדוש להג"ר איצל מוואלוזין זצ"ל פי' בדרך
מליצה, משל לאחד שחלה באזנו ונתן לו הרופא תרופה
שיצוק אותו אל האוזן כל יום, ושיער הרופא שכבר ביום
אחד יוכל לסייעו, אולם בעבור יום שב והתלונן
שהתרופה לא עזר לו מאומה, והשיבו הרופא ודאי לא
עשית כפי ההוראות שנתתי לך אמור לי איך יצקת
התרופה, וענה החולה לקחתי הצנצנת ויצקתי על האוזן,
אמר הרופא הוא אשר אמרתי, שלא נהגת כשורה שלא
הטית אוזן בעת לקיחת התרופה, ולכן לא באה התרופה
בתוך האוזן אלא אצל האוזן, וזה אמר משה "אשר אנכי
דובר באזניכם היום" היינו שיטו אזניהם לשמוע דבריו
ואז יכנסו הדברים בתוך האוזן, וכמאמר העולם במי
שאינו רוצה לשמוע מה שחבירו אומר לו, אומר בל'
אשכנז "מיט איין אויער הערט ער צו און דורך דעם
אנדערן גייט עס ארויס" [זה נכנס באוזן אחת ויוצא
באוזן השני] ע"כ אמר "באזניכם" שישאר באזניכם
לזמן רב.

והכוונה בדבריו בשבילינו, הוא שכל פעם שאנו לומדים
משהו או שומעים דברי חיזוק או דברי מוסר צריך
להתבונן במה שאנו לומדים ושומעים, ולראות איך זה
יכול להתקיים אצלנו, ועי"ז ישאר אצלנו לאורך זמן
ויהי' לזה השפעה, אבל אם רק שומע או לומד בשטחיות
בלי להתבונן בזה, אולי יהי' לו גדר שמיעה או עכ"פ
אצל האזנים, אבל לא שמיעה באזנים, ובתוך האזנים,
ומשה רבינו מתחנן אלינו שנשמע דבריו היטב ויכנס
לתוך האזנים.

אהבת ה' שקול נגד בני חיי ומזוני

ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך וגו' [ו' ה']

¹¹ כשביקר מו"ז הג"ר בנציון זצ"ל אצל מרן הגרי"ז זצ"ל בכסלו תשי"ט
סיפר לו בין השאר מה שמסורה בידו מאבותיו עד הגר"ח מוואלוזין
שאמר ובכה שהתורה תגלה מגולה אל גולה ולבסוף תגלה לארה"ב-
ארחות ישרים לאאמו"ר שליט"א עמ' קס"א.

דברים נוראים כתוב כאן באור החיים הקדוש: וזה תו"ד
בקיצור: הקב"ה רצה בזה להסיר טינא מלב אוהביו
כשחסר להם בני חיי ומזונא. דג' דברים אלו הם כללות
חשק האדם וחפצו בעולם, החיים והמזונות והבנים
ובחסר א' מהם נקרא מת, ופעמים גם צדיקים גדולים
חסר להם זה, ויתחמץ לבבו בקרבו מלאהוב הקב"ה,
כיון שסו"ס חסר לו ג' דברים אלו. לזה בא דבר ה'
שיעריך אהבת ה' בלבבו כ"כ שלא יהי' איכפ"ל ג'
דברים אלו, ושיעור האהבה שמחויב כ"א מישראל
לאהוב הבורא הוא בשיעור ההרגש אשר יבוא לאדם
כשחסר לו ג' דברים אלו ופתאום בא לו נבואה שיקבל ג'
מתנות אלו.

"והנה המשכיל בענין חשק ה' זה דבר קל בערך מה
שהנפש חושקת בבורא, והמשלתי דבר זה לאדם גדול
ומופלא בנכסים, שרצה ללכת למקום רחוק, לצד סכנת
מקום שהי' בו, ואסף כל נכסיו בקניית מרגליות א'
גדולה באלף אלפים דינרי זהב, ושם לדרך פעמיו לעיר
רחוקה אשר שם נכון לבו בטוח בממונו, וקודם שהגיע
לעיר כלתה צידתו ואין דינר בכיסו והי' מסתפק בדלות
ועוני גדול ושפלות רב כי אפס כסף, וזה האיש הגם
שהתהלך בצער עכ"ז לבו שמח וכליותיו עליצים כי רב
אוננו והונו ויצא ממקום המסתכן, ובא יבא ברינה נושא
האבן הגדולה יקרת הערך."

"כן הדבר הזה אדם שזכה בדביקותו ית' ואהבתו, ובו
קבץ כל ממונו והונו ויבו בעיניו קנות דבר בעוה"ז, לצד
סכנת המקום נוסף על מיעוט שווי, ולקח לו ה' לאלקים
אין לך קניי' בעולם כקנין זה למעלה למעלה מהאבן
היקרה שבמשל, כי מי ידמה ומי ישוה לו ואדם כזה לו
יהי' שיהי' דחוק ומצטער בימים מועטים אלה לו
בעוה"ז, נכון לבו בטוח בה' אור עולם, וישמח לבו ויגל
כבודו ובהגיע למחוז חפצו שהוא עולם הקיים והבטוח
הנה שכרו אתו, ומעתה חבת הקודש הוא היוצר
ודביקותו בו ה"ה בניו וחייו וממונו ביתר שאת" עכ"ד
הקדושים.

הנה בכתבי דברים אלו עולה בזכרוני דמותו המאירה של
גיסי האהוב והיקר מאד הרב יצחק יהודה בלוי זצ"ל
שנפטר בט"ז אב תשע"א במיטב שנותיו בלי ילדים
שנים ספורות אחרי נשואיו לאחותי שתחי' [ויארציט שלו
בימים אלו] ובימינו האחרונים כשכבר אזל כוחו התבטא
לאביו הג"ר נפתלי חיים שליט"א "שוין גענוג איך וויל
שוין גיין אהיים" [-אני כבר רוצה לילך הביתה] וכוונתו
הי' למקום מגורי הנשמה בג"ע, דזה הי' הרגשתו שאין
לו בעולמו כלום רק קרבת ה', ובימינו האחרונים כתבתי
לו מכתב שהקריאה לו אחותי, וכתבתי לו שהתפללתי

דיש חיוב ללמד בנו שיהי' ד"ת מחודד בפיו וממילא כ' כאן שעל כ"א לשלוח בנו לשיבות כדי שילמד כמו שלומדים בשיבות. [אולם באילת השחר חלק הפסוק לשתים דושננתם קאי על עצמו ולבניך הוא לתלמידים]

ובמ"ש ודברת במ פירש"י שלא יהא עיקר דיבורך אלא במ עשם עיקר ואל תעשם טפל, וזה מספרי, ועד"ז ילפי' **ביומא יט**: במ יש לך רשות לדבר ולא בדברים אחרים ולכן השח שיחת חולין עובר בעשה, ויתכן דכ"ז מצד דיקדוק מלת "בם" אבל עיקר מצות ודברת בא לומר דיש מצוה ללמוד תורה, אולם בגמ' קידושין כט: כשחיפשו מקור דמי שלא למדו אביו חייב ללמד עצמו מביא הפסוק לעיל ה' א' ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם הרי דמצד פסוק זה עדיין לא ידענו עצם מצות ת"ת רק שכאן בא ללמד הצורה איך ללמוד תורה, דחייב ללמדו לבניו וגם שיהא עיקר דיבורו בהם ולא בדברים אחרים.

ודברת במ הוא ענין בפנ"ע

והנה בפ' עקב מבואר ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ וגו' הרי דהדיבור במ קאי על הבנים היינו צורת הלימוד להם יהי' שידברו במ בכל עת, ¹² אולם כאן לכ' כ' שתי חלקים נפרדים א': ללמד לתלמידים ב: ועוד מצוה ודברת במ, ובביאור החילוק בין כאן לפ' עקב י"ל דהתם קאי על בניו הקטנים דהרי מבואר בספרי שם והובא שם ברש"י דממ"ש לדבר במ ילפי' דמשעה שיודע לדבר אביו מלמדו תורה גם באינו מבין כלום, וזה כגמ' סוכה מ"ב. דהוא על דרך חינוך רק דבעלמא חינוך הוא דרבנן וכאן החינוך הוא דאורייתא, ¹³ וביאור הפסוק שילמד את בניו כדי שידברו במ וכן מבואר להדיא בברכות יג: דפסוק זה דפ' עקב קאי על ת"ת לבניו, וביאור לדבר במ היינו "דאגמירו בניינו תורה כי היכי דליגרסו בהו" דטעם החיוב הוא כדאי שכשיגדלו ילמדו תורה בעצמם, ולכן נתבאר בקרא ולמדתם אותם את בניכם כדי שידברו במ וגו' אבל הכא קאי על תלמידים גדולים שזה מצוה בפנ"ע ללמדם תורה ולכן ודברתם במ הוא ענין בפנ"ע, ובגמ' ברכות שם מבואר דפסוק שלנו קאי על מצות ק"ש דבעי' קריאה וכוונה, כוונה מצד והי' הדברים

עבורו אצל קבר אור החיים הק', והבאתי שם חלק מדברי אור החיים הק' הנ"ל לעודדו שאצלו אהבת ה' יקר מכל דבר בעולם, והוא זכה לאבן הגדולה והיקרה של אור החיים הק', ומי פלל ומי מלל שבעוד כמה ימים יקבר הוא בעצמו סמוך ונראה מול קבר האור החיים הק' בעצמו בהר הזיתים. [על יד זקינו הגר' בנציון בלוי זצ"ל ולא רחוק מזקינו מרן הגר"ח זונפלד זי"ע] יה"ר שיהי' למליץ יושר עבור כל המשפחה.

החיוב ללמד לתלמידים

ושננתם לבניך ודברת במ וגו' [שם ז']

וברש"י לבניך אלו התלמידים וכו' וכן מבואר בספרי אבל החיוב ללמד בנים נלמד ממש"כ לקמן בפ' עקב [י"א י"ט] "ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ" וגו' ושם ברש"י הביא על לדבר במ הא דמשעה שהבן יודע לדבר אביו מלמדו תורה, וכן מבואר בקידושין כט: בהא דמבואר בברייתא שם דאב חייב ללמד בנו תורה, דהמקור הוא ממש"כ ולמדתם אותם את בניכם וגו' וכן מבואר ברמב"ם ריש הל' ת"ת דבה"א הביא החיוב ללמד בנו תורה מקרא דפ' עקב, ובה"ב הביא הדין ללמד תלמידים מקרא דושננתם לבניך. [אולם בשאלות קמ"ב הביא קרא דושננתם על בנים וכבר העיר בזה בהעמק שאלה שם.]

[ונפק"מ לדינא בין חובת לימוד לתלמידים לבין חיוב ללמד בנו, דלבנו צריך להוציא מעות להשכיר מלמד משא"כ ללמד לאחרים [שו"ע יו"ד רמ"ה ד'] והטעם כיון שנלמד מושננתם דקאי רק על מה שהוא עצמו צריך ללמד, עוד נפק"מ דלבנו בכל גיוני חייב ללמד, אבל לאחרים אין חיוב לחפש תלמידים אלא כשיבוא אליו מצוה ללמדו כמבואר בביאור הגר"א משלי פט"ו י"ב, עוד נפק"מ כמה שכי' בשו"ת אגרו"מ יו"ד ח"ב סי' ק"י דרק לאב יש חיוב ללמד לבנו מקרא, אבל לאחרים אין חיוב ללמד מקרא רק תורה שבע"פ מדנלמד מושננתם שקאי על מחודדין בפ"ך דשייך רק על תורה שבע"פ, עוד נפק"מ למה דנתב' לקמן מח' הפוסקים האם יש חיוב להפסיד מלימודו כדי ללמד לאחרים דלבנו וודאי שחייב.]

ובמה שנקט התורה לשון שינון, פירש"י ע"פ קידושין ל. שיהיו ד"ת מחודדים בפ"ך, שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד, ובפשטות זה שיעור וסימן בהבנת הלימוד שיהי' כ"כ ברור אצלך עד כדי שתוכל להסבירו לאחרים, והא דנקטי' בתוך המצוה ללמד לתלמידים א"ש דעיקר צורת לימוד לתלמידים הוא בגדר אם ישאלך אדם. ולפ"ז ושננתם הוא חלק ממצות לימוד לתלמידים. ואמר הגר"י [בס' זכרון אש תמיד עמ' ש"צ] דמזה גופא ידעו חז"ל דפסוק זה איירי בתלמידים ולא בבנים, דהרי א"א לחייב כל אב ללמד את בנו בצורה כזו, משא"כ ולמדתם דפ' עקב זה גם לימוד פשוט. ובברכת שמואל [קידושין סי' כ"ז אות ב'] פי' דכתוב כאן

¹² ומש"כ שם בהמשך בשבתך בביתך דצ"ע דהול"ל בשבתם בביתם ובלכתם בדרך וי"א דהעיקר הוא דוגמא אישית ובוודאי אי"ז פשוטו של מקרא, וצ"ל שצריך ללמד את הבנים בכל עת גם בשבתו ובקומו ובלכתו בדרך ובשבתו בביתו, תמיד צריך ללמד את הבנים ושאלתי כן לכמה ת"ח והסכימו דזה חידוש. ואזנים לתורה פי' דתרגל אותם שיהי' להם כ"כ אהבת תורה שילמדו בכל מצב שאתה תהי' שגם אם אתה בדרך ואין אתה נמצא אצלם ואין להם פחד ממך מ"מ ילמדו וידחק. ¹³ זהו שי' הגר"ז בה' ת"ת וכ"ה פשוט דברי הרמב"ם, אבל בספר ארבעה טורי אבן על הרמב"ם פ"א ה"א כ' דדברי הספרי הם אסמכתא בעלמא כיון דכל דיני חינוך המבוארים בסוכה מ"ב הם רק דרבנן.

שקוע בתורה, ולכ' מתחלה הו"ל לצוות מה שמוטל על עצמו שהוא הדיבור בדברי תורה שהרי בזה מקיים עיקר מצות ת"ת, ורק אח"כ יצווה ללמד תורה כדי לדאוג שהתורה ימשיך הלאה, וכלשון הרמב"ם בסה"מ שם שצונו ללמוד חכמת התורה וללמדה הרי שהקדים הלימוד לפני הללמוד.

הרמב"ם והשו"ע הקדימו מצות ללמד

אולם באמת כן מצינו ביד החזקה, דהרמב"ם בפ"א מת"ת לא התחיל בעצם החיוב ללמוד תורה דזה כתב רק בה"ח כל איש מישראל חייב בת"ת בין עני בין עשיר וגו' ושם גם הביא פסוק בנ"ך והגית בו יומם ולילה, רק התחיל בזה שנשים ועבדים פטורים מת"ת אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנא' ולמדתם אותם את בניכם וגו' [ומה שהביא פטור נשים הוא רק להדגיש דקטן חייב אביו ללמדו אבל נשים לא] וכשם שחייב אדם ללמד בנו חייב ללמד גם בן בנו שנא' והודעתם לבניך ולבני בניך, ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינם בניו שנא' ושננתם לבניך מפי שמועה למדו אלו התלמידים וגו' הרי שהקדים החיוב ללמד ורק בדרך אגב הזכיר שם בהבלעה בה"ג דמי שלא למדו אביו חייב ללמד עצמו כשיכיר שנא' [לעיל ה' א'] ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם ומקורו מקידושין כט:, הרי דעיקר החיוב ללמוד הוא רק בהבלעה באופן שלא למדו אביו ולא מצד עיקר חיוב ת"ת, דעיקר צורת ת"ת הוא שאביו חייב ללמדו תורה, ומקורו של הרמב"ם הוא לכאורה מפרשת ק"ש דהעמיד עיקר צורת ת"ת באופן שמעבירו לתלמידיו ורק אח"כ מפרט הלימוד שלו, וכן בפ' והי' אם שמוע לא הזכיר הפסוק כלל לימוד עצמו רק הלימוד לאחרים, ולכך ס"ל לרמב"ם דקרא דולמדתם הוא דבר צדדי שבאופן שאף אחד לא לימדו חייב ללמד את עצמו אבל אי"ז עיקר צורת ת"ת וצ"ב בטעם הדבר. [ובשו"ע בס"י רמ"ה הוא הלי' מלמדים ורק אח"כ בס"י רמ"ו הוא הלי' ת"ת]

ובאמת כשנעייין בגמ' קי' שם מ' כן מכל הסוגיא, דמבואר דמה שאשה פטורה מללמד בנה תורה הוא ממש"כ ולימדתם [בפ' עקב] ולמדתם [בפ' ואתחנן לעיל ה' א' ולרש"י איירי בפסוק אחד] כל שמצווה ללמוד מצווה ללמד וכל שאינה מצווה ללמוד אינו מצווה ללמד, ומנ"ל דאשה אינה מצווה ללמוד דכתיב ולימדתם ולמדתם כל שאחרים מצווים ללמדו מחוייב ללמוד בעצמו וכל שאין אחרים מצווים ללמדו אין מצווה ללמד את עצמו, ומניין שאין אחרים מצווים ללמדה שנא' ולמדתם אותם את בניכם ולא בנותיכם, הרי דעיקר החיוב ללמוד הוא במי שמתחייבים ללמדו ומי שמחוייב

האלה וגו' וקריאה מצד ודברת בם, ורק פסוק דפ' עקב קאי בת"ת, ולפ"ז א"ש דלא איירי כלל במצות ת"ת רק במצות ק"ש ובחיוב ללמד בניו, אבל לפשטי' דקרא [ובפרט אי ק"ש דרבנן] גם ודברת בם קאי על ת"ת וכמבואר בגמ' יומא הנ"ל ולפ"ז מתחלה מדובר על החיוב ללמד לבניו ואח"כ על הלימוד לעצמו. אולם לא מצינו לאף א' מן הראשונים שיאמרו דודברתם בם הוא מקור לעצם מצות ת"ת רק דקאי על ק"ש, וצ"ל דגם לפי הפשטות דקאי על ת"ת ל"ש למנותו למצווה נוספת דהרי זה רק הגדרה איך ללמוד וכדכ' לעיל. ולפ"ז בפסוק כאן כתוב רק המצווה ללמד לתלמידים ובפ' עקב כ' המצווה ללמד לבנים ממש ועדיין לא ידענו המקור לעצם מצות ת"ת.

האם מצות ת"ת וללמדה הוא שתי מצוות

אולם הדבר מפו' לכ' בגמ' קידושין כט: דמנ"ל דמי שלא למדו אביו שחייב ללמד עצמו שנא' [לעיל ה' א'] "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" הרי דמכאן ידענו שיש חיוב על כאו"א ללמוד תורה. וא"כ יש כאן שתי מצוות נפרדות וכן מבואר במנין המצוות לרס"ג עשה י"ד-ט"ו והבה"ג עשה מ' מ"א דיש שתי מצוות נפרדות ללמוד ממש"כ ולמדתם אותם, וללמד ממש"כ ולמדתם אותם את בניכם. [רק דלבה"ג יש ג' מצוות דמנה לימוד לתלמיד ולימוד לבן לשתי מצוות נפרדות עי' בביאור הגר"פ פערלא שם באריכות ואכמ"ל]

אולם הרמב"ם בסה"מ י"א לא מנה כלל רק מצוה אחד "ללמוד חכמת התורה וללמדה וזהו שנקרא ת"ת והוא אמרו ושננתם לבניך" והביא הספרי דקאי על תלמידים, הרי דעיקר מצות ת"ת נלמד מושננתם לבניך וכלול בזה גם המצווה ללמד ובמנין המצוות בתחילת הלי' ת"ת כ' דיש שתי מצוות ראשונה ללמוד תורה שני' לכבד מלמדי' ויודעי', הרי דבעצם מצות ת"ת לא כלל חלק הללמוד, וצ"ל דבסה"מ כבר הגדיר דמצות ת"ת פירושו ללמוד וללמד וא"כ כשכ' מצווה ללמוד תורה כוונתו גם על החלק דללמד. וצ"ב דהרי המצווה ללמוד תורה לא ילפי' מכאן רק ממש"כ ולמדתם אותם וא"כ הו"ל מצווה נוספת, וברמב"ם מ' דעיקר מצות ת"ת נכלל בושננתם לבניך, והרי בפשטות מתחלה יש מצווה על הגברא ללמוד ואח"כ יש מצווה נוספת שילמדה לאחרים.

התורה הקדימה המצווה ללמד

וביאר בזה מו"ר הגרמ"י רייזמן שליט"א בשיעוריו הנפלאים על הלי' ת"ת¹⁴ דבאמת יש כאן עוד הערה גדולה על הפסוק דהקדים לצוות על הלימוד לתלמידים ורק אח"כ צוה לדבר בד"ת או עכ"פ הצורה איך שיהי'

¹⁴ מסר יותר ממאה שיעורים על רמב"ם פ"א מת"ת.

ללמוד מחמת שלימדו אותו הרי הוא חייב ללמד, הרי נתבאר דשורש מצות ת"ת מתחיל בזה שחייבים ללמד אותו, ולד' הרמב"ם דללמוד וללמד זה מצוה אחת מובן היטב, דמי שלא מלמדו אותו ל"ש למצות ת"ת וממילא א"צ ללמוד ולא ללמד ונ"מ בגר או במי אביו גוי הבא על בת ישראל שלא הי' אף אחד שהי' חייב ללמד אותו דלכ' הי' צריך להיות פטור מת"ת וצ"ע.

ומבואר כאן יסוד גדול בד' הרמב"ם דעיקר מצות ת"ת המוטל על האדם הוא ללמד את התורה לבנו ותלמידיו, והי' אפש"ל בפשיטות הטעם דאחרי שיש כבר מצוה ללמד בנו הקטן תורה, א"כ גדול שמצווה במצות ת"ת הרי כבר יודע תורה ע"י שאביו למדו, וא"כ עיקר מה שנצטווה הוא ללמדו הלאה, ולכן לא נאמר מעיקרא חיוב על האדם ללמוד תורה, ובזה מובן מש"כ והי' הדברים האלה וגו' היינו התורה שכבר נמצא בידך הי' על לבבך, רק עיקר מצות ת"ת המוטל עליו הוא זה שימסור ד"ת הלאה לבניו ותלמידיו, רק אם לא נהגו עמו באופן נכון ואביו לא למדו וא"כ אין לו מה ללמד, אז יש פסוק אחר שקמ"ל דעליו ללמד את עצמו ע"י שילך לאיזה רב או שילמוד מספר, וא"ש דהרמב"ם מתחיל בהחיוב ללמד תורה ורק בה"ג הוא מבליע דאם לא למדו אתו יש לו ללמד עצמו, דזהו הסדר הנכון כפי שמה שהעמידו משרע"ה בתורה, ולכן לא מנה מצות ללמד כמצוה בפנ"ע כרס"ג ובה"ג דס"ל דעיקר מצות ת"ת נכלל בושננתם לבניך, וא"ש דבקרא כ' וושננתם לפני ודברת בם, וכ"כ בעץ הדעת טוב לר' חיים וויטאל בפסוק זה דלכן הוקדם וושננתם כ"י עיקר הלימוד אינו ללמוד לעצמו רק ללמד לזולתו.

עיקר מצות ת"ת לדאוג שלא תשכח מפי זרעו

אלא דדחוק לומר שמה שנאמר כן המצוה הוא רק במקרה, כיון שכבר גדול הוא ויודע ללמוד, ועוד הרי גם אחרי שלמדו אביו יש לו הרבה להתעלות בלימוד, ואעפ"כ כ' שעיקר המצוה הוא ללמד הרי דזה חלק עיקרי במצוה, וכלשון ר"ח ויטל, אלא בהכרח דכתוב כאן דזהו עיקר כוונת מצות ת"ת, והביאור בזה ¹⁵ ע"פ מש"כ הבית הלוי [ח"א סי' ב'] לענין אכילת קדשים דחוק ממה שיש מצוה באכילת קדשים יש מצוה שיהא נאכל ובזה אין נ"מ אם אוכל פחות מכזית, וכן מצינו במצות פו"ר דלא מספיק שהי' לו בן ובת דצריך שידאג דגם הם יפרו וירבו דאל"כ ל"ק מצות פו"ר, ה"נ בתורה כיון שכ' כי לא תשכח מפי זרעו מוטל עכא"א מישראל לדאוג שהתורה לא תשכח מכלל ישראל וזה ע"י שילמד בניו

¹⁵ הגרמ"י רייזמן שליט"א אמר כן בשם הגה"ק רבי אלחנן ווסרמן זצ"ל ולע"ע לא מצאתי.

ותלמידיו, ובאם אין לו בנים ותלמידים או אין לו כח בפיו להסביר תורה היטב, יכול לעשותו בכתובה ופעמים שע"י כתיבה הוא מלמד תורה הכי גדול בכלל ישראל וכדוגמת הרמב"ם לדורות ובזמנינו מרן הגר"ח זצ"ל שלא הי' יכול למסור שיעור והפיץ תורה בכלל ישראל ע"י כתיבה, ואם ג"ז אין לו, עליו להחזיק תורה בממונו, ואז יהי' לו חלק שווה בתורה ויהי' נחשב כאילו למדו בעצמו, מה שלא מצינו בשום מצוה אחרת דרק בת"ת זהו עיקר המצוה, ולכן בכ"מ שרואה שיכול לפעול שיתרבה תורה בכלל ישראל עליו לעשות כן וזהו עיקר קיום מצות ת"ת. והגר"ז מבריסק הי' תמיד מדבר מזה דע"פ שי' הרמב"ם יוצא דעיקר מצות ת"ת הוא מסירת התורה מדור דור שלא תשכח מפי זרעו. ובסי' זכרון אש תמיד [עמ' ש"צ] כ' שהי' מעשה בבריסק שהי' אב ובנו שהיו צריכין ללמוד והמלמד לא הי' ביכולתו ללמד רק לא' מהן, ופסק הגר"ח שהבן קודם ואע"ג דגם האב הי' נכון ומשכיל ומבואר ברמב"ם פ"א מת"ת ה"ד דרק אם הבן נכון יותר מאביו הבן קודם אבל אם האב ג"כ נכון ומשכיל הוא קודם, מ"מ ה"מ אם יש לאב היכולת גם ללמד וא"כ כשהוא ילמד ימסור זה לדורות הבאים, אבל בכה"ג שהי' המציאות שהאב לא הי' לו הכלים להעביר מה שלמד הלאה משא"כ הבן הי' לו היכולת לכך, בזה הבן קודם כי עיקר חיוב ת"ת הוא ללמד כמדויק ברמב"ם וכו"ל.

[ובזה מובן מה דביאר בברכת שמואל קידושין סי' כ"ז סק"ג דהמצוה ללמד לבנו אינו מחייבי הבן המוטלים על האב כמילה ופדה"ב, אלא דזה בכלל מצות ת"ת שמוטל על האב ע"ש, וכן א"ש המצוה ללמד בן בנו דזה חלק מהאחריות שמוטל על כאו"א שהתורה לא תשכח מפי זרעו, ויש להוסיף דברי החת"ס בדרשות לשבועות עמ' רפ"ח כ"י לא ניתנה התורה ליחידים כ"א לכללות ישראל חלבנה בהדי בוסמין דוקא באופן שיהי' לכ"א חלק בתורה ואם הוא אינו בא, בא בנו או בן בנו ממשפחתו וירש אותה מורשה, כי הניצוץ שבתוכו אם אינו מבעיר עתה עתיד הוא להבעיר אחר כמה דורות וזהו לא ימוש מפיו וגו' שלא יצויר שיהי' כתר תורה ניטל ממשפחה אחד מישראל לעולם"]

וכע"ז אמר מורינו המשגיח הגה"צ ר' מתתיהו סלומון זצ"ל בהספידו על הגה"צ רבי משה סולובייצק זצ"ל ¹⁶ ששמע מפיו דמצות ת"ת אינו רק מצוה שעל גופו אלא גם חיוב שעל ידו יתמלא ידיעת התורה בעולם, ולכ"פ בשו"ע דמי שאינו יכול ללמוד יחזיק באחרים דבזה מקיים מצות ת"ת, ומובן הא דאם בנו יותר מוצלח בנו

¹⁶ נדפס בחוברת קול התורה ל"ט עמ' י"ט ובספר פלגי מים לר' אפרים קולמן ליקוטי הספדים על הגר"מ בעמוד עמ' קי"ט וראה עוד בקובץ הנ"ל ע"ד עמוד קמ"א מאת העורך מחותני הג"ר יוסף אהרן אופנהיימר שליט"א שהעיר בכמה מהשאלות שהעירו, ויסד דעיקר מצות ת"ת הוא לרכוש ידיעות בתורה ומכאן זה עליו להרבות תורה אצל אחרים שיתרבה הידיעה בתורה והביא דברי הגר"מ סולובייצק הנ"ל.

בשי' הרמב"ם, והוי כד' מינים המעכבין זא"ז ועוד יותר מזה שזהו עיקר המצוה.

וכך נהג מו"ז הג"ר בנציון זצ"ל דלמרות כל טרדותיו העצומות בהכנת כל שיעוריו ובכתיבתם ובעסק הישיבה והבחורים, ובית מדרשו, והיותו נשיא אגודת ישראל בלונדון, מ"מ פנה מכל עסקיו כדי ללמוד עם נכדיו הקטנים וגם לכתוב להם מכתבים עם ד"ת שמתאימים לגיל שלהם, ותורה כזה נחרט עמוק בלב הילד וכפי שאוכל להעיד בעצמי שלא אוכל לשכוח איך שהי' בוחן אותי על חומש רש"י עם גילוי עצום של אהבה, והי' מכניס חתיכת שוקולד בתוך החומש וכשגמרתי הי' "מוצא" אותו ואומר בהתפעלות "תראה איך שמלאך מן השמים הביא לך שוקולד על שידעת כ"כ טוב", וזה ממש הליכה בדרכיו של הקב"ה דהרי אצל הקב"ה לא יתכן לומר שלומד ¹⁷ דהוא רק מלמד תורה לעמו ישראל ובגמ' ע"ז ג: דבשעה רביעית יושב ומלמד תינוקות של בית רבן תורה, ואם הקב"ה בעוצם גדלותו מוריד עצמו כביכול להסביר לתינוקות, כש"כ שעל האדם לעשות כן, ותקנת יהושע בן גמלא ב"ב כא: למי שלא מסוגל ללמד לבנו שיהי' חדרים, הי' מצב של בדיעבד, וא"כ על האדם לתפוס כל הזדמנות ללמוד עם בנו או נכדו.

[ויש להדגיש דעיקר מצוה זו הוא בבנו ובמי שהוא כבר תלמידו וכפשוטו דקרא ושננתם לבניך למי שכבר בניך וכ"כ בקו"ש ב"ב כא. באות ע', דאל"כ לפני תקנת יהושע בן גמלא איך ביטלו כולם מצוה זו ובהכרח דכ"ז שלא למד ממנו עדיין לא מקרי תלמידו, ולפ"ז במי שבא מחדש ורוצה ללמוד ממנו אינו חייב להפסיק מצד מצוה זו רק מצד מצות חסד, אולם הגרא"ב פינקל זצ"ל בספרו עה"ת נתק' בל' הקרא כאן דהרי לפני שלמד ממנו לא נקרא תלמידו ואיך מתחיל החיוב, והוכיח מתוס' ברכות לא: וע"פ תרוה"ד קל"ח דגם בבא לפניו ללמוד תורה כבר נקרא רבו ופי' הקרא ושננתם הוא גם בבא לפניו גרידא, ולכן הק' להגרמ"ד סולובייצק זצ"ל איך יתכן לסרב לתלמיד שאינו הגון כמבואר בתענית ז' ע"ש באריכות, אבל עדיין אין עליו חיוב לחפש ללמד לאחרים רק אם נתבקש ללמד חל עליו החיוב]

כתיבה הוא גם צורה של הרבצת תורה

ועיקר יסוד זה מבואר בשו"ת שב יעקב סי' מ"ט [ציינו רעק"א באו"ח סי' מ"ז ודודו ר' וואלף איגר זצ"ל כתב לו זה בשו"ת רעק"א סי' כ"ט דזה מה שדיברו בסעודה שעשו לכבוד נישואיו ורעק"א בתשובתו אליו בסי' ל' כתב שעדיין בפנים בשו"ת שב יעקב ומ' שמסכים לכה"פ לחלק זה] לרחות ראיית החו"י דכתיבה בכ"מ כדיבור, ממש"כ בשו"ע סי' מ"ז ס"ב

קדים שלא מצינו כן בשום מצוה בתורה, והוסיף מו"ר מספר חסידים תתקנ"ז דמבואר דכ"ה בין שני אחים או שני חברים שאם א' יותר מסוגל ללמוד ילך א' לעבוד ויחזיק בחבירו, ובוה מובן מה שיעקב אבינו קבע שזבולון יעסוק במסחר ויחזיק ביששכר דע"ז יתרבה ידיעת התורה בעולם. והביא שם ממשנת ר' אהרן ח"א נ"ב דלמד כן מדברי הרא"ש. וסיים דד"ז הוא נחמה על איכות התורה של הגר"מ שלא הי' יכול לצאת כ"כ לפועל מחמת רוב טרדותיו, כי כנגד זה יש לו חלק עצום בכמות התורה של יהדות אירופא. עוד שמעתי מהר"ר אלטר יהודה ארי' רבינוביץ שליט"א מה שדרש הגר"מ סולובייצק זצ"ל כשהגיע פעם לרוסיה למוסדות תורת חיים שהקים שם, דהא דכתיב ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם ולא כתיב באזניהם דצריך ללמד את התורה בצורה כזו שיוכל אח"כ לחזור וללמדו הלאה. [לא מבואר מדבריו דזהו עיקר מצות ת"ת רק דזהו חלק מעצם מצות ת"ת]

הלימוד לבנו ותלמידו יותר חשוב מלימוד שלו

ועפ"ז יוצא לנו דמתחלה יש לאדם לדאוג לבנו ותלמידו ורק אח"כ ידאג להתעלות עצמות וכפי שהאריך בזה החת"ס בהקדמתו ליו"ד, [אחרי אשר האריך לפרש הפסוקים שלנו בפ' ואתחנן [לעיל ד' ה'] ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלקי בקרב הארץ וגו' והאריך שם משה שילמדו את התורה וילמדו את בניהם ולמה נקט דוקא בקרב הארץ הלא אי"ז ממצוות התלויות בארץ, לכ"פ דעיקר מה שבא משה לומר שילמדו את התלמידים גם שאין לעצמו שום תועלת בזה, דהרי משה רבינו לא הי' נוגע לו מצוות התלויות בארץ ואעפ"כ לימד אותם, וזה כוונת חז"ל [נדרים לז]. מה אני בחנם היינו שלא הי' לי שום תועלת בלימוד זה למעשה, וגם אחרי שהשלים אדם עצמו לגמרי לא ימנע מללמד לתלמידים, וזה"פ מש"כ אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים אשר אתם חיים על האדמה, היינו גם כשנחשב כאילו כבר חייתם כל ימיכם שאין לכם יחס אל האדמה שכבר השלמתם עצמכם מ"מ ישתדל ללמד אחרים ע"ש באריכות] דלעולם לא מנעו רבותינו מללמד תורה גם אם זה על חשבון התעלות עצמית, ורבים טועים בדבר זה וחושבים שעיקר המצוה הוא הלימוד וההתעלות העצמות, רק שלימות ותוספת המצוה הוא שגם ילמד לבנו ותלמידו, ולכן אם הוא מונח באמצע סוגיא קשה או הכנה לאיזה מבחן או עסוק במסגרת כל שהוא, ובא אליו בנו הקטן או תלמידו ללמוד אתו דבר קל שלא יתעלה בזה, קשה לו מאד להפסיק, אבל כ"ז טעות דאדרבה עיקר מצותו הוא ללמד לבנו הקטן או לתלמיד, ואח"כ יש לו ללמוד בעצמו, ואם אינו עושה כן אינו רק בגדר חסרון מעלה בעלמא או בגדר שני חלקי מצוה שאינם מעכבין זא"ז כתכלת ולבן, רק שביטל לגמרי מצות ת"ת וכמפורש כן בחינוך מצוה תי"ט דאזיל

¹⁷ וכפי שכ' החת"ס בהגהותיו לאו"ח ת"פ ס"א דמש"כ בפיט אדיר הוא למד הוא הוא חירוף וגירוף כלפי הקב"ה דלמוד מ' שלומד מאחרים והרי כ' הרמב"ם פ"ב מיסוה"ת ה"י דהוא היודע והידוע והוא הדעה בעצמה. וצ"ע דבע"ז ג: דג' ראשונות הקב"ה יושב ועוסק בתורה וצ"ל שאני לשון לומד דמ' שלומד מאחרים.

ופ' והי' אם שמוע בלימוד לבנים, דלימוד לבנים הוא גדר מצוה, אבל לימוד לתלמידים הוא מדין קבלת עומ"ש דהרבצת תורה יש בזה ריבוי כבוד שמים, ולכך פירשו חז"ל לבניך אלו התלמידים, דענין הרבצת תורה יהי' לתלמידים הגונים שיעמיד תלמידים הרבה כדי להמשיך מסורת התורה מרב לתלמיד וכדי שהי' לימוד התורה נפוץ בכלל ישראל כדי שלא תשתכח תורה מישראל ח"ו, וכמו שראינו אצל כל גדולי תורה בכל דור ודור שדאגו לקיום התורה ועשו ישיבות להרביץ תורה לבחורים הגונים כדי ללמדם בעומק וברוחב בשאיפה לגדלות התורה.

בהרבצת תורה הוא מפרסם שיש בורא עולם

ובנוס"א י"ל דכשמלמד תורה לתלמידים הרי הוא מפרסם בזה שמו של הקב"ה בעולם, ויש בזה כבוד שמים, ויש להסמך בזה מה שסיפר דו"ז הג"ר בצלאל זצ"ל¹⁹ שפעם הלך לבקר את המשגיח הגה"צ ר' יחזקאל לעוונישטיין זצ"ל למעלה בחדרו בישיבת פונוביז ושאל אותו המשגיח "איר זייט דאך א ראש ישיבה! איר זייט מפרסם אז עס דא א בורא עולם אויפן וועלט"? [הנך ראש ישיבה, האם אתה מפרסם שיש בורא עולם על העולם] ואח"כ דיבר עמו ר' יחזקאל לערך רבע שעה בענין "בורא עולם" דעו כי ה' הוא האלקים וגו'. [וכע"ז בדעת שלמה מאמרי זמן מתן תורתנו להגה"צ ר' שלמה וולבה עמ' שע"א דהמשגיח שאלו אם יודע שיש בורא עולם ושיפרסם כן בישיבה ורק אח"כ תפס שיתכן שמשגיח יגיד הרבה שיחות בישיבה וידבר על אמונה ועל בורא עולם ולא ידע ולא ירגיש כי הבורא עולם חי ע"ש באריכות]

עיקר בהירות התורה ע"י שמלמדה

עוד י"ל דעיקר בהירות התורה בא ע"י שמלמד לאחרים דאז צריך להיות מסודר אצלו היטב וגם ע"י התלמידים נעשה יותר חכם, כדאיתא ומתלמידי יותר מכולם, וא"ש דקרא דושננתם שיהי' ד"ת מחודדים בפ"ך כ' דוקא כאן, ועוד יותר מדויק דרשא זו כאן דאם עיקר לימוד תורה הוא ע"מ ללמד א"כ עיקר כוונתו צריך להיות "אם ישאלך אדם" ואי"ז בגדר סימן בעלמא רק בגדר "סבה" דזהו תכלית הלימוד. [ומרן הגריש"א זצ"ל כל לימודו הי' כן שהי' לומד כל סוגיא בקול באר היטב והי' מחשב כל היכי תמצוי וכל נפק"מ, ולכן כשנשאל גם שאלה סבוכה עד מאד הי' נראה בחוש שכבר חשב ע"ז מקודם]

הכוונה שהתורה יהי' נמצא בעולם הגשמי

עוד ביאור עמוק כתב מהר"ל שם כי התורה מצד עצמה ראוי שיהי' בעולם יותר מכל הדברים הגשמיים וראוי

דהגם דעל הירהור אין מברכין על כתיבה מברכין, ומוכח דכתיבה בכ"מ כדיבור, ודחה השב יעקב דשאני ת"ת דכיון דעיקר מצותו נלמד ממש"כ ושוונתם לבניך וכדכ' הרמב"ם בסה"מ, א"כ כוונת הקרא דוקא בדיבור ולא בהרהור כי בהרהור א"א ללמד תורה, משא"כ בכתיבה אפשר ללמד תורה עכ"ד השב יעקב. ובזה מיושב קו' המג"א והט"ז שם דמ"ש כתיבה מהרהור, גם מיושב קו' הגר"א דלמה לא נברך על הירהור הרי יש בזה מצות והגית, ולפ"ז א"ש דאה"נ דגם בהירהור יש קיום מצוה אבל עיקר מצות ת"ת הוא בסוג תורה שאפשר ללמד לאחרים וזה דוקא בדיבור או בכתיבה.¹⁸ [ובדרך צחות אמרו דמפני מה ת"ח אין בניהם ת"ח לפי שלא ברכו בתורה תחלה, היינו שכל לימודם בהירהור]

ודודי הג"ר משה ארי' קויפמן שליט"א הוסיף דמצינו כע"ז בסוגיא דחגיגה ג. לענין הקהל, דמבואר דאלם פטור שנא' למען ילמדו, ואין המיעוט מצד דאינו יכול ללמוד דהרי היו שני אלמים שנתברר אחרי שנתרפאו שידעו ללמוד, ובהכרח דהמיעוט הוא שאינם יכולים ללמד, ומבואר דעיקר מה שבאים לשמוע תורה הוא רק כדי ללמד לאחרים.

בלומד ע"מ ללמד מראה שכוונתו לש"ש

ועדיין צריך הסבר למה עיקר הלימוד הוא ללמד, ומצינו למהר"ל בפ"י דרך החיים בפ"ד דאבות מ"ו במה שאיתא שם הלומד ע"מ ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד וגו' דהעיר דלמה לא כתוב הלומד ע"מ ללמוד מקצת מסכתא מספיקין בידו ללמוד כל המסכתא, ותי' דבלומד ע"מ ללמד מראה שכוונתו לש"ש לכבוד השי"ת ולא לדעת עצם החכמה דזה כ"א רוצה דהחכמה נכספת מצ"ע, ובנוס"א כתב הכת"ס [ל"מ] דכיון דאין אדם מנחיל שקר לבניו בהכרח דמאמין באמיתות התורה, אבל בלומד לעצמו יתכן דכל כוונתו לקבל כבוד וכמו מי שלומד איזה חכמה כדי לקבל תואר, גם באינו מאמין באמיתות הדבר.

לימוד לתלמידים הוא חלק מקבלת עומ"ש

ומו"ח הג"ר אליהו אליעזר קויפמן שליט"א, הוסיף ע"פ מש"כ באור גדליהו כאן דמבואר בברכות יג. ובשעת לרבינו יונה שער ג' אות כ"ב דכל פ' ראשונה של ק"ש הוא בגדר קבלת עומ"ש ופ' והי' אם שומע הוא בגדר קבלת עול מצוות, ולכן פ' שמע איירי בלימוד לתלמידים

¹⁸ ובשו"ת יביע אומר ח"ד או"ח סי' י"ב הק' על השב יעקב, דהרי יש מצות ולמדתם אותם, אולם למע"ן בדברי השב יעקב יסודו הוא מש"י הרמב"ם שהזכרנו דיש רק מצוה אחת הנלמד מושננתם וקרא דולמדתם הוא למצב בדיעבד כשלא למדו אביו.

¹⁹ בצל הקודש עמ' קכ"ה.

עד כמה מחוייב לבטל מלימודו ללמד לאחרים

ובאמת להשלמת הדברים ראוי לברר עד כמה האדם מחוייב לבטל מלימודו כדי ללמד לאחרים, דהנה בדברי החת"ס חו"מ קס"ד מ' דבכל גונוי יבטל מלימודו ולא יחוש כלל שכ' דגם מי שהוא באמצע ללמוד אם יבוא משהו ללמוד ממנו יש להפסיק מלימודו גם אם מפסיד מזה, וכ"כ בספרו תורת משה [קדושים ד"ה ואהבת] דמה שאמר רע"ק ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה, דרע"ק לשיטתו דדרש דחייך קודמין, ולזה ה' ק' לו איך יקיים ואהבת לרעך כמוך ולזה תי' דזה כלל גדול בתורה היינו דרך בעניני עוה"ז חייך קודמים, אבל בחיי הנצח היינו בלימוד תורה חייב ללמד לאחרים גם במבטל מלימודו, [וכ"כ בס' פלא יועץ ערך תורה דיש להקב"ה יותר נח"ר אם לומד עם בן חבירו משילמוד בעצמו נגעים ואהלות ובזה מקיים ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה].

מאידך בד' הגר"ז משמע שיש הגבלה בזה שכ' בפ"א מהל' ת"ת דאין המצוה מחייבת אלא משעה שיודע ללמוד לבדו וא"צ לרב דמי שעדיין צריך לרב ועדיין לא שימש ת"ח כל צרכו מקרי תלמיד והמצוה ללמד נאמר רק לחכמים וכלשון הרמב"ם פ"א מהל' ת"ת ה"ב מצוה על כל חכם וחכם מישאל ללמד לתלמידים וגו' [ובס' נהורא דאורייתא מאמר ה' פ"א ס"א ביאר עפ"י למה בפ' זו כ' ושננתם לבניך בל' יחיד משא"כ בפ' עקב כ' ולמדתם בל' רבים דהמצוה ללמד לתלמידים נאמר רק לחכם וללמד לבנים נאמר לכל ישראל] ונר' כסתירא לד' החת"ס, והי' אפשר לומר ד' החת"ס הוא באמת רק לחכם מישאל שרוצה להתעלות יותר אבל לא לתלמיד שעדיין לא שמש כ"צ.

ובשו"ת אגרו"מ אה"ע ח"ד סי' כ"ו תמה על החת"ס במש"כ דל"ש חייך קודמין בתורה, דהרי מפורש בקידושין כט': דאף מלימוד תורה של בנו הוא עדיף וכש"כ מלימוד תורה דאחרים ובתורה ברור שאף מי שיודע כבר מס' אחת ואפי' סדר שלם הוא קודם ללמוד סדרים אחרים מללמד האחרים אף אותה מס', וגם בעניני עוה"ז ליכא רק איסור רק רשות וכו' ואילו בתורה הוא גם איסור להקדים האחרים, [ובס' בתורתו יהגה ח"א פט"ו ציין תפא"י פ"ד מברכות בועז אות ב' שהוכיח דבמצוות ל"א שיניח המצוה לחבירו משום ואהבת לרעך כמוך, וכן מבואר בשע"ת או"ח סי' תפ"ב סק"א לענין כזית מצה, וכ"כ לו הגר"ח זצ"ל והוכיח כן מגמ' גיטין ס': שרב שימי בר אשי לא רצה לבטל קביעותו ללמוד עם אביו ע"ש²⁰] והראוני שהגר"ר שאול אלתר שליט"א בשיעוריו כבר יישב כל טענות הגרמ"פ על החת"ס ואין דבריו תח"י כעת.

המציאות אל התורה באשר היא נותנת מציאות, רק כיון דהעולם הוא גשמי ושפל והתורה מעלתו גדולה עד מאוד, לכן התורה רחוקה מן העולם, אבל תיכף שנתעורר שכלו אל התורה היא תענה לומר הנני, ובפרט בבא להוריד התורה בעולם הגשמי ע"י שילמדה לאחרים יהי' לו סייעתא דשמיא לכך, ומספיקין בידו ללמד כפי כוונתו, וכיון שללמד אחרים צריך שיהי' יודע התורה ביותר כדי שידע להשיב מה שישאלו לו ממילא מספיקין בידו גם ללמוד הרבה, דאל"כ לא יבואו אליו בני אדם, אבל הלומד מקצת מסכתא אין מספיקין בידו ללמוד כל המסכתא דהרי נקרא לימוד תורה אפי' באות אחת ע"ש באריכות.

ולדבריו מעיקר מעלת ת"ת הוא לעשות שהתורה יהי' נמצא בעולם, וזה ע"י שמלמד תורה לאחרים, וכפי שאיפתו בד"ז כך יקבל סייעתא דשמיא לזה, ויש להוסיף שהסייעתא דשמיא יקבל כפי אותה מדה שרוצה ללמד דאם לומר בצורה שיוכל ללמד קטנים יספיקו בידו ללמוד כמה שצריך להיות רבי בכתות הנמוכות, אבל אם ילמד גמ' בעיון רב ובבהירות רב עד כדי שיהי' ראוי למסור שיעור עיון לבחורים מצויינים בשיבה גדולה יספיקו בידו מן השמים שיוכל ללמוד כ"כ הרבה וכ"כ בבהירות ובעיון עד כדי שיהי' ראוי באמת להיות מרביץ תורה גדול.

וראוי בזה להביא מש"כ כבר על מו"ז הגר"ר בנציון זצ"ל אשר בהיותו אברך הוצרך להיות מלמד [בת"ת יסודי התורה לונדון] ומ"מ בזמנו הפנוי הי' שקוע בעומק העיון בסוגיות קשות בש"ס כאילו הוא צריך להכין שיעור עיון בשיבה גדולה, ואכן זכה בסופו של דבר להיות ראש ישיבה גדולה ומסר שיעורים רבים בעיון.

ומכל זה למדנו מבט חדש בכל צורת הלימוד שלנו, דאם עיקר כוונתנו בלימוד לבנות את עצמינו להיות ת"ח ולדעת את התורה, לא נקבל כ"כ סייעתא דשמיא כמו מי שלומד באופן שיוכל בבוא היום ללמד לאחרים, וגם כשחושב ע"מ ללמד לא נחשוב הלא בין כך לא אקבל תפקיד כ"כ חשוב ולכל היותר אלמד רק עם חלושים או קטנים, וא"כ א"צ ללמוד כ"כ בעיון, דאדרבה מחשבה זה גופא יגרום שלא יזכה ליותר מכך, רק שילמד באופן שיוכל למסור שיעור גדול בעיון או בהלכה או שיוכל לענות לכל אדם בכל דבר קשה, ואז יזכה שיספיקו בידו ללמוד הרבה בכמות ובאיכות כדי שיוכל באמת להרביץ תורה באופן גדול ויוכל לענות בעז"ה לכל שואליו.

²⁰ אלא דגם לד' הגרמ"פ צ"ע מגמ' זו דהרי לפחות מעשר צריך לתת כמו שכתבנו לקמן בשמו, ואין לומר שכבר נתן מעשר הדול"ל שכבר יש לי עידנא עם משהו, - קובץ עיון הפרשה גליץ רכ"א על פ' ואתחנן.

ידיעות בתורה חייב ללמד לאחרים, וכ"ה פשטות הגמ' תמורה טז. הנ"ל דמי שיודע שני סדרים ומלמד לאחרים מקבל סייעתא דשמיא ללמוד שאר סדרים, ואם אינו רוצה ללמד הקב"ה עושהו טפש, ובביאור הגר"א יו"ד רמ"ה ה' במש"כ שם בשו"ע שמצוה על חכם ללמד תלמידים ציין לגמ' זו, וכן מבואר בספר חסידים תתרי"א, ובס' תולדות אדם עמ' מ"א דגם מי שאין השגתו בתורה גדול מצווה ללמד לאחרים דאין לך אדם חושב מחשבת תורה וחכמה שלא יהיו קטנים ממנו הצריכים לתורתו ושיקבלו תועלת מדבריו.

וע"ע בס' קה"י - חלקים - בסוף הספר דח"ה עמ' מ' בביאורים לתורה] שהביא גמ' ב"מ פה: דהוי מינצי ר' חנינא ור' חייא מי פעל יותר שלא תשתכח תורה מישראל דר' חנינא אמר דאי תשתכח תורה מישראל יוכל להחזירו ע"י פילפולו, ור' חייא טען שהוא טרח הרבה להכין מגילות וללמד תורה לתלמידים, וצ"ב איזה מח' הי' כאן, וביאר הקה"י דבזה גופא נחלקו אי עדיף ללמוד לבד הרבה עד שיתגדל מאד בתורה או להשתדל לזכות את הרבים בלימוד תורה אע"פ שיש בזה הרבה ביטול תורה כדעשה ר' חייא, וכ"א הוכיח צדקת דרכו ע"י שהצליח להחזיר התורה עפ"י דרכו ומדקאמר רבי כמה גדולים מעשה חייא מ' דקי"ל כר' חייא אבל א"א להגיד כלל בזה דצריך אומד כמה ראוי להשתדל בזה ולא כל אדם שוין בזה ע"כ ד' הקה"י.

והנה גם הגרמ"פ מודה שעל האדם להפריש מזמנו ללמוד עם אחרים כמ"ש בעצמו [וכ"כ באגרות משה השקפה סי' ג' ד"ה אלא בדברי חיזוק ללומדים עם ילדים ונערים] והוכיח כן מעירובין נ"ד שר' פרידא ביטל מזמנו ללמוד עם תלמיד חלש ד' מאות פעם ובהכרח דעכ"פ מקצת זמן מחוייב, וכ' דמסתבר לו שזה כשיעור מעשר מזמנו ולפי סדרי הישיבות בזמנינו שלומדים עשר שעות ביום יש לו להפריש שעה, אבל ל"ש לומר כאן דיש הידור להפריש עד חומש כמ"ש לענין כספים דאינו רשאי להפסיד מהזמן שצריך ללמוד שהוא קודם.

אינו מפסיד במה שלומד עם אחרים

אבל ז"פ דבין כך ובין כך מה שמוטל עליו ללמוד עם אחרים אין לו לחשוש מהפסד תורתו כמ"ש שם הגרמ"פ דהמצוה תעמוד לו שתתרבה חכמתו יותר ויותר וכ"כ החת"ס בדרשות [עמ' ת"ט] דאם עיקר כוונתו להטיב לאחריו אז בוודאי התורה שלו יותר מוצלחת, וכ"כ בהקדמה ביו"ד [פיתוחי חותם] לפרש הפסוקים בפ' וירא [בראשית י"ח י"ז] המכסה אני מאברהם אשר אני עושה ואברהם היו יהי' וגו' היינו דהלא ידעתי דכל מיעוט הכנתו לנבואה הוא למען אשר יצוה את בניו וגו' ולזה

ונשאל בענין זה הגר"ר מנשה קליין זצ"ל בספרו משנה הלכות חי"ט סי' שע"ה מהגר"ר דוד פאלק שליט"א מח"ס בתורתו יהגה, והשיב דבאמת מצות ת"ת מחייב ללמוד כה"ת כולה וכ"ז שלא הגיע לזה באמת פטור מללמד, כ"ז שזה יבוא על חשבון מה שעדיין צריך ללמוד, אולם חילק דכ"ז בת"ח שרוצה לזכות בכתרה של תורה וללמוד כה"ת כולה ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולהיות תורתו אומנתו כרשב"י וחבריו, אז באמת פטור כ"ז שלא למד הכל שהרי אכתי מוטל עליו ללמוד בעצמו, אבל מי שאין שאיפתו לזכות בכתרה של תורה אלא שרוצה ללמוד סדר אחד או שנים ואח"כ ללמד אחרים או לעסוק במסחר, א"כ בכה"ג בוודאי מחוייב ללמד אחרים כשיבואו אליו וזה כוונת הגמ' תמורה טז. דבשעה שהתלמיד הולך אצל רבו יש לו ללמד אותו תורה וביודע רק שני סדרים יהי' לו סייעתא דשמיא לדעת גם סדר ג', דאיירי בלא הי' כוונתו לזכות בכתרה של תורה, עי"ל דאיירי בת"ח שלא ילמדו יותר כמבואר בב"מ קיד: דידעו רק ד' סדרים או רק נזיקין.

וכ' במשנה הלכות חידוש גדול ליישב קו' הגרמ"פ על החת"ס דד' החת"ס הוא ג"כ רק לאחר שכבר למד כה"ת כולה דאז יש עליו חיוב ללמד לאחרים אז גם אם יכול להתעלות יותר ע"י לימוד עצמי לא יחוש לזה. ובאמת הי' אפשר לל' הגר"ר הנ"ל דד' החת"ס נאמר רק לחכם ולא לתלמיד, אבל האגרו"מ הבין ד' החת"ס כפשוטו דלא נאמר כלל דין חיך קודמים ברוחניות, ואולי יש לעשות פשרה בכ"ז דז"פ דכל היכא דאם יחסר לו מלימוד העצמי יבוא לידי תקלה שלא ידע לקיים הלכה כמו שצריך וכן במה שמלמד לאחרים יהי' חסר בהסברה או יגלה פנים שלא כדין בוודאי עליו להשלים עצמו קודם, אבל כל היכא דברור לו שבאפשרותו ללמד בלי שום תקלה יש לו לוותר על התעלות עצמות. ועוד יש לקחת בחשבון דכ"ז במי שיודע שיתעלה יותר אם ילמד לעצמו, אבל מי שיתעלה יותר ע"י הלימוד עם אחרים ע"י שיש לו מחייב להכין טוב, או שע"י תלמידים מחדדים אותו א"כ זה כבר חשבון של התעלות עצמית ג"כ.

ולענין ד' הגר"ר דדוקא חכם יש לו חיוב ללמד, פי' בס' בתורתו יהגה ח"א פט"ו דבוודאי אין כוונתו דכל שחסר לו איזה ידיעות בתורה כבר פטור מללמד דהרי בלא"ה ל"ש לסיים התורה כמ"ש רבינו יונה פ"ב דאבות מ"ח דהתורה הוא ארוכה מארץ מדה ואין השגת אנוש יכול להגיע לקצה האחרון ולכן לא יחזיק טובה לעצמו גם בלמד תורה הרבה, אלא הכוונה דלהשלמת לימודו אין לו צורך לרב דיכול כבר ללמוד בעצמו, וזה נקרא שכבר שמש ת"ח כ"צ, ולפ"ז גם אם עדיין חסר לו הרבה

וויתר על השגות גדולות, וכיון שעשה כן לשמי לא יתכן שיפסיד מזה ולכן שכרו מאתי יצא שבכל מיעוט הכנתו לנבואה אגלה לו כל צפון ולא יסתר ממנו שום דבר.

וכן לא יפסיד בחינוך בניו ע"י שעוסק עם אחרים, וכמבואר בספר דברי אברהם בהקדמה בשם החת"ס [נדפס באורות חת"ס פ' משפטים לש"ב הג"ר בנציון שטראסער שליט"א] כי פעם א' בא הדברי אברהם לבית רבו החת"ס והתמרמר לפניו מרן שע"י טרדותיו בעניני הקהלה ובלמוד בני הישיבה אין לו פנאי להשגיח על ילדיו, וא"ל ראה בני שמעון זה כמה שבועות שאיני יכול לבוחנו, השיבו התלמיד הלא דוד המלך אמר "כל היום חונן ומלווה וזרעו לברכה" [תהילים ל"ז כ"ו] וק' מנ"ל לצדיק מעות שיוכל להלוות כל היום, וצ"ל שנותן

לאחרים כל היום שלו שמתעסק עם אחרים וא"ת מה יהי' עם זרעו ע"ז אמר וזרעו לברכה שבזכות זה הקב"ה ישגיח על ילדיו ונהנה רבו מאד מדבריו וא"ל נחמתני בני נחמתני, ואח"כ בסעודה שלישית כשישב מרן עם תלמידיו אמר היכן הוא ר' אברהם יבוא אצלי, וסיפר מרן לתלמידיו הפי' שאמר לו, והפליא מאד את הפירוש, והוסיף לפרש בזה את הפסוק בפ' משפטים נשמות כ"ג כ"ן לא תהי' משכלה ועקרה בארץ את מס' ימיך אמלא דאמלא מ' דיש כאן חסרון וי"ל דאחז"ל בכורות מד: דמשכלה ועקרה קאי על תלמידים דא"כ לא הי' לך פנאי להשגיח על זרעך כי תתן את ימיך רק בשביל התלמידים לזה אמר ה' את מס' ימיך אמלא, מה שאתה נותן לאחרים אמלא להשגיח על בניך ובני ביתך שיהי' לברכה.

ולזה רמז הפייטן רבות אנחותי בגליות ושמדות ודלות, ועוד אחרת תעצומות תנחומותי, כי אילו לא הי' הנחמות כ"כ עצומות, לא הי' רע כ"כ באנחותי, אך הנחמות מכבידים אנחותי, ואילו הייתי יודע עד מתי עכ"פ הייתי מיואש לזמן מה ²¹ אך "ואתה ה' עד מתי" כי כל יומי זמני הוא. הנה גרמו עוונותינו שתהי' הצרה כפולה ומכופלת ע"י הודעת הנחמה, ואילו לא הי' מודיע לנו הנחמה אע"פ שסופו לנחמינו, הי' טוב לנו אך בעוה"ר הודיע לנו הנחמה מבלי קביעת זמן.

והיינו "נחמו נחמו עמי יאמר אלוקים" המדת הדין אומר להודיע הנחמות, משא"כ מדת הרחמים הי' אומר להעלימם, והיינו דברו על לב ירושלים לשון קשה, ומה הם הקשות, וקראו אלי' בלשון קריאה של חבה, והוא בעצמו קשה, ועוד שאינו קובע זמן אלא "כי מלאה צבאה" כל שעה ושעה זמנו הוא, והיינו לקחה מיד ה' כפלים כי זה העונש הוא כפול ומכופל. עכ"ד מרן החת"ס.

ויסוד זה כתב מרן ג"כ בחידושיו לכ"ב ס: במה דאיתא שם דרבו פרושים בישראל שרצו לפרוש מבשר ויין לגמרי, וק' מה עלה על דעת הפרושים להתאבל יותר ממה שתיקנו חז"ל על בית ראשון לצום ד' צומות, וכן למסקנא שהוסיפו עכ"פ האיסור לסוד ביתו אא"כ משייר אמה, וכן בסעודה ותכשיטין מה שלא מצינו בבית ראשון, ורשב"ם מייני ע"ז שישו אתה משוש כל המתאבלים עלי' ומה זה נכנס לכאן, ותי' החת"ס דחורבן בית ראשון שנתגלה קיצו עד ע' שנה, ונתייאשו לשוב עד סוף הזמן א"כ בתוך הזמן אין מקום להתאבל, אלא בימים שארעו בהם הצרות, דהיינו ד' צומות, אך בית שני שלא נתגלה קצו וכל יומא ויומא זמני הוא, וכל יום שלא נבנה בו כאילו נחרב בו ותוחלת ממושכה מחלת לב, והוא גזירה קשה מאד כליון עיניים ודאבון נפש, וראוי להתאבל בכל יום ובכל שעה, וזאת הגזירה נרמז במש"כ שישו אתה משוש כל המתאבלים עלי', דהול"ל בלשון עבר שהתאבלו עלי' או בלשון עתיד יישו אתה משוש כל המתאבלים עלי' עכשיו, אבל השתא שכ' על שניהם לשון הווה בע"כ רומז על גזירה זה, שבכל יום ויום הוא בין אבילות בין ששון, וכיון שכבר נגזרה גזירה שיהי' כל יום אפשרות של ששון ממילא א"א שלא להתאבל.

²¹ כבר העירו דהחת"ס בעצמו עה"ת ויחי ר"מ ב' כתב דאילו ידעו בתחלה אריכות הגלות כ"כ היו מתיאשים עד אותו זמן ולא היו יכולים לסבול, וכן ידוע על הישמח משה שהי' מלא בצפוי לגאולה ואמר בסוף ימיו דאילו הי' יודע שהגאולה לא יהי' כ"כ בקרוב לא הי' יכול לסבול, א"כ יוצא דאדרבה מזה גופא שיתכן שיבוא היום מזה יש לנו חיזוק ותקוה. והנה יעקב אבינו בקש לגלות את הקץ ונסתם ממנו וכבר העירו מה הי' מועיל לדעת שהקץ יהי' רק אחרי כמה אלפים שנה, הרי אדרבה לא היו יכולין לסבול, ולד' החת"ס כאן א"ש דהי' עדיף לדעת שהגלות ימשך זמן רב דאז נוכל להסיח דעת מזה.

שבת נחמו ועניני נחמה

הודעת הנחמה בלי קביעות זמנה מעצימה את צרת הגלות

נחמו נחמו עמי יאמר אלוקים: דברו על לב ירושלים וקראו אליה כי מלאה צבאה כי נרצה עונה כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתי: [ישעי' מ' א-ב]

וצ"ב למה כתוב אלוקים במדת הדין, דהול"ל שם הוי"ה במדת הרחמים, עו"ק במש"כ "דברו" לשון קשה ומאידך "קראו" הוא לשון חבה. כן ק' למה קיבלה כפלים על חטאתי וכי כך היא המדה לשלם כפלים מן המחויב.

וביאר בזה מרן החת"ס בדרשות לז' אב [תקצ"ד] דיובן ע"פ מה שאמר המקונן בקינה לט' באב, "ואיך אנחם" ושם נאמר חרוז "רבות אנחותי, ותעצומות תנחומותי, ואתה ה' עד מתי". ויובן ע"פ משל, לעשיר מופלג שירד מנכסיו פתאום והוצג ערום כיום הולדו, אם אין לו תקוה כלל שיוחזר לו עושרו, ויודיע כי אין מושיע לו ולא יקום כלל אחרי נפלו, אז אף שרבו צרותיו ועברו ראשו, הרי הוא יודע שאין מה לעשות, וא"כ אינו חושב על מצב של עשירות, ולאט לאט מתרגל למצבו החדש וכיון דדש דש, אבל אם מצפה דסופו להעשיר שוב ע"י איזה ירושה וכדומה, א"כ אינו יכול להסיח דעתו מהמצב של עשירות, וא"כ רע לו יותר כי עיניו ולבו על עשרו העתיד לו ואינו מתיאש ממה שהי' לו ולבו גבה עליו הגם שהוא בעירום ובחוסר, והנה אילו הי' יודע שהעושר ההוא יבוא לו רק לזמן רב ובינתיים יהי' בעוני לזמן מסויים, א"כ לפחות באותה זמן הוא מיואש מן העושר ומסיח דעתו מזה וא"כ אינו רע כ"כ, אך אם כל יום ויום מצפה שיבוא לו ספינה מלא תבואות ותפול לו ירושה לאלפים, והנה נכזבה תוחלתו, זה רע ומר מן הכל, כי תוחלת ממושכה מחלת לב.

והנמשל דאנחנו בעו"ה נפלנו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא 1,766 שנים וסבלנו גלות ושמדות ובזיונות עד אין חקר, ולא הי' לנו שום נחמה, מ"מ היינו סובלים הכל לכבודו, ואילו היינו יודעים שהישועה יהי' אחר זמן רב כמו בחורבן בית ראשון שידעו שלא יהי' הגאולה לפני ע' שנה אז עכ"פ בתוך אותה זמן לא היינו סובלים כ"כ, שלא היינו חושבים כלל על גאולה, אבל עכשיו שידענו שבכל שנה יתכן שהיא השנה הזאת שנגאל והיום אם בקולו תשמעו, ומ"מ ארך הגלות ולא בא הנס לכן זה צרה כפולה.

והנה עצם זה שהקב"ה לא גילה לנו את הקץ גורם לנו שלא נסיח דעת מהציפוי לגאולה כמ"ש החת"ס, ולמה עשה ה' ככה, וי"ל דכיון שהקב"ה לא מאס בנו, רוצה אותנו בחזרה, וגם בהיותנו בגלות רוצה שנתקרב אליו, לכן גרם שנצטרך לחשוב על אפשרות החזרה כל הזמן, ולא נסיח דעת מהקב"ה, וזה גופא נחמה גדולה בשבלינו שנראה מזה שהקב"ה לא מואס בנו.

ולפ"ז מיושב דברי החת"ס דעצם זה שהקב"ה לא הודיע לנו זמן הגאולה הגם שמצד אחד ק' יותר דא"א להסיח דעת מן הכאב והצפי' לטובה, אבל מצד שני זה מראה שהקב"ה אינו רוצה שנשכח אותו, רק שנהי' מקושרים אליו תמיד כיון שהו אוהב אותנו מאד.

הערה בתפלת נחם

מקור תפלת נחם הוא בירושלמי פ"ד דברכות ה"ג ולא נזכרת בבבלי. ובירושלמי שם יש חילוקי דעות באיזה מקום בתפלה לאומרה. וכתב הרי"ף תענית ל. דעתה נהגו העולם לאומרה בבוני ירושלים.

והנה בראשונים מצינו שינויי מנהגים באיזה תפלה נאמרת תפלה זו. כדחובא בב"י סי' תקנ"ז. דד' רב עמרם גאון לאומרה בכל תפלות היום, וכן הוא סתימת השו"ע וכדכתב במשנ"ב סק"א, וכן מנהג הספרדים, וד' רס"ג לאומרה רק במנחה, וכן הוא מנהג אשכנזים והטעם כתב הרמ"א שם לפי שאז הציתו במקדש האש ולכן מתפללים אז על הנחמה. מנהג נוסף הובא בטור בשם ר"ע ברצלוני דבמעריב ושחרית אומרים "רחם" שאז הוא כאונן שמתו מוטל לפניו שאין מנחמים אותו, ובמנחה אומר נחם שהרי זה כמי שכבר נקבר.

המבואר מזה דעיקר מקום הנחמה הוא רק אחרי שכבר נשרף ונחרב ביהמ"ק, ולא באמצע החורבן, וא"כ בוודאי אחרי ת"ב שהחורבן נמשך ועדיין לא נושענו, ואנו צריכים נחמה, יש מקום לעיין בברכה זו ובפרט ששבת זו נקראת שבת נחמו.

לקראת סיום התפלה כתוב "ע"כ ציון במר תבכה וירושלים תתן קולה, לבי לבי [כואב] על חלליהם מעי מעי [כואבים] על חלליהם" [של ישראל] ומסיים ע"ז "כי אתה ה' באש הצתה, ובאש אתה עתיד לבנותה" ²² כאמור

והביא בשם הגאון מהר"ם אלמושינו זצ"ל פ"י הא דשעת האיבול הוא שעת השמחה, דאלמלא שעתידה להבנות, וזכרון ירושלים עולה לטובה למעלה לא הי' אבל מתעורר בנפשינו והי' נשכח כמת מלב, וא"כ בשעת האיבול ישו אתה, והיינו כל המתאבל על ירושלים זוכר ורואה עתה בשמחתה באיבול הזה, וכיו"ב שמע בשם הגאון החסיד בעל מחצית השקל זצ"ל בביאור הפסוק באיכה "זכור תזכור ותשוח עלי נפשי זאת אשיב אל לבי ע"כ אוחיל" פ"י ע"י שאתה ה' זכור תזכור את ירושלים לטובה ע"י תשוח עלי נפשי בהתעורר אבל, וזאת אשיב אל לבי ע"כ אוחיל כי בנה יבנה בב"א ודפח"ח שפתיים ישק. [כדברי המחצה"ש כתב המשך חכמה באיכה עה"פ הנ"ל]

ובאמת ד"ז נוגע כשרח"ל א' נלב"ע לפני עתו בקיצור ימים ושנים, והצרה גדולה מאד, וקשה מאד להתנחם, ומשפחתו וקרוביו מתנחמים בזה שעוד מעט יבוא הגאולה ויהי' תחיית המתים, אולם הזמן נמשך עוד ועוד, ותוחלת ממושכה מחלת לב, וכך עוברים השנים והתקוה לא מתמלאת, ויש בזה כאב לב נוסף, ואילו היו יודעים מיד, כמה זמן יצטרכו לחכות עד תחיית המתים, אז אף שמצד אחד הכאב הוא יותר גדול, אבל קל יותר להסיח דעת מן המת ולהתרגל למצב החדש.

אלא דבאמת יל"ע לדברי מרן שהכניס כל היסוד הזה בביאור הכתוב נחמו נחמו עמי. וצ"ע איזה נחמה יש בזה, הרי אדרבה כ"ז הוא סבה שיהי' יותר קשה ולמה זה גופא נקרא נחמה.

הנחמה היא שהקב"ה רוצה בנו ואוהב אותנו

והנראה בעז"ה בהקדם דברי התפארת שלמה שעמד ג"כ בכפל נחמו נחמו, וגם מש"כ כפליים לכל חטאתי וכי כך היא מדת הבורא לענוש בכפליים. ות"י דהנה הצרה בגלות היא כפולה א' יסורי הגוף ב' יסורי הנפש דאנו חושבים שהקב"ה מואס בנו ושונא אותנו ח"ו עד שהמצוות שאנו עושים בגלות לא יתקבל כלל ח"ו. וזהו העונש בכפליים שאנו מרגישים, אולם הנחמה היא שאע"פ שאנחנו בגלות מ"מ הקב"ה אוהב אותנו ורוצה במצוות שלנו, וזה"פ זה ינחמינו ממעשינו ומעצבון ידינו, הנחמה היא על המעשים שאנו עושים בעצבות בחשבינו שאיננו מתקבל, וזה"פ הזורעים בדמעה ברנה יקצורו דמה שזרענו בדמעה בחשבינו שאיננו נתקבל ונמאס יתגלה שהתקבל והי' ברצון, וממילא ברנה נקצור, וזה שאנו מתפללים ותהי' לרצון תמיד עבודת ישראל עמך גם בהיותנו בגלות, וכן ותערב לפניך עתירתנו בגלות כעולה וכקרוב. עכ"ד התפארת שלמה עי"ש באריכות.

²² העיר הג"ר מרדכי יהודה בלייצר שליט"א דאנשים טועים וחושבים, שכאן כתוב שהביהמ"ק יהי' של אש, אבל למתבונן מה שכתוב כאן קאי על החומה סביב ירושלים, דהרי מקור נוסח זה הוא מב"ק ס: דאיתא שם "אמר הקב"ה עלי לשלם את הבערה שהבערתי, אני הבערתי אש בציון שנאמר ויצת אש בציון ותאכל יסודותי", ואני עתיד לבנותה באש שנא' ואני אהי' לה חומת אש סביב ולכבוד אהי' בתוכה, ופסוק זה הוא בזכרי' ב' ט' וכתוב שם בפסוק הקודם שירושלים תהי' פרוזה מרוב אדם, וע"כ בא הפסוק לומר שלא תצטרך לחומה להגנה כי ה' מגינה, ולא תצטרך החומה לשם כבוד, כי ה' יהי' כבודה, הרי דקאי על חומת

באמת איך לנחם ואיך לחזק, ונהי' בטוחים בעז"ה שנקבל הנחמה בשלימות אף שאין אנו יודעים איך.

דברי נחמה לא' שנלב"ע בדמי ימיו

וכיון שאנו עוסקים בעניני נחמה חשוב להביא כאן חלק מדברי חיזוק ונחמה שנאמרו מפי הג"ר ישראל דוד שלעזינגר שליט"א בימי השבעה לגיסו הג"ר ישכר בעריש זצ"ל בן הרה"ח ר' אלי' ענגלענדער שליט"א ראש הכולל בעלזא לונדון שנלב"ע בדמי ימיו והיארצייט שלו הוא בימים אלו ביי"ד אב: ²⁴

"לבני גיסי היקרים שיחי', לא ידעתי מה אפשר להגיד, הרי אביכם כבר לימד אתכם שמילים אינם הפקר וא"א להגיד מה שרוצים, אבל בהשג"פ נפלאה הזמין הקב"ה לפני המילים שחושבני שיחזק אתכם, שלפני כמה ימים בא אלי יהודי שאמר שפתח ספר עלי שור סוף ח"א בדיוק במקום הזה, ועכשיו אני מבין הסבה. ואני חושב שאם תקראו מש"כ כאן כל יום יהי' לכם חיזוק אמיתי מזה."

הנה בספר עלי שור סוף ח"א העתיק מכתב מא' מתלמידי ר' ירוחם ממיר שכתב לבניו, וברור אצלי שגם הג"ר בעריש זצ"ל הי' כותב מילים אלו ואצטט רק חלק מהמכתב והשאר אפשר לעיין בפנים:

בני ובנותי היקרים והאהובים נ"י

הנני כותב לכם מכתב זה, ותקותי שתקראוהו עוד שנים רבות, ברצוני בזה לנחם אתכם על כי אינני עוד. אין אדם יודע שעתו, ויבוא יום - השי"ת יאריך שנותינו לטובה! ויפקד מושבי בביתי לנצח. ואתם - "יתומים".

[...] לפני שמנחמים את היתומים יש ללמדם איך ישאו את יתמותם..]

המפתח לחידת החיים היא האמונה בחי העולמים. כח חיות אלקי מחי' את כל העולם, כל עשב ועשב, ובכל אדם כח חיות זה היא עיקר הכל, ועיקר האדם - רוחו ונפשו.

והנה ילדי האהובים נ"י, הנני תקוה כי זכיתי לגדל אתכם לאמונה - מעתה, תתחזקו באמונה ותדעו, כי בה טמון גם המפתח לחידת המוות! אילו היתה התבטלות הגוף ביטול האדם עצמו, לא היתה נחמה לאבילות כי אם - שכחה, אבל לא כן הוא! הגוף מתבטל והאדם חי!

המשגיח [ר' ירוחם] כתב במכתב תנחומים "אין לנו להבין ענין המיתה כי אם העתק מעיר לעיר ולא יותר,

ואני אהי' לה נאם ה' חומת אש מסביב [להגן עלי'] ולכבוד אהי' בתוכה". [כאשר אשרה שכינתו]

וצ"ב קשר הדברים, דמשמע דלכן לבי כואב כיון שהקב"ה שרפה באש ועתיד לבנותה באש, והרי אדרבה אם הקב"ה יבנהו שוב זה סבה לחיזוק ונחמה. ובאמת בגירסת הרמב"ם נוסף כאן "ראה ה' והביטה ורחם שוממותי ונחמה כי אתה ה' באש" וכו' ואז א"ש אבל לגירסתינו צ"ע, ובסידור המפורש הוסיף לפני כי אתה דקאי על התפלה שהתחלנו שהקב"ה ינחם אותנו אבל פשטות הדברים ל"מ כן.

ושמעתי מפי הג"ר יחיאל שווארץ שליט"א לפרש, ע"פ דברי החת"ס שהבאנו לעיל דלולא שהי' לנו תקוה להגאל לא היינו מתאבלים כ"כ, וזכרון אפשרות הגאולה תמיד הוא זה שמעורר אצלנו האבילות יותר, א"כ יל"פ כוונת התפלה, דלבי דואב עוד יותר על חלליהם כיון דבאש הצתה אבל אתה עתיד לבנותה שוב באש, וזה יתכן בכל יום, לכן הדבר קשה יותר, כיון שאני חושב ע"ז בכל עת ומקווה לזה, דאולי היום יהי' היום שיבוא הגאולה ויבנה הקב"ה את ביהמ"ק באש.

לישועה ולנחמה

בברכת החודש אנו אומרים לישועה ולנחמה, וצ"ב דאחרי הישועה כבר א"צ נחמה, והנחמה צריך רק כשעדיין לא בא הישועה כמו במיתת קרובים רח"ל דהנחמה היא דאף דעדיין אינו קם לתחי' מ"מ יקבל נחמה, אבל אחרי שכבר יקום לתחי' לא יצטרך נחמה כלל.

וביאר בזה התפארת שלמה דבר נפלא, דאדרבה רק אחרי שנזכה לגאולה ונזכה להשגות גדולות ועצומות וכל הישועות, נבין כמה חסרנו במשך כל ימי היותנו בגלות שהחיים שלנו הי' בכזה קטנות הדעת ולא ניצלנו הכוחות שהי' לנו, והיינו עסוקים בהבל וריק, וכן יש להוסיף מה שהי' אומר הג"ר שמשון פינקוס זצ"ל דכמה רבבות מכלל ישראל שנאבדו ברוחניות במשך הגלות שלעולם לא נוכל להחזיר חסרון זה דמי שנאבד נאבד, ועוד יותר, דאילו הי' לנו ביהמ"ק וגילוי שכינה כל הזמן הי' לנו רבבות ועק"א וחת"ס וח"ח, ומעתה חסרנו כל אלה והי' רק א' בעיר ושנים ממשפחה שהיו גדולי הדור, ²³ וע"ז נצטרך נחמה גדולה, ורק הקב"ה הוא זה שיודע

ירושלים. אבל ביהמ"ק ירד כשהוא בנוי ומשוכלל כמבואר ברש"י סוכה מא. ד"ה א"נ.

²³ כדאי להעתיק כאן דברי אא"ז הג"ר יו"ט ליפמאן ראקאו זצ"ל במכתב שמתאונן על אבדן חלק משנות נעוריו: "איני יכול לתאר עצמי אושר גדול מזה בשבילכם מלמוד במנוחה בלי דאגה דבר שלדאבנו לא זכיתי לזה י"ב שנים ממיטב שנות נעורי נאבדו ממני יצילכם ה' מזה" ... [ארחות ישרים לאאמו"ר שליט"א עמ' נ"ה]

²⁴ תשו"ח להרב שמשון כהנא שליט"א תלמיד מובהק להרב שליט"א שהמציא לי ההקלטה.

וזוהי האמת האמיתית שלא מת ח"ו אביך ז"ל כי אם חי הוא ואי"ז רק העתק מקום, ולהמבין ויודע דקות הענינים יודע ומבין שאדרבה, שכעת הוא יותר קרוב ונמצא עמנו עוד יותר מבחייו שאין שום חוצץ לפניו!

כן הוא, אמונה אינה יודעת ממיתה! וזוהי האמת, הנפטר- חי הוא! הוא יודע ומרגיש את הכל וקרוב הוא לקרוביו תמיד!

אבל גם בזה טרם תמצאו נוחם מצער הפרידה, הלא ילדים רגילים לראות אביהם, לשמוע עצתו, לקבל עזרתו וגם בנים שאינם סמוכים עוד על שלחן אביהם- נשענים עליו ומתחזקים בידעם שהוא נמצא על ידם. ומי יוכל למלאות חסרון זה?

אך דעו אהובי, אם אהבתם אותי באמת בהיותי ביניכם, ואהבתכם אלי לא היתה שטחית בלבד, תוכלו תמיד לראות אביכם לפני עיניכם, לדעת מה הי' אומר ומיעץ לכם, וקחו לכם דוגמא מיוסף הצדיק שעמד בנסיון ע"י שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו.

אי לזאת, כל אחד מהם הנושא דמות דיוקנו של אביו בלבד, יכול גם עי"ז להתחזק ולהתאושש. והעיקר לדעת כי עיקר האדם היא רוחניותו ורוחניותו חי' וקיימת!

[עי"ש עוד שמאריך שהקב"ה הוא השותף השלישי באדם, ואם הוריו עזבו אותו ישליך מעתה יהבו על השותף השלישי]

...זאת היא עצתי ובקשתי ומלתי האחרונה אליכם אהובי, תאמינו ותאמינו, אז אור זרוע על דרכיכם לעולמים!

באהבה אביכם

הנחמה הוא הרגשת השייכות לדור הקודם

הנה בפ' דברים כבר הבאנו עיקר תולדות מו"ז הג"ר בנציון זצ"ל, ולקראת שבת נחמו נביא כמה השלמות לזה ולפני זה נקדים דברי הגה"צ ר' שמשון פינקוס זצ"ל בספרו גלות ונחמה עמ' קל"ב:

"בשבת מברכים אב הכרזנו על חודש מנחם אב על חודש שיש בו נחמה, נשאל עצמינו היכן הנחמה? הרי בת"ב רואים את האמת, נכון שהשכינה תחזור, אבל מה יהי' אחרת? הרי הקב"ה הפקיד את עצמינו בידיו, ואילו אנחנו בושים ונכלמים לעומת מה שהיינו צריכים למלאות את חובתינו, איך נוכל להתנחם כשאנו רחוקים מלינוי דפי גמ' ממה שהיינו צריכים ללמוד, איך נוכל להתנחם כשאנו רחוקים מליארדי מעשה חסד ממה שהיינו צריכים לעשות, הרי את כל זה יתבעו מאתנו.

צריכים אנו לומר, שהנחמה שלנו מונחת ביום ת"ב עצמו בת"ב אנו יושבים ובוכים "רחם על ציון כי היא בית חיינו" אנו בוכים על כך שכ"כ התרחקנו, כע"ז שהקב"ה השאיר אותנו בלי נשמת חיים, יתירה מזו אנו מתים מיתה אחר מיתה, כל הדור לעומת הדור שלפניו נקרא מת יש ירידת הדורות אנו הולכים ומתרחקים.

עצם הבכי על עצמינו עצם הצער על האובדן ע"ז שנשארו בגדר מתים היא הנחמה. היכן הנחמה?

כאשר אנו יושבים בת"ב ובוכים הבכי הוא בקשת השייכות, עומק הבכי והאבל הוא שאנו חושקים ושואפים לאותה גדלות שהקב"ה רוצה מאתנו, בשעת הבכי יש לנו שייכות באיזשהו נקודה לאותה גדלות שהקב"ה רוצה מאתנו כי הרי אדם לא יכול לשאוף, אדם לא יכול להתאבל על דבר שאין לו אתו כל קשר.

כשיושבים בת"ב על הרצפה אנו מבטאים את הבקשה שלנו כי רצונו לראות את מלכינו וכו' רק בערב ת"ב עוד למדנו דברי תנאים ואמוראים ראשונים ואחרונים, ובליל ת"ב אנו צועקים אנו רוצים קירבה עם אותם גדולי עולם לא יכולים אחרת, רוצים שייכות לגדלות, ובעקבות זה יבוא יום שנקבל פני שכינה כי התגעגענו אל השכינה.

הבכי- הוא הקשר שמקשר אותנו עם השי"ת, הוא הקשר שמקשר אותנו עם הפנימית דקדושה, בעקבות הבכי יחזיר אותנו הקב"ה אליו עם כל הגדלות ששאפנו אליו.

[ובעמ' קל"ה] ידוע שכל מועד ממועדי השנה הוא יום של אור לכל השנה וכו' גם ת"ב הוא לא רק בשביל ת"ב רק זה מעיין ואור לכל השנה. אדם שרואה עצמו כל השנה כמי שייך לדור שלנו, אין לו תקוה. זה לא משנה איך מגדירים את מה שקורה בדור שלנו, אם אדם מרגיש שהוא שייך לדור של "היום"- ה"ה מנותק מהדור של "פעם" כי זה כמו אותו ביטוי שיש בחו"ל "אורטודוקסי מודרני" זה למעשה ניתוק. נתבונן בעצמינו כמה דברים אנו מרשים לעצמינו לעשות לכתחלה רק משום שאנו חיים בדור הזה. אדם שהוא חי את הדור הזה יחד עם כל הלימוד שלו - אין לו תיקון, אנו צריכים לחיות את ה"פעם" כמש"א בתפלה אלקי אברהם יצחק ויעקב, רק כך נזכה לנחמה שעם ישראל יחזור למצב שהי' בימים ההם.

למעשה כל הדברים ששייכים לעולם המודרני האויר מלא מהם, כ"מ שאנו הולכים, מלמדים אותנו מסר אחד לכבד ולהעריך הדור החדש, לכבד את המכונית והטלפון את המחשב ואת המזגן, המסר הזה מסוכן יותר מכל הכפירה שבעולם, דזה מלמד אותנו "להחשיב את ההיום"- את העולם המודרני- ולזלזל בדור העבר, זה

יפרה ממה שנודע לנו לאחרונה בהשתדלות אחי היקר ר' בנציון נ"י. [רק אצל ר' יצחק גדלי' נרשם שם ליפשיץ, ואצל בניו מצינו אלו שלקחו לעצמם רק שם ליפשיץ אבל אצלנו נשאר רק השם ראקאו, ושיער אאמו"ר דאמו של ר' יצחק גדלי' היתה ממשפחת ליפשיץ דרשום עלי' שהי' בת ר' מאניס, ואולי זה ממשפחת ר' מניס אבי משפחת הרבנים ליפשיץ המעטירה [התפא"י והחמד"ש] ומאיזה סבה היו שלקחו שם אמם כמו שהי' הדרך בזמנם. שו"מ אאמו"ר רשימות מלעכאוויטש שכ' שם גם ר' לייב ור' מרדכי ליפשיץ ונר' שזה ר' לייב ור' מרדכי הנ"ל, ולפי החקירות הי' למשפ' ליפשיץ שני ראשי משפחות ר' מאניס ור' מרדכי ואולי היו אחים וא"כ לא ברור איך נכנס שם ראקאו ואכמ"ל]

יגיעתו בתורה: כבר הרחבנו בפי' דברים ענין יגיעתו בתורה, ורק נוסיף כמה נקודות, מה שהי' לו כח ריכוז עצום, והרבה פעמים באו לדבר אתו ולא הרגיש עד שעוררו אותו, - בבין הזמנים הי' לומד בביתו ולא הדליק את האור בחדר לימוד כיון שהי' מספיק אור מן החלונות, והי' שקוע כ"כ בלימוד שלא הרגיש שלעת ערב נעשה יותר ויותר מוחשך רק כשא' הדליק את האור הרגיש שהי' חושך, - הי' זה דבר רגיל שהי' במונית והי' שוחח עם הנהג בדברים של מה בכך - ובאמצע שיחה כזו עם הנהג פתאום הי' אומר לתלמיד שישב מאחוריו "הידעת יענק'ל שהרשב"א שדיברנו עליו היום אפשר לומר בה פשט אחר". וכן בשעת סעודות שבת שהי' מדבר הרבה גם סיפורי מעשיות מעניינים מאד על גדולי ישראל, ופתאום ללא הודעה מוקדמת הי' עובר לרשב"א קשה וכדו', והי' נראה בחוש שזה מה שראשו תפוס בו. ושמעתי מפי תלמיד ששמע ממו"ז **ששבע שנים לקח לו להרגיל עצמו שלא יפסיק מלהתרכז בלימוד בשעה שקם ממקומו לקחת ספר מארון הספרים.** [והי' לו דוגמא לשקיעות בתורה, מאביו הגריט"ל זצ"ל שהי' כ"כ שקוע בתורה כל הזמן עד שלא ידע צורת מטבע, ובהיותו אלמן הי' בא אחד לביתו לקחת הכביסה שלו והי' שם כוס של מטבעות וממנה הי' הכובס לוקח התשלום בלי שאא"ז יבדוק אחריו.]

כל עיסוקו הי' דוקא בסוגיות קשות ולא הי' חילוק אצלו באמצע סעודה או טיול בבין הזמנים או ביום טוב תמיד מצא הסוגיות הכי קשות לעסוק בה. - א' מגדולי הת"ח תלמידים של גדולי ראשי הישיבות שלפני המלחמה אמר "אם הי' ברצוני לצייר נגד עיני דמות חי של "יגע בתורה אמיתי" הייתי מתאר דמות דיוקנו של מו"ז".

ספרא רבא: ספרא רבא הי', וכתב ורשם הרבה חידושים בעיקר על המס' הנלמדת בישיבה, אך גם על מס' שלמד בשיעורים אחרים, וכבר הבאנו שהרבה מכתבים נכתבו על ידו לתלמידים וידידים ונכדים קטנים, ולפעמים גם דברי תוכחה, וגם לשון לע"ז במקום הצורך גם לנכדיו הקטנים [אני הייתי אז כבן ארבע או חמש] כתב כמעט

אסון לנו ולילדינו יותר מן הכל. מסר זה אורב לנו בכל פינה כל תפיסת החופש נובעת מהמציאות של העולם החדש שיש היום, פעם היתה גישה אחרת ללימוד התורה, התורה היתה דבר שלא מפסיק, תורה היתה נשמה, תורה היתה הלב, כמו שא"א לחיות כשהלב ח"ו מפסיק לפעום, כך הרגישו בדורות הקודמים ביחס לתורה, הם הרגישו שלהפסיק מתורה זוהי ניתוק. אי"ז משנה כמה זמן ההפסק הענין הוא הגישה וההסתכלות על אמונה ועל חובת האדם בעולמו, פעם יהודי חי כ"ד שעות ביממה בשביל ה' ית' בשביל התורה כמ"ש רבינו יונה שכל ביטוי שפתיים כל רמז בעיניים הכל נוגע לקידוש ה' א"א להתנתק לרגע.

בשביל זה יש לנו יום אחד בשנה ת"ב, יום זה צריך להאיר לכל השנה ביום זה אנו צריכים להרגיש ולצעוק את הצעקה שצעק רבי טרפון לרע"ק [קידושין סו:] כל הפורש ממך כפורש מן החיים, להרגיש שאנחנו בגדר "כלום" אבל לפחות יהי' לנו צעקה בעומק הלב שיקשר לנו לאבות הקדושים ולדורות הקודמים ולבית מקדשינו, זו גם הצעקה שתביא לנו את הנחמה כמ"ש ז"ל כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה ב בשמחתה" ע"כ מד' הגרש"ד פינקוס זצ"ל.

עד כמה הדברים מתאימים שמו"ז הג"ר בנציון זצ"ל נפטר בערב ת"ב ובזה שקולה מיתת צדיקים כשריפת בית אלוקינו, כדי שבעת הבכי על ביהמ"ק יהי' לנו דוגמא חי' של יהודי של פעם, שתורה ומצוות ויר"ש הי' עצם החיות שלו והוא עצמו הי' מקושר מאד לדורות הקודמים, וע"י שנתבונן בסיפור חייו [שכבר כתבנו בפי' דברים ונשלים כאן בעז"ה] נרגיש השתקקות לצורת חיים של פעם, לחיים של דבקות מוחלטת בתורה ועבודה ויר"ש, ואף שבשבילינו קשה לחיות בצורה כזו מ"מ לפחות נצעק אל ה' ונבטא את הגעגוע שלנו לחיים בצורה כזו, ובזה נזכה בעז"ה לנחמה האמיתית שנחזור למדרגה הראוי' לנו.

השלמות לתולדות מו"ז הג"ר בנציון זצ"ל

השלמה לייחוס מו"ז זצ"ל: מו"ז הי' בן הג"ר יו"ט ליפמאן זצ"ל בן הג"ר בצלאל זצ"ל מסלוצק ת"ח מופלג שד"ר לישיבת וואלוזין [נ' בן תשעים תרפ"ה] בן הג"ר יהודה זצ"ל מסלוצק [גיסו של המלבושי יו"ט] ב"ר יצחק גדלי' ראקאו-ליפשיץ [דידיעצקר בפנקס ח"ק] זצ"ל מסלוצק [נ' תרי"ט] ב"ר יהודה מסלוצק זצ"ל [נ' כבן כ"ב בשנת תקס"ב] ב"ר לייב זצ"ל מלעכאוויטש [נ' כבן מ"ד בשנת תק"ס] ב"ר מרדכי זצ"ל מלעכאוויטש. ע"כ ע"פ רשימת אאמו"ר שליט"א בקובץ ונצר משרשיו

לפני סליחות בישיבה, והי' דורש גם בביהמ"ד באותה שכוונה, ובבוקר יום א' דסליחות עבר לפני התיבה בבית מדרשו, ומי אינו זוכר את הקדיש הראשון בנוסח דר"ה ונמס כל לב.. ובהתקרב יום ר"ה עבר לפני התיבה במעריב, כן התפלל מוסף, והי' זמן שהי' גם בעל תוקע במיושב, ודרש לפני התקיעות, והתחיל הנני העני בניגון אשר שרשו בבעל תפלה מדור העבר ובתוספות משלו, ונהרי נחלי דמענות שפך בתנועות אמירת קדיש אשר קולו הדהד בביהמ"ק מעט לאמר "הנה יום הדין" ובכל כוחו התפלל חזרת הש"ץ. ובבוקר יום שני הי' משכים קום, והלך רגלי במשך שעתיים עם כמה מתלמידיו לישיבה הק' ושם הי' קורא מפטיר ושפך לבו בפרט במילים קול ברמה נשמה וגו' ועבר לפני התיבה למוסף ובסעודת היום שרו "אתה נגלית" בניגון ידוע ואמר ר"ת ולעת ערב אמר שיחת מוסר.

בדרשה דשבת שובה השקיע שעות רבות והי' עובר עלי' עם בניו שעות ארוכות ודרשו לקח כשתי שעות.

[לענין הנהגתו יוהכ"פ סוכות פורים ופסח ושבעות כתבנו כ"א במקומו ואפשר לעיין בס' ארחות ישרים עמ' קי"ז]

אף בימי בין הזמנים לא נתן מנוח לנפשו בהיותו רבות בשנים מנהל הירחי כלה בק"ק גייטסהעד מעת הווסדה ואף הריץ מכתבים רבים לחזק הענין, ובימים אלו השמיע שיעורים כסדרם מלבד ד"ת בהלכה והגדה שהשמיע ברבים.

השלמה להנהגתו עם תלמידים: עודד תלמידים להבין שפת האידיש כדי שיוכלו עי"ז להבין ד"ה מת"ח מהדור הישן גם בביתו עודד לדבר יידיש- הי' אומר לתלמידיו לא להסתכל בבחור אם מגיע מאוחר לשיעור כדי שלא יתבייש- הי' מחזיק בשיטה להאריך בשיעור מעבר לזמן והי' אומר בשם אביו ע"ד צחות "יש להתחיל השיעור כאיש אשכנז ולסיים כפולק"- הי' מייעץ לתלמידיו שעסקו במסחר שיהי' להם ספרי קודש במשרד שיוכלו לעסוק בו כשיהי' פנאי- הי' מזהיר לתלמידיו מאד בכל מיני אופנים לא להתערב בשום פוליטיק ולא לדבר מזה כלל, שכמה דפים ומס' הי' אפשר ללמוד באותו זמן, ולא יחשוב להיות ראש המדברים גם אם נר' לו שמעריכים אותו עבור זה ידע שבתוך הלב לא מעריכים רק למי ששקוע בתורה באמת- הי' אומר דהסדרים בישיבה הוא רק אמצעי להתגבר על היצר אבל מי שיש לו שכל ואין לו צרכים גדולים לא יקפיד דוקא על הסדר, והאם הגדולים שלנו הי' גדלים אם היו מקפידים רק על הסדרים? אדרבה הסדר הי' רק ההתחלה אבל עיקר העלי' שלהם הי' ע"י חשקם והתאמצותם והכרתם בגודל

כל שבוע כמה שורות באותיות גדולות כדי שיוכלו להבין. [ראה דוגמא בהערה 5] תלמיד אחד הגדיר- כי כשירצה לצייר נגד עיניו תמונת רבו, תהי' זה הצורה כשיושב לפני השלחן ועטו בידו עם מחברתו בצד הגמ' וחוט של חסד בבת צחוק קל על שפתיו לקבל פני הבא אל פתחו ומבקש עצתו. [בתיאור כע"ז הי' רגיל מו"ז לתאר התמונה הידועה של רבן של ישראל הג"ר חיים עוזר זצ"ל בה יושב וידו על מצחו ופניו מפיקים זיו וזוהר וניצוצי חסד והטבה, בעוד שראשו ומוחו צוללים במים אדירים של ים התלמוד.. דמות תואמת להפליא גם דמותו של מו"ז..]

עמוס בעבודה: בעל מרץ גדול הי' בריבוי גוונים שהי' לו וכן"ל ועכ"ז הי' מחדש תמידין כסדרן, ובבית מדרשו דרש הרבה בימי החג אשר התחייב לזה מעצמו, ומשך ימי חייו הי' נראה כאילו דוחף את הזמן אך לארוחת צהרים כמעט שלא הי' לו זמן, גם זאת עשה בעת לימוד השיעור וכדו' והי' רגיל על לשונו לשון הנצי"ב שחותם עצמו "כנפש העמוס בעבודה" וככה הי' עמוס בעבודה, לפני שחרית הי' לו קביעות ובבוקר נסע לישיבה, ברוב השנים ע"י אוטובוס עירוני שהי' לוקח כשעה, [בדרך הי' לומד דף היומי והי' תקופה שהי' לו קביעות במס' זבחים מנחות] ושם נשאר לשיעורים ושיחות מוסריים עד הערב והי' לו שם עוד שיעורים עם בעלי בתים, וכן כשחזר לביתו הי' לו שיעור כמ"פ בשבוע עם חוג בעלי בתים והי' בא מן הישיבה ולאחר טעימה קלה רץ מיד לאמר השיעור, ואח"כ עסק בעניני הכלל והפרט ואח"כ הי' יושב ומתעסק בעיון רב בסוגיא. וכן בש"ק אחה"צ בפרט בחורף הי' לו רק זמן קצר לנוח, ומיד רץ לומר השיעור שהי' לכה"פ כשעה לפני מנחה ואח"כ בסעודה שלישית אמר ד"ת באריכות ושעה אחרי מעריב אמר שיעור בהלכה לאברכים כשתי שעות.

ימי הרחמים והסליחות: בימי אלול בישיבה הקדושה השמיע שיחות מוסר יותר מהרגלו, וע"פ רוב הי' שבת

²⁵ הנה דוגמא של מכתבו בע"ש משפטים שקלים לכן דודי הרב יוסף מרדכי צאהן שליט"א שהי' אז בן חמש, ונכתב באותיות גדולות מרובעות עם נקודות, ג' או ד' תיבות לכל שורה: בס"ד "מיין ליבער און טייערער יוסף מרדכי נ"י, וואס מאכסט דו! וועלכע סדרה געהט די וואך, וועלכע עקסטרא פרשה לייגענט מען דעהם שבת! קענסט דו מיר שרייבן א דין פון די היינטיגע סדרה וועגן אן עבד עברי ווי לאנג ער דארף ארבייטען ביי זיין הער. וואס מאכט פעסעל צירעל תחי' און בתי' נעמי און לאה מטי תחי' זייט איהר אלע גוטע קינדערלאך! און יעצט א גוטען שבת אייער ליבער זיידע" [האהוב והיקר עלי יוסף מרדכי נ"י, מה שלומך! איזה סדרה יש השבוע, ואיזה פרשה נוספת קוראים שבת זו! האם אתה יכול לכתוב לי איזה דין מן הפרשה על עבד עברי כמה זמן צריך לעבוד לאדונו, מה שלום אחותך פעסל צירל בתי' נעמי ולאה מטי, האם אתם כולכם ילדים טובים! ועכשיו אגוֹטן שבת הסבא האוהב אתכם]

העבודה אשר לפנייהם ולנצל כל רגע, הלא לסיים המס' לא יספיק רק הסדר. – אמר פעם לתלמיד שהגיע לשיבה באיחור והתנצל שבאמצע הדרך הי' צריך להגיש עזרה לאשה זקנה, אמר לו מו"ז שאם הי' חשוב בעיניו כל רגע של לימוד תורה לא הי' הקב"ה מזמין לפניו מצוה זו. כשהי' מצלצל הטלפון בשיבה ומיהרו להרימו אמר "וואס לויפט מען צו דער יצה"ר" [למה רצים אל היצה"ר].

השלמה לעניני חינוך: גם שהדריך ילדיו שילכו בדרך שלו, מ"מ הקפיד שיעריכו גם יהודים שיש להם דרך אחר בעבודת ה' ושיש להם יר"ש ושיש ללמוד מהם, ודוגמא לזה הי' הגיסים שלו שהיו מחסידי גור וויזניץ וכיבדם והעריכם מאד. הי' אומר לבנותיו לפני שנסעו לסמינר "אינכם הולכים להתגדל להיות ת"ח כי אם להיות אמהות בישראל" פעם כ' לבנותיו בסמינר כששאלו אותו על מקורות בענין חומר איסור לשה"ר, מתחלה כ' להם מראי מקום מס' שם משמואל פ' אמור אח"כ כ' "בנותי! אני חושב שהדיבור מזה אינו העיקר אלא אחר שמבינים צריך להתנהג כן! אח"כ הזהיר אותם על חומר איסור לשה"ר באיזה ענין שהי' נוגע להם וסיים "תאמינו לי שכל הלימוד בסמינר אינו שווה ובטל בשביל לשה"ר, ואף שלפי הבנתכם פלוני בייש את אביכם אי"ז מצדיק אתכם וכו'... הי' מעורר את בניו בבוקר השכם ללמוד ביחד כמה מס' בבקאות, והי' מצוה אותם לישב אצלו בשעת השיעור גם שלא היו מבינים והיו עייפים שכך הי' דרכן להרגילים לשמוע ד"ת בהזכירו דברי חז"ל על ר"י בן חנניא אשרי יולדתו שהיתה אמו מביאתו לביהמ"ד לשמוע ד"ת.

הקשר עם גדולי ישראל: הי' מבקר גדולי ישראל ונו"נ אתם בד"ת אם בלונדון או בא"י או בארה"ב, וכן הדריך לבניו ותלמידיו לשמשם וללמוד מהם בכל האפשריות והי' מזמין גם לשיבה שלו גדולי דור העבר כגון הגה"צ ר' אלי' לאפיאן זצ"ל והרב מפונוביז והגר"ר אברהם יפה'ן ועוד. וגדולי ישראל העריכו אותו מאד, כמו כשהלך לבקר את מרן הגרי"ז זצ"ל עם הגר"ש שוורדן זצ"ל מיד כשנפתח הדלת ומרן העיף במבטו החדה בעיניו הטהורות של מו"ז מיד נפרסה על פניו חוט של פנים שוחקות וביקשם ליכנס ולישב וקירבו מאד. נוכפי שאמרו מקורבי מרן הי' זה דבר נדיר כי כמ"פ הסתכל על מי שנכנס ולא הגיב כלל] גם זכה להתקבל אצל מרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בהתקרבות גדולה, וסיפר לו על הסבא של מו"ז הגר"ר בצלאל זצ"ל שהי' מקורב מאד למשפחה לבד ממה שהי' גם מחותן נכ"י אחות אבי מו"ז היתה אשת הגר"ר

שלמה חיים פיינשטיין אחיו של ר' דוד פיינשטיין אבי הגר"מ²⁶ ושהי' ת"ח עצום והי' יוצא ונכנס לבית אביו ר' דוד באוודא גם כ' אליו באריכות נוח"ל "למע"כ ידידי הגאון המפורסם כש"ת מוהר"ר בנציון ראקאו שליט"א בנו של מחותנינו הגאון מהרי"ט ליפמן זצ"ל] והתנצל על איחור מסירת ההסכמה על ספרו וסיים שמבקש שיודיעו מכל מה שקורה אצלו וכן קצת מדרכי אביו הגאון, גם הי' שולח לו ספריו שהוציא לאור וכ' בו "שזה לזכרון אהבה וידידות לידידי הגר"ר בנציון שליט"א בן מחותני הגר"ו"ט ליפמאן ראקאו זצ"ל" ויש בשו"ת אגרו"מ כמה תשו' אליו, גם הי' נערץ על הרב מפונוביז שביקר באנגלי' כמ"פ והתפלל בבית מדרשינו ומו"ז השתדל הרבה שהי' לו אכסניא כראוי לכבודה של תורה בבית ידידו הנגיד תומך תורה ולומדי' הר"ר בנימין וואלף ז"ל.

הי' מיוחד מאד במדת הכרת הטוב, הי' מכיר טוב לכל צוות הישיבה גם במטבח, כשאכל בשיבה הי' תמיד מודה לטבח, גם הי' מודה לו ברכים כל שנה בסעודת חנוכה גם הי' מזכיר זה בשיחותיו. פעם הי' המרק מלוח מאד והבחורים לא רצו לאכלו אבל הוא אכלו עד הסוף ועוד ביקש עוד כדי שלא לבייש את הטבח. כשאכל בשיבה והגישו לו המרק בתחלה לא התחיל לאכול עד שכ"א מבני הישיבה קיבל המרק אף שנעשה קר. תמיד חיזק ענין קביעות מקום לתפלה וצער גדול הי' לו אם הוצרך להתפלל במקו"א. הקפיד מאד על נתינת מעשר גם בימי עניו ומרודו. פחד מאד מלהשתמש בממון אחרים שלא ברשות גם מספרי תלמידיו הקפיד לבקש רשות. ראה פעם א' לוקח מהממחטות שהיו מונחים בביהמ"ד והי' נדמה לו שההוא לקח יותר ממה שצריך, אחר התפלה קרא לו והסביר לו בנעם חשיבות ממון הכלל איך שצריך להחשיב כל פרוטה. גם בנוגע לשירותי המדינה כמו נסיעה ברכבת הי' מקפיד מאד לשלם מחיר הנכון ואם לא לקחו המחיר הנכון הי' משלים בזמן אחר. לחן מיוחד הי' לו בתפלותיו בימים נוראים ותפלת טל וגשם וימים טובים והי' בעל רגש נפלא ועד היום עוד מצלצל באזני רבים תפלותיו.

א' מידידיו סיפר ש"מיד אחר חתונתו של מו"ז התאכסנתי אצלו לכמה שנים אכלתי וישנתי אצלו ורק אני יודע כמה הי' עליו לסבול ממני ובכל זאת הסביר לי פנים יפות ואף למד אתי כשהי' לו פנאי²⁷. – אחר פטירת אמו ע"ה הי' הוא כעקרת הבית ושומר על שלומו

²⁶ ראה הג"ה בתחלת התולדות.

²⁷ הם גרו אז בדירה קטנה מאד, ופעם הי' זה קשה לזקנתי ע"ה ואמר לה מו"ז האם תקח אחריות אם נזרק לרחוב שלא ירד מדרך הישר?

וכשהשיבו בשלילה כיון שמיד לעת ערב היו צריכים להיות במאפי' - אמר להם שמיד כשיגמרו יבואו אליו הביתה והוא יקרא להם, והם לא ידעו דזה הי' אחרי שכבר קרא את המגילה פעמיים א' בבית המדרש וא' בביתו.

הפריש הרבה זמן עבור עניני הכלל והשתתף בהרבה אסיפות ושימש כא' מנשיאי אגודת ישראל והעסקנים מספרים רבות על עצותיו והדרכותיו בענינים שעמדו על הפרק - מאד לא הי' ניח"ל מה שנהוג היום לפרסם כל דבר ולהודות ברבים במכ"ע ודיבר הרבה בעניני צניעות שא"צ לפרסם הכל וגם ענין הכרת הטוב א"צ להדפיס בעיתון באותיות קידוש לבנה שידעו הכל איזה דבר טוב עשה, ובסוף חייו הי' לו חליפת מכתבים עם מרן הגרא"ם שך זצ"ל בענין חלוקת פרסים בפומבי כמה ישיבות ביחד לבחורים מבוגרים ואברכים מצטיינים דהרי מדרכה של תורה שיהי' בהצנע כמ"ש חמוקי ירכיך והאם אין גבול להא דמתוך שלא לשמה בא לשמה. ואכן מרן השיב לו שעדיף שכל ישיבה יעשה בנפרד דאף דלעולם ילמד אדם שלא לשמה וכו' אבל אין ערך לגודל התועלת וההצלחה בלימוד בלי פירסום.

הי' מוחה בדבר שהי' סבר שצריך למחות כגון שקרא בעיתון שא' כ' על הרמב"ם שעלינו לכבדו כיון שהי' רב גדול ומו"ז לא התאפק וערך מכתב ארוך בכבודם של ראשונים כמלאכים וז"ל "אל כבוד העורך, בחרדה וצער שהרבה מן הקוראים מרגישים ככה נכתב על הרמב"ם הקדוש כאילו הי' ... גדול העט אינו יכול לסיים התיבה הנלוזה. בגמ' שבת קיב: אם הראשונים כמלאכים אנו כבני אדם ואם ראשונים בני אדם אנו כחמורים וביאר הגרעק"א שאם אנו מחשיבים את הראשונים כמלאכים אז צודקים להחשיב עצמינו כבני אדם, אבל אם חושבים שראשונים כבני אדם אז סימן שאנחנו כחמורים... מפי הגר"א לאפיאן זצ"ל שמעתי שביאר ענין "סוג" במשל אם יש אסיפת של בני אדם, ונכנס איזה גוי אז ישאלו אותו מהו רוצה עד שילוהו לחוץ, אבל אם יכנס פתאום גדי או חז' יזרקו מיד לחוץ כי הבהמה הוא סוג אחר וכן הראשונים אינם כלל ב"סוג" שלנו. הגאון בעל אמרי בינה זצ"ל פגש פעם את החוקר "גרעץ" בשבת והי' נושא מטריה כששאלו הגאון מי התיר לו השיב "ראבינער יוסף קארו" [כוון למרן הב"י עי' בזה בסי' שט"ו ס"ח בביאור הלכה ד"ה טפת] השיב לו האמרי בינה "חטאתך בזה שכנית למרן הבית יוסף כא' הרבנים, יותר ממה שהנך נושא מטרי' דהב"י הוא מסוג אחר, הוא מלאך!" אני מקוה שדברים אלו יתקנו קצת החילול ה' ונזכה לקדש שמו ית'... עוד פרסם מכתב בקול התורה

ובריאותו של אביו ולא רצה להתחתן רק בתנאי שיהי' גם לאביו מקום מנוחה בביתו - הערכתו לאחיו הצעיר דו"ז הג"ר בצלאל זצ"ל אין לשער, ופעם תיאר א' הסופרים במכ"ע נהי' זה תלמיד אא"ז הגריט"ל וחברותא של מו"ז ובל"ח של אממ"ר שליט"א הר"ר יוסף לעונשטיין זצ"ל שהתבונן איך שיושבים יחד בסעודת מצוה ומכבדים איש את רעהו באופן מופלג במנה יפה ראשון, וכהנה עד שקרא עליהם אשרי מי שעמלו בתורה, וא' הקוראים בארה"ב כ' למערכת בהתפעלות וביקש שימשיכו לספר עבודת כהנה מלומדי התורה ועמלי'.

סיפר דודי הגה"צ ר' יצחק שליט"א שכל כך השריש מו"ז בביתו ההערכה לאחיו, עד שנתקנא דודי בבני דודו שיש להם אבא חשוב כזה, וכל פעם שהי' מגיע לבית מו"ז הי' מושיב אותו בראש השלחן, ובשבת כיבד אותו לקדש, וכשהיו נוסעים ביחד הי' מתעקש שדו"ז ישב ליד הנהג, וכשהיו מסתובבים ביחד לבקר אצל גדולי ישראל בא"י, הי' אומר לכולם הנה אחי הגאב"ד דגייטסהעד, והי' מבטל עצמו כ"כ עד שהי' נר' כאילו הוא הגבאי של דו"ז, ועד כדי כך עד שפעם באמת נזף בו אחד על שלא כיבד מספיק את אחיו, נוכח הבאנו בפ' דברים מש"כ למסדר שיעורי דו"ז שכ' רק שיעורי הרב ב' ראקאו והוכיח אותו "דהלא גאון הוא ונודע טבעו בעולם התורני וגם הוא אב"ד גייטסהעד וגם שם קודש שלו אינו ב. רק בצלאל כי בצל קל הוא וא"כ עלי לתבוע עלבון התורה ויש לתקן לכתוב שיעורי הרב בצלאל ראקאו הגאב"ד דק"ק גייטסהעד, הכותב לכבוד התורה ולומדיה - ארחות ישרים עמ' קמון וכן בתחלת דרכם וויתר לאחיו הצעיר שילך ללמוד בכלל הרבנים גייטסהעד בשעה שהתעקש להשאר עם אביו האלמן בלונדון, גם ארז בעצמו המזוודה לאחיו כיון שאמם כבר נפטרה, ואביהם הגריט"ל קרא לבנו דו"ז ואמר לו "דו וויסט נישט וואס פאר א ברודער דו האסט! - אתה לא יודע איזה אח יש לך] וכן אח"כ התארס דו"ז לפניו בשידוך מוצלח עם בתו של הרב מגייטסהעד, והוא התארס אח"כ עם יתומה חסידית בודדת, וכיון שלא היתה לה כלום, אסף בעצמו כסף שיהי' לו לחתונה. אבל בסוף רואים שלא הפסיד כלום מכל הוויתורים שלו והקים בית יפה עם בנים וחתנים ונכדים ת"ח ועובדי ה', וגם נעשה ראש ישיבה למאות תלמידים שהולכים בדרכו.

— פזר ממון רב לצדקה אף כי בביתו הי' דוחק גדול וכמ"פ נתן כסף בהלוואה והודיעו לו שההוא בא בערמה ואעפ"כ כשבא שוב הלוח לו שוב. הי' לו התפקיד להשגיח על המאפיה של גרודזינסקי כל ע"ש ומוצש"ק לסגור ולפתוח כדי שלא יהי' ח"ו חילול שבת, פעם בליל פורים עבר שם וראה שיש שם שתי עובדים, כשבירר שהם יהודים שאלם אם שמעו כבר מגילה,

כמו בבית המדרש מתוך חיוך ושמחה, וזה עשה עלי רשם גדול שעד היום אני עוד זוכר את המנגינה ששרנו ביחד.

בשיעורו האחרון במוצ"ש למד הל' מזוזה והביא תשובה שכ' לו הגרמ"פ בשו"ת אגרות משה ניורה דעה חלק א סימן קפא לפני עשרים שנה בקשר לשאלה שהי' לו בגינה שלו, ומתוך קושי נשימה עצומה הסביר ציורי שאלות בהל' מזוזה מתוך סידור קטן שהי' לו עם כעשרים ציורים בהל' מזוזה, ולא רצה בשום אופן להפסיק ולנוח.

על אף סבלו התעניין בכל פרט משלום מבקריו ותלמידיו ומשפחותיהם והודה בבת צחוק על שפתיו לכל מי שביקר אותו, כמו כן כשבאו בני משפחתו התעניין על כל אחד מנכדיו ואף שתקפתו שינה ועייפות מ"מ רצה לשמוע יותר, גם בימיו האחרונים ממש החזיק אצלו כסף כדי לתת לילדיו שבאו מרחוק דמי נסיעות וגם אני הקטן זוכר בבירור מצבו הקשה איך שבקושי הי' יכול ללכת או לנשום ושמ"מ הרעיף עלי הרבה אהבה וחמימות ועשה עלי רושם חזק- עוד אני זוכר כשהי' בוחן אותי על חומש רש"י הי' מחביא בתוך החומש קוביית שוקולד וכשגמרתי והי' סוגר החומש עשה כאילו פתאום מצא בו השוקולד והי' אומר "ידעת החומש כ"כ טוב שכנר מלאך שם את זה פה" [

מיעט לדבר אודות טיפוליו עם הרופאים ובית החולים, והשרה אוריה של שמחה ובעת נשימתו הקשה החזיק אצלו קופת צדקה של ר"מ בעל הנס ומידי פעם הכניס פרוטות לצדקה, ועל אף חולשת ראייתו התאמץ לעיין בספרו ואף בעומק העיין כמיטב יכולתו. פעמים בעת שנתקף בכאבים עזים והרגיש שאינו יכול לנשום קרא "ר' חיים! ר' חיים! והראה לספר רבינו חיים הלוי שהי' מונח על שלחנו מפעם האחרון שעוד ישב שם ללמוד, וזה הי' הספר האחרון שעסק בו, הביאו לו את הספר, והחזיקו בחיקו, באמרו ברוך אלוהינו שבראנו לכבודו, והרגיש חיוק בעצם החזקת הספר גם בלי שיוכל לקרוא בו. ופעמים כשנתקף בקושי נשימה החזיק בסידורו של רעק"א שהשאלו לו ואמר רעק"א! רעק"א!

ילדיו גם במחוז לעיר היו באים לבקר אותו והיו הבנים והחתנים צריכים למצוא תירוץ לבוא כיון שלא הי' יכול לסבול ביטול תורה, והי' צריכים לוודא שבין כך כבר גמרו עם החברותא וכדו' ומסמנא מילתא שנפטר ביום האחרון של זמן קיץ, וביום שבין כך מפסיקים ללמוד מחמת ת"ב.

פגשתי איזה אברך מבני יוצאי בית מדרשינו, ודיברנו על מו"ז זצ"ל, ושיהי' למליץ יושר, ואמר האברך החיים

על כותבי ומחברי חידו"ת אשר כל צורב ובחור מסיים פסקו במלת ודו"ק אשר פירושו שאם תעינו בזה היטב תראו שהצדק אתי, אם גדולי עולם אשר אחרי התפלה והבכיות באהבה רבה כמו הנצי"ב שאמר שביום שלא בכה באה"ר לא חידש כלום אעפ"כ רק לפעמים כותבים ודו"ק אף שבוודאי היתה הצדק אתם, וגם כמה עמל ויגיעה ממש עמלו על כל דיבור שיצא מפרי עתם, כאשר ידוע שהמהרש"א כ' רק התמצית ממה שיצא מכל המו"מ בישיבה ומה שלא בירר ברבים לא כתב, ואם אח"כ כ' ודו"ק וודאי הצדיק אתו אבל מי מאתנו יהי' בנפשו לחשוב שחידושו הוא ממש כתורת משה מסיני? וע"כ בבקשה לחסול ולחדול ממנהג גרוע זה. והשני מה שכותבים בשם "אחרונים" בלי הזכרת שמם או ספרם אש ממנו שאבו תורתם וקורא ע"ז מש"כ סוף הוריות מי הם הללו שמימיהם אנו שותים ושמותיהם אין אנו מזכירים, וחוך ממה שמונעים טובה מבעליהם דשפתותיו דובבים בקבר [ניבמות צ"ז]. גם באותם הרוצים לעיין בדבריהם יתכן שאחר העיון יר' שאין הדמיון עולה יפה ושמעתי מפי הג"ר יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל שהרבה תורה יתחדשו אם מעיינים כל דבר במקור הדברים...

השלמה לתקופה האחרונה: בפורים תשפ"ה הי' הפעם הראשונה אחר שנים רבות שהי' נאלץ לקרוא המגילה ביחידות ונורא הי' המעמד בכרכו בהתרגשות ברכות המגילה.

ובגליון לפורים כבר הארכתי בתיאור נורא אודות אותה קריאת המגילה מדודתי הרבנית צאהן בספרה "אבי מורי" באנגלית.

באותה תקופה כתב לאחיו דו"ז הג"ר בצלאל זצ"ל על חלום שבא אליו האמרי חיים מויזניץ שכבר נפטר י' שנים לפני זה, לאמר לו שיקבע דירתו בא"י ועי"ז יזכה לחיות, בפעם האחרון שראה אותו הי' לפני שלשים שנה כשהתראה אותו בלונדון מצד שמשפחת זקנתי ע"ה היו חסידי ויזניץ, ולכן הי' זה בשבילו הפתעה גדולה, והתייעץ עם אחיו כדת מה לעשות ובסוף לא יצא מזה כלום.

ש"ק פ' בחקותי הי' השבת האחרון בה התפלל בבית מדרשו ובקש לעלות למפטיר וסיים בהפטרה בפסוק רפאני ה' וארפא כי תהלתי אתה ועוד מהדהד באזני רבים איך שהתייפה בבכי. זוכרני בשבתות האחרונות כשהי' מתפלל קבלת שבת לבד בביתו וראה אותי שהייתי כבן חמש ואת אחותי הגדולה שהיתה כבת שבע, קרא לנו ואמר "בא נתפלל ביחד" ועמדנו על ידו והוא הי' הש"ץ, והתאמץ בכל הכוחות לשיר אתנו ביחד לכה דודי ממש

שירת

השלמות לתולדות מו"ז הג"ר בנציון זצ"ל

התורה

להאמין שעברו כל כך הרבה שנים מאותו יום ח' אב תשמ"ה. ידועה חז"ל בע"ז ה: "לא קאי אינש אדעתי דרבי עד ארבעין שנין" ואני מהקטנים מבין תלמידיו מקוה שמהו מהנהגותיו נשרש בי. בין אם זה ערך כבוד התורה, שמירת הסדרים, שאיפות וענייני חסד וכו' הי' כל כך הרבה ללמוד ממנו.

לפני עשר שנים ארגנו כינוס תלמידים בברוקלין, הפעם לצערי לא עלתה בפועל, כמה תלמידים עברו לגור בלעקוואד, ויום היארצייט בש"ק, וליל שישי אנשים נוסעים להורים לשבת.

אני בלי נדר אלמוד ענין מתוך ספריו של אדמו"ר זצ"ל בש"ק,

אברך את כת"ר באריכות ימים ושתהא עליה לנשמת ראש הישיבה זצ"ל.

בכבוד

יוסף שמואל שולביץ [סינקלער]

נ.ב. נא להזכיר הרגשותי לאחיו הרב ישראל והרב נתן צבי שליט"א

זכותו יגן עלינו

שלי הוא המליץ יושר בעצמו, דכל החיים שלי שאני מגדל ילדי לאהבת תורה ויר"ש הוא בזכות מו"ז, כיון שאבי למד בחיי עולם והיינו קשורים מאד לבית המדרש בלונדון, ומשם קיבלנו כל האהבת תורה ויר"ש. עוד פגשתי באיזה אברך ביארצייט בשנת תשפ"ד שאמר לי שהדליק נר עבור מו"ז ולא בשביל שהי' לו איזה שייכות אתו, רק שזוכר בהיותו ילד בהענדאן בלונדון [סמוך לגולדערס גרין] והי' לאביו מנין בשבת, ומידי פעם הי' מו"ז מגיע לשם למנחה שבת כשהי' בשבת בישיבת חיי עולם בגג. [שהי' בא לאיזה משפחה של בני הישיבה בהענדאן [משפ' לרנר] ואז הי' נכנס לשם להתפלל] ודמותו של מו"ז עשה עליו רושם כ"כ חזק עד שכיום אחרי כ"כ הרבה שנים מרגיש שרוצה להדליק נר לע"נ.

עוד אמרתי להעתיק מכתב מרגש שקיבל אדמו"ר שליט"א לקראת היארצייט בשנת תשפ"ה מתלמיד אחד שגר בארה"ב שמבטא היטב קשר התלמידים אפי' הרבה שנים אחרי פטירתו, ונראה מזה עד כמה נכונים דברי חז"ל שצדיקים במיתתם קרויים חיים ודבריהם הם זכרונם:

יום ד' פ' דברים ה' מנחם אב תשפ"ה

"לכבוד הרב יו"ט ליפמאן ראקאו שליט"א

אד"ש, זה שנים רבות מאז שכתבתי לכת"ר שליט"א, אבל לא יכולתי לחזור לסדר היום בלי לציין ארבעים שנה להסתלקותו של אדמו"ר ראש הישיבה זצ"ל. קשה

